

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

**КОЗЕЛЬЩИНА:
ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ НАРИС**

МОНОГРАФІЯ

ОЛДІПЛУС

2022

УДК 72.94](477.53)

К59

Авторський колектив:

Осиченко Галина Олексіївна, доктор архітектури, професор кафедри архітектури будівель і споруд Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова – вступ, розділ 3–6 розділи, висновки;

Бородич Лариса Володимирівна, кандидат технічних наук, архітектор, доцент Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка – вступ, 6 розділ;

Супруненко Олександр Борисович, кандидат історичних наук, археолог, заслужений працівник культури України, директор Полтавського Краєзнавчого музею імені Василя Кричевського – розділ 1 (п. 1.2. та 2.1), а також розділ 4 (п. 4.1.3);

Мокляк Володимир Олександрович, заступник директора з наукової роботи Полтавського Краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України – розділ 1 (п. 1.2 та 2.1), розділ 4 (п. 4.1.3);

Сиволап Наталія Миколаївна, завідувач науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського Краєзнавчого музею імені Василя Кричевського – розділ 1 (п. 1.2 та 2.1), розділ 4 (п. 4.1.3);

Скирда Антоніна Миколаївна, завідувач сектору науково-дослідного відділу пам'яткознавства – розділ 1 (п. 1.2 та 2.1), розділ 4 (п. 4.1.3);

Хлюпин Олександр Анатолійович, архітектор, старший викладач Київського національного авіаційного університету – розділи 4,6

Рецензенти:

Михайлишин Ольга Леонідівна, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри архітектури та середовищного дизайну Національного університету водного господарства та природокористування;

Древаль Ірина Владиславівна, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХНУМГ ім. О. М. Бекетова,
протокол № 14 від 14 травня 2020 р.*

Козельщина: історико-архітектурний нарис: монографія / Г. О. Осиченко, К59 Л. В. Бородич, О. Б. Супруненко та ін. ; за заг. ред. Г. О. Осиченко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Херсон : Олді+, 2022. – 259 с.

ISBN 978-966-289-636-7

Монографія присвячена дослідженню архітектурно-містобудівної спадщини населеного пункту Козельщина Полтавської області, відомого на всю країну завдяки чудотворній іконі Козельщинської божої матері та Величному собору Різдва Богородиці. Висвітлюються маловідомі сторінки архітектурно-планувального розвитку містечка.

Рекомендовано для фахівців і науковців, які працюють у галузі історії архітектури та містобудування, вирішення питань охорони історико-культурної спадщини, а також викладачам, студентам вищих навчальних закладів та всім, хто цікавиться історією архітектури України.

УДК 72.94](477.53)

ISBN 978-966-289-636-7

© Г. О. Осиченко та колектив авторів, 2022

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Розділ 1 Ступінь дослідженості історико-культурної спадщини	
смт Козельщина та джерельна база дослідження.....	8
1.1 Ступінь дослідженості історико-культурної спадщини	
смт Козельщина та джерельна база дослідження.....	8
Розділ 2 Історичний та планувальний розвиток населеного	
пункту.....	31
2.1 Історична довідка по смт Козельщина.....	31
2.2 Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність	
планування та просторової побудови населеного пункту.....	54
2.2.1 Коротка характеристика природної складової	
ландшафту як найбільш сталого структуро- та	
формуючого чинника.....	54
2.2.2 Ключові елементи природного ландшафту, його	
основні осі та вузли.....	55
2.2.3 Ступінь перетворень природного ландшафту	
людиною в процесі містобудівного розвитку.....	57
Розділ 3 Основні етапи розвитку планування та історичного	
формування забудови населеного пункту.....	59
3.1 Перший етап розвитку населеного пункту:	
особливості планування та забудови.....	59
3.2 Другий етап розвитку населеного пункту: особливості	
планування та забудови.....	65
3.3 Третій етап розвитку населеного пункту: особливості	
планування та забудови.....	72
3.4 Опис втрачених будинків, споруд та елементів	
озеленення, що мали важливе історичне або містобудівне	
значення.....	74
Розділ 4 Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації	
населеного пункту.....	105
4.1 Аналіз існуючої планувальної структури населеного пункту.....	105
4.1.1 Особливості історичного планування.....	105
4.1.2 Опис меж територій пам'яток культурної спадщини	
та археологічних територій.....	106

4.1.3	Роль територій з нерухомими об'єктами культурної спадщини та історичною забудовою у планувальній структурі населеного пункту.....	107
4.2	Архітектурно-художні особливості історичної забудови Козельщини.....	107
4.3	Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою.....	112
4.4	Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру населеного пункту.....	112
4.4.1	Аналіз композиційного впливу пам'яток архітектури.....	115
4.4.2	Роль історичних архітектурних домінант, акцентів, ансамблів та комплексів у формуванні силуетів, панорам населеного пункту та внутрішніх перспектив.....	117
4.4.3	Аналіз негативної ролі дисгармонійних споруд.....	118
Розділ 5 Комплексна історико-культурна оцінка територій населеного пункту.....		
		122
5.1	Узагальнена оцінка культурної спадщини населеного пункту....	122
5.1.1	Об'єкти археології.....	123
5.1.2	Архітектурна спадщина Козельщини.....	124
5.1.3	Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «історія».....	136
5.1.4	Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «монументальне мистецтво».....	150
5.1.5	Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «наука і техніка».....	150
5.2	Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду.....	151
5.3	Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту.....	152
5.3.1	Перелік нерухомих об'єктів культурної спадщини та історичної забудови, розташованих на території історичного ареалу.....	153
ВИСНОВКИ.....		189
Розділ 6 Історико-архітектурний опорний план		
	сmt Козельщина та проект зон охорони пам'яток.....	190
6.1	Основні принципи охоронного зонування сmt Козельщина.....	190
6.2	Межі територій та зон охорони пам'яток.....	192

6.2.1	Центральна комплексна зона охорони ансамблю монастиря Різдва Богородиці.....	192
6.2.2	Зони охоронюваного ландшафту.....	198
6.2.3	Зони охорони археологічного культурного шару.....	199
6.2.4	Зони охорони пам'яток історії, меморіального мистецтва, техніки.....	201
6.3	Режими використання територій та зон охорони пам'яток.....	202
6.3.1	Режим використання зон регулювання забудови.....	205
6.3.2	Режим використання територій в зонах охоронюваного ландшафту.....	213
6.3.3	Режим використання територій пам'яток археології та археологічного культурного шару.....	217
6.4	Межі та режими використання історичного ареалу.....	219
	ВИСНОВКИ.....	226
	Списки нерухомих об'єктів культурної спадщини Козельщини (за типами) та об'єктів природно-заповідного фонду.....	227
	Список використаних архівних та літературних джерел.....	237
	Додаток А Історичні персоналії, котрі пов'язані з історією Козельщини....	246

ПЕРЕДМОВА

Дослідження історико-архітектурної спадщини населених місць України є важливою складовою їх подальшого розвитку, адже спираючись на знання, розуміючи цінність й унікальність власного культурного надбання місцеві громади можуть свідомо визначатися у напрямках подальшої розбудови селищ і містечок.

Монографія є результатом великої дослідницької роботи, яку здійснив авторський колектив з пошуку, аналізу й систематизації інформації про історичний розвиток селища Козельщини на Полтавщині. В ній висвітлено маловідомі сторінки з історії краю, численні статистичні дані, які вражають своєю точністю й віддзеркалюють особливості життя мешканців на різних етапах містобудівного розвитку.

У роботі обгрунтовано й детально висвітлено три основних етапи формування забудови Козельщини протягом XVIII–XX століть, зумовлені визначальними аспектами суспільного життя регіону і поселення. Перший етап (XVIII – кінець XIX ст.) – час початкового формування населеного пункту. Другий (кінець XIX ст. – 1917–1929 рр.) ознаменований зведенням жіночого монастиря Різдва Богородиці. Третій припадає на 1920–1990-ті рр., на період радянської доби в історії України. До цього переліку варто додати й четвертий етап, який розпочався у житті козельщан наприкінці XX століття після проголошення незалежності нашої держави.

По завершенні першого етапу традиційна садибна забудова з садками, панським двором (з 1863 р. господарями села стає знана родина графів Капністів), що гармонійно поєднувалися з мальовничим ландшафтом, отримала акцентне завершення – жіночий монастир Різдва Богородиці, який став справжньою перлиною Козельщини. Побудова монастиря зумовлена історичною подією 1881 року – зцілення Марії Капніст від хвороби. Відтоді чудотворна ікона Богоматері й почала приваблювати величезну кількість прочан. У зв'язку з цим у 1882 р. збудовано й освячено дерев'яний п'ятиглавий храм Різдва Богородиці. Основу майбутнього монастиря склала створена при храмі жіноча релігійна православна громада. Так з 1891 р. розпочалося активне зведення монастирських споруд: «странноприимного дома» та будинку причту, мурованої теплої Преображенської церкви при келії настоятельниці, млина-вітряка, сараю для млина та локомотива, столярної майстерні, будинку для монахинь, клуні; будинку для воротарок, келій для сестер, іконної та проскурної крамниці, пральні, двоповерхової мурованої чоловічої школи та дерев'яного приміщення лікарні. У 1900–1906 роках збудовано мурований Собор Різдва Богородиці, і дерев'яну церкву було розібрано. За перше десятиліття існування монастиря цеглою власного виготовлення (з 1891 р. тут працював цегельний завод з продуктивністю 297 тис. цегли на рік) здійснено основний обсяг будівельних робіт. Крім того, на території монастиря було проведено й водогін.

Зведення монастиря та значне паломництво до святої ікони виявилось вагомим містобудівним чинником поживлення життя мешканців.

Одночасно з будівництвом монастиря у Козельщині започатковуються три щорічні ярмарки: Велико-Антонієвська (14–17 січня), Пантелеймонівська (24–27 липня), Іоанно-Богословська (20–23 вересня).

XX століття – час істотних трансформацій монастиря, в яких сповна віддзеркалюється загальна історія України з її знаменними і трагічними сторінками. Після більшовицького перевороту 1917 р. настає час руїни. Все монастирське майно, у тому числі земельні угіддя й споруди, націоналізовано. Навесні 1929 р. монастир закрито, а всі його будівлі пристосовано під потреби нової влади. З вересня 1939 по 1941 рр. територію монастиря трансформовано на концентраційний табір, в якому утримували польських офіцерів та католицьких священників. Під час тимчасової гітлерівської окупації 1941–1943 рр. діяльність монастиря була відновлена, але у 1949 р. знову припинена. За радянської доби монастир зазнав значних втрат. Відновлення головного монастирського храму розпочалося у 1982 р. зусиллями інституту «Укрпроектреставрація». На початку 1990 р. приміщення собору повернуто релігійній громаді і вже у 1993 р. Козельщинський монастир Різдва Богородиці відновив діяльність. Розпочалися великі відбудовчі роботи і на сьогодні у первісному вигляді відреставровано головний собор й відновлено історичні поховання на його території.

У даному виданні на основі чисельного іконографічного матеріалу надано реконструкцію плану монастиря з показом монастирських стін та будівель ансамблю, що має важливе наукове й практичне значення. Здійснено комплексну історико-культурну оцінку території й опрацьовано перелік об'єктів культурної спадщини Козельщини різної типології. Розглядається низка провідних чинників, серед яких – природні особливості місцевості Козельщини, що визначають своєрідність розпланування та просторової побудови населеного пункту, надається характеристика природної складової ландшафту як найбільш сталого структуро формувального чинника.

Крім фахівців, науковців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, поціновувачів історії монографія є корисною, перш за все, місцевій громаді, оскільки представлені в ній знання є значним ресурсом для гуртування містян стосовно обговорення подальших шляхів розвитку Козельщини.

Вагомим результатом ґрунтового дослідження є Історико-архітектурний опорний план смт Козельщина та Проект зон охорони пам'яток з визначенням відповідних їм меж, режимів використання і забудови територій. Громада отримала важливі знання щодо історико-архітектурної спадщини, яка знаходиться у її володінні. А також – дієві інструменти подальшої розбудови селища, орієнтовані на захист і посилення композиційної ролі ансамблю монастиря як головної містобудівної домінанти у забудові Козельщини.

Наталія Миколаївна Кондель-Пермінова, кандидат архітектури,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу дизайну й архітектури
Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України.

РОЗДІЛ 1

СТУПІНЬ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СМТ КОЗЕЛЬЩИНА

1.1 Джерельна база дослідження

Джерельна база вивчення історії та історико-архітектурної спадщини Козельщини включає письмові, літературні, картографічні та іконографічні матеріали. Стосовно історії Козельщини та її спадщини існує невелика бібліографія як за кількістю публікацій, так і за обсягом поданої в них інформації. Більшість інформації стосується розбудови Козельщинського Різдвано-Богородичного жіночого монастиря.

Землі Козельщинського району мають глибоку й багату, хоча майже не досліджену історію. Якщо не брати до уваги опублікованих першоджерел, таких, як давньоруські літописи, географічні описи та подорожні записки мандрівників, де кілька разів згадуються тільки при сільській терени Козельщанського краю, то перші публікації щодо історії мікро регіону відносяться до середини XIX ст.

Першими в цьому ряду необхідно назвати «Записки о Полтавской губернии» М. І. Арандаренка, що побачили світ у Полтаві в 1848–1852 рр.¹ На сторінках цього видання знайшлося місце згадці про с. Козельщина.

Через кілька років з'явилися дві роботи відомого історика М. А. Маркевича, де знаходимо Козельщину та річку Рудьку. У 1855 р. в друкарні Київського університету св. Володимира надрукували його дослідження «О народонаселении Полтавской губернии»², а в 1856 р., вже у Санкт-Петербурзі, в типографії Імператорської Академії наук, побачила світ друга його робота «Реки Полтавской губернии»³.

Нові економічні умови, що виникли в Російській імперії після реформи 1861 р., сприяли розвитку сільського господарства і капіталізації країни. Відповідно, для збуту отриманої як на підприємствах, так і в сільських господарствах продукції потрібний був активний вихід держави на зовнішній ринок. Це потребувало модернізації системи шляхів. Будувалася сітка залізниць.

У 1870-х рр. через Полтавщину пролягла Харківсько-Миколаївська залізниця, що мала сполучити два величезних регіони – Харківську й Полтавську губернії із морським портом у м. Миколаїв.

¹ Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году. – Ч. I. – Полтава : в типогр. Губернск. Правл., 1848. – II, 192 с.; Ч. II. – Полтава: в типогр. Губернск. Правл., 1849. –IV, 384 с.; Ч. III. – Полтава : в типогр. Губернск. Правл., 1852. – II, 434, 48 с.; Атлас карт и видов к «Запискам о Полтавской губернии», составленным Н. Арандаренком, в 1846 году. – Полтава : литогр. Губ. правления, 1851. – Отд. вып. – 13 нenum. лист. карт, 41 с. ил.

² Маркевич Н. О народонаселении Полтавской губернии. – Киев : В Университетской Типографии, 1855. – 52 с., 65 табл. – С. 2, 5; табл. 1, 39.

³ Маркевич Н. Реки Полтавской губернии // Записки Императорского Русского географического общества. – СПб. : в типогр. Имп. Академии Наук, 1856. – Кн. XI. – С. 337–461.

Її траса прямувала й через сучасний Козельщинський район, на території якого невдовзі була споруджена залізнична станція в с. Козельщина. Сприяло цьому й облаштування у населеному пункті монастиря на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Саме у зв'язку з цим зустрічаємо згадку про Козельщину в путівнику по залізницях Російської імперії П. П. Семенова-Тянь-Шанського «Россия. Полное географическое описание нашего отечества»⁴.

Важливими джерелами з історії селища є ряд видань з історії церкви. Перш за все – це серія, так званих, «Клірових книг». У 1890 р. побачила світ перша з них, підготовлена священиком Г. І. Коломенським під назвою «Сборник необходимых сведений о каждом приходе и адрес-календарь духовенства Полтавской епархии»⁵. Через п'ять років тим же автором і за тією ж назвою підготовлене й видрукуване наступне видання книги⁶. Нова «Клірова книга» побачила світ у 1902 р.⁷ Завершило цю серію видання 1912 р.⁸ З групи видань, що стосуються історії церкви та релігії, можна також згадати кілька, що стосуються історії Козельщинського жіночого монастиря Різдва Пресвятої Богородиці. Перше з них належить перу В. Щеглова й побачило світ 1891 р.⁹ Кілька видань, уже в наш час, витримала книга полтавської дослідниці В. Н. Жук та краснявця Г. Д. Сердюка «Перлина Козельщини»¹⁰.

Чимало статистичної інформації походить з матеріалів подвірних переписів, проведених у Полтавській губернії в 1900 та 1910 рр.

⁴ Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / Под. ред. П. П. Семенова, В. И. Ламанского. – Т. VII: Малороссия. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – X, 520 с., ил., 1 л. карт. – С. 307–308.

⁵ Коломенский Г. Сборник необходимых сведений о каждом приходе и адрес-календарь духовенства Полтавской епархии. Ч. 1: Полтавский учебный округ. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1890. –VIII, 310 с.

⁶ Коломенский Г. Сборник необходимых сведений о каждом приходе и адрес-календарь духовенства той-же епархии с приложением подробных карт к каждому уезду. – Полтава : Типогр. Губерн. Правл., 1895. –VI, 512, VIII с.

⁷ Кліровая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава : Типо-литогр. Л. Т. Фришберга, 1902. –XXXIV, 656 с.

⁸ Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1912 год. – Полтава, 1912. – ХСII, 302 с.

⁹ Щеглов В. Возведение Рождество-Богородицкой женской общины, в селении Козельщине, Полтавской епархии, в женский общежительный Рождество-Богородицкий монастырь. 1891 года, февраля 17-го дня. – Полтава : Типо-Литогр. Л. Фришберга, 1891. – 31 с.

¹⁰ Жук В. Н. Перлина Козельщини : Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Полтава : Поліграф. підприємство «АСМІ», 2004. – 180 с., іл.; Жук В. Н. Перлина Козельщини : Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид. 3-е, уточн. і доповн. – Полтава : АСМІ, 2007. – 238 с., іл.

Інформація про Козельщину та її округу міститься в томах, присвячених Кобеляцькому і Кременчуцькому повітам¹¹.

В основному, це – статистичні викладки стосовно кількості населення, його соціальних станів, наявності земельних угідь, розвитку господарства та промисловості.

У цьому плані цікава серія довідників із адміністративно-територіального поділу Полтавщини. Найдавнішим з них є виданий у 1862 р. «Список населенных мест по сведениям 1859 года»¹². Наступний за часом – «Алфавитный список городов, местечек, сел, значительнейших деревень и хуторов Полтавской губернии в 1863-м году», що вийшов, як один із додатків до «Памятной книжки Полтавской губернии, за 1865 год» П. І. Бодяньського¹³. У 1887 р. Полтавським губернським із селянських справ присутством видрукувано «Список населенных мест Полтавской губернии»¹⁴, а в 1890 р. Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ опубліковано довідник «Волости і гміни»¹⁵, що, на відміну від попередніх, містив перелік лише волостей та статистичні матеріали загально волосного характеру. 1903 р. Побачив світ «Список населенных мест Кобеляцкого уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год»¹⁶ та «Список населенных мест Кременчугского уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год»¹⁷. Їх публікували, як у складі загального довідника по губернії, так і окремими випусками.

¹¹ Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литогр. И. А. Дохмана, 1906. – XIII, 330 с.; Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Кременчугский уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литогр. Торгов. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1905. – II, XII, 284 с.; Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Т-во Печатного Дела, 1913. – XXXIV, 379, 30 с.; Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Кременчугский уезд. – Полтава: Электрич. Типо-Литогр. И. Л. Фришберга, 1913. – XXXIV, 364, 30 с.

¹² XXXIII. Полтавская губернія. Список населенных мест по сведениям 1896 года / [обработан при Комитете Н. Штиглицом]. –СПб. : В типогр. Карла Вульфа, 1862. – XXXIII, 262, 1 л. нenum., 1 л. карт.

¹³ Бодянский П. И. Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год. – Полтава, 1865. – XIV+470+LXV+249+116+200+186+3с+1 л.

¹⁴ Список населенных мест Полтавской губернии / Издан Полтавским Губернским по крестьянским делам Присутствием в 1887 году. – Полтава : Типогр. Губернск. Правления, 1887. – Харків, 632, 48 с.

¹⁵ Статистика Российской империи. XVI. Выпуск 8. Волости и гмины 1890 года. XXXIII. Полтавская губерния / Издание Центрального Статистического Комитета Министерства внутренних Дел. – СПб., 1890. – 16 с., 1 л. карт. – С. 5–8.

¹⁶ Список населенных мест Кобеляцкого уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год, с приложением карты уезда / Составлен по данным Полтавского Губернского Присутствия; Издание Полтав. Губ. земства. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1903. – 6 л. нenum., 108 с., 1 л. карт.

¹⁷ Список населенных мест Кременчугского уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год, с приложением карты уезда / Составлен по данным Полтавского Губернского Присутствия; Издание Полтав. Губ. земства. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1903. – 6 л. нenum., 106 с., 1 л. карт.

Аналогічним способом з'явився і наступний «Список населенних мест» за переписом 1910 р. (вид. 1913 р.). Він існує, як у складі загальногубернського тому, так і в окремих випусках по Кобеляцькому та Кременчуцькому повітах¹⁸. Стосовно останніх, необхідно зауважити, що «Список населенних мест» за переписом 1910 р. було додано і до публікації матеріалів подвірньо-господарського земського перепису, здійсненого в Полтавській губернії¹⁹.

Необхідно зауважити, що всі ці видання стосуються Кобеляцького та Кременчуцького повітів, у складі яких, на той час, перебувала територія сучасного Козельщинського району, і містять багато статистичної та фактографічної інформації з історії не тільки Козельщини, а й інших населених пунктів сучасного району.

Продовженням цієї серії стали видання, що побачили світ уже після більшовицького перевороту та встановлення диктатури представників партії більшовиків на території України. З цим були пов'язані й зміни в адміністративно-територіальному устрої. Так, після введення нового адміністративно-територіального поділу території Полтавщини на округи Раднаркомом України Центральному Статистичному Управлінню було доручено скласти статистичний опис округ за новими адміністративними межами. Станом на середину 1920-х рр. завдання було виконане і у серії «Матеріали до опису округ УСРР» 1926 р. побачив світ опис Кременчуцької округи²⁰, до якої було віднесено Козельщину.

А наступного, 1927 р., часопис «Статистика Кременчуччини» публікує «Попередні підсумки перепису населення 1926 р.»²¹, де вперше зафіксовано Бригадирівський район як окрему адміністративно-територіальну одиницю²².

¹⁸ Список населенных мест Полтавской губернии. Составлен по материалам подворно-хозяйственной земской переписи 1910 года. – Полтава : Электрич. Типо-литограф. Фришберга, 1913. – 46, 22, 18, 26, 43, 30, 37, 18, 18, 26, 14, 18, 56, 16, 30, 30 с.

¹⁹ Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. 1. Таблицы, показывающие экономическое положение хозяйств по поселениям. 2. Экономическое положение хозяйств различной земельной обеспеченности (групповой подсчет). 3. Профессиональные занятия домохозяев и членов их семей. 4. Таблицы, характеризующие положение кустарей и ремесленников. 5. Наемный труд в хозяйствах различных категорий. 6. Список населенных мест уезда. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литограф. И. Л. Фришберга, 1913. – XXXIV, 364, 30 с. – С. 337–380; Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. 1. Таблицы, показывающие экономическое положение хозяйств по поселениям. 2. Экономическое положение хозяйств различной земельной обеспеченности (групповой подсчет). 3. Профессиональные занятия домохозяев и членов их семей. 4. Таблицы, характеризующие положение кустарей и ремесленников. 5. Наемный труд в хозяйствах различных категорий. 6. Список населенных мест уезда. Кременчугский уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литограф. И. Л. Фришберга, 1913. – XXXIV, 364, 30 с. – С. 327–364.

²⁰ Матеріали до опису округ УСРР: Кременчуцька округа. – Харків, 1926. – VIII, 48 с.

²¹ Попередні підсумки перепису населення 1926 р. // Статистика Кременчуччини. – 1927. – Ч. 2. – 78 с.

²² Там само. – С. 6, 7, 10, 11, 12, 15–20.

За радянського часу побачили світ ще кілька видань подібного типу. Перш за все, це довідник «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року»²³ та кілька випусків довідника з адміністративно-територіального поділу Полтавської області. Перший із них: «Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 березня 1960 року»²⁴ засвідчує існування Козельщинського району станом на вказану дату в складі однієї селищної (Козельщинська) та 10 сільських рад²⁵.

Наступне, друге, видання «Довідника адміністративно-територіального поділу Полтавської області», але вже станом на 1 жовтня 1965 р., що побачило світ того ж року²⁶, фіксує відсутність у цей час окремого Козельщинського району, сільські ради якого входили до складу Кобеляцького та Кременчуцького районів²⁷.

Четвертий випуск відображає адміністративно-територіальний поділ Полтавської області станом на 1 січня 1978 р.²⁸, де знову наявний Козельщинський район з Козельщинською селищною та 10 сільськими радами²⁹.

У 2002 р. вийшло з друку підготовлене колективом авторів у складі відомих архівістів і краєзнавців Полтавщини В. Н. Жук, З. М. Суховської, В. В. Коротенка, Т. П. Пустовіта та З. П. Яненко двотомне видання «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2002 рр.). Довідник із адміністративно-територіального поділу». Перший том книги розглядав історію вказаного питання за 1648–1941 рр., а другий – за 1943–2002 рр.³⁰. Цінність цього видання була не лише в тому, що в ньому знайшли відображення всі зміни в адміністративно-територіальному поділі області станом на 2002 р., а й була висвітлена історія адміністративно-територіального поділу, починаючи з 1648 р. Видання має також солідний науково-довідковий апарат.

Останній довідник цієї серії був видрукований у 2012 р. Як і попередній, він має назву «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.). Довідник з адміністративно-територіального поділу»³¹.

²³ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Вид перше. – Київ : Укрполітвидав, 1947. – С. 410–411.

²⁴ Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 березня 1960 року. – Вид. 1. – Полтава : Полтав. обл. вид-во, 1960. – 122 с.

²⁵ Там само. – С. 23–24.

²⁶ Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 жовтня 1965 року. – Вид. 2-е. – Полтава : [Полтав. обл. друкарня], 1965. – 148 с.

²⁷ Там само. – С. 19–23.

²⁸ Полтавська область : Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1976 року. – Харків : Прапор, 1978. – 232 с.

²⁹ Там само. – С. 32–35.

³⁰ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу [Ч. 1 / В. Н. Жук, З. М. Суховська, В. В. Коротенко, Т. П. Пустовіт, З. П. Яненко]. – Полтава, Кременчук : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 206 с.

³¹ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.). Довідник з адміністративно-територіального поділу / [Ю. О. Васильєва, В. Н. Жук, В. В. Коротенко та ін.]. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Полтава : ТОВ «АСМ», 2012. – 400 с., 7 арк. вкл. карт.

Друге видання було доопрацьоване авторами, внесено багато змін і доповнень згідно з віднайденими першоджерелами. До нього включено новий додаток – «Населені пункти Полтавщини у складі намісництва (XVIII ст.)» та інші. Додано 7 аркушів карт краю різних історичних періодів. Згідно з цим виданням, Козельщинський район станом на 1 червня 2012 р. існує в складі двох селищних (Козельщинська, Новогалещинська) та 16 сільських рад³².

На превеликий жаль, з історичних досліджень Козельщинського району сьогодні ми маємо лише одне. Це – «Історія міст і сіл Української РСР», що побачила світ у 1967 р.³³ Книга стала результатом кількарічних досліджень історії Полтавської області та багаторічної праці краєзнавців і науковців Полтавщини. Частина тому присвячена саме Козельщині³⁴. І хоча, у відповідності до радянської історичної традиції, книга подає дуже мало інформації про історію до 1917 р., а те, що є, подане згідно ідеологічних настанов партійного керівництва, видання все ж залишається досить цінним джерелом за умови критичного підходу до поданих фактів, особливо стосовно історичних подій так званої радянської доби.

Необхідно також зауважити, що видання «Історії міст і сіл» зруйнувало стіну заборони на краєзнавство. Рядові громадяни та журналісти почали сміливіше цікавитися місцевою історією, щоправда, з поправкою на ідеологічні настанови та партійне спрямування. В 1960–1970-ті рр. на шпальтах Козельщинської районної газети «Радянське село» та обласної «Зоря Полтавщини» з'являються невеликі публікації на теми історії селища. Однак більшість них стосувалися явищ радянської історії (до речі, вони використані нижче в описі об'єктів культурної спадщини).

Значною подією на царині краєзнавства став вихід у світ в 1992 р. енциклопедичного довідника «Полтавщина» за редакцією А. В. Кудрицького³⁵. Видання містить матеріали про історію населених пунктів Козельщинського району: нарис по району³⁶, коротенькі довідки про річки, невеликі нариси з історії селища Козельщина³⁷, про колишній Бригадирівський район³⁸ тощо.

У серії випусків «Книги Пам'яті України: Полтавська область» 1995 р. вийшов друком том 5 цього видання, до якого ввійшли списки односельців, які загинули на фронтах Другої світової війни – в т. ч. жителів Козельщини та Козельщинського району³⁹.

³² Там само. – С. 350–351.

³³ Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / [Голов. ред. кол.: П. Т. Тронько, М. П. Бажан, І. К. Білодід та ін.; ред. кол. тому: І. Т. Буланний, Г. С. Бардик, О. А. Бевзо та ін.]. – Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с., іл.

³⁴ Там само. – С. 413–446.

³⁵ Полтавщина : Енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – Київ : УЕ ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с., іл.

³⁶ Там само. – С. 366–367.

³⁷ Там само. – С. 364–366.

³⁸ Там само. – С. 74.

³⁹ Книга Пам'яті України : Полтавська область. – Т. 5 : Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район. – Полтава : Полтав. літератор, 1996. – 800 с. – С. 341–620.

Як продовження цього видання в 2002 р. побачив світ том 1 видання «Книга Скорботи України: Полтавська область»⁴⁰, що логічно продовжило попереднє, включивши до себе списки мирних громадян, які загинули під час тимчасової німецької окупації Полтавського краю і в боротьбі з нацистськими окупантами, остарбайтерів, які не повернулися до рідної оселі. Згаданий том містить матеріали по Козельщинському району⁴¹. Том 3 цього видання, що був видрукуваний 2005 р.⁴², містить інформацію про полеглих в боях, померлих від ран та зниклих безвісти, про похованих на території Полтавської області загиблих воїнів, жертв війни й окупації та про остарбайтерів⁴³.

Значною подією у краєзнавчому житті став вихід у світ в 2008 р. Полтавського тому «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні»⁴⁴, що став підсумком кількарічної роботи з пошуку й увічнення імен жертв цієї величезної трагедії українського народу, фіксації свідчень про страхітливий злочин комуністичного режиму проти українського селянства. Чимало матеріалів книги-меморіалу присвячені саме Козельщині⁴⁵.

Наступним довідником енциклопедичного характеру став том обласної енциклопедії «Полтавіка», присвячений історії релігії та церкви на Полтавщині, в якому міститься інформація про Козельщинський Різдва Пресвятої Богородиці монастир та релігійні громади⁴⁶. Більше інформації подає вже згадана вище книга В. Н. Жук та Г. Д. Сердюка «Перлина Козельщини» про Козельщинський Різдва Пресвятої Богородиці монастир, що витримала кілька видань⁴⁷.

На превеликий жаль, на цьому й закінчується огляд літератури з історії Козельщинського краю, про який за часи незалежності України не видано майже нічого. А те, що є, підготовлене зусиллями полтавських авторів.

⁴⁰ Книга Скорботи України: Полтавська область. – Т. 1: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район, Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава : Полтав. літератор, 2002. – 400 с.

⁴¹ Там само. – С. 302–307.

⁴² Книга Скорботи України. – Т. 3. – Полтава : Полтав. літератор, 2005. – 824 с.

⁴³ Там само. – С. 277–286.

⁴⁴ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні: Полтавська область / [упоряд. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт]. – Полтава : Оріяна, 2008. – 1200 с., іл.

⁴⁵ Там само. – С. 285–303, 1005–1014.

⁴⁶ Полтавіка. Полтавська енциклопедія: У 12 тт. – Т. 12: Релігія і церква / [гол. ред. О. А. Білоусько; ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорев]. – Полтава : Полтав. літератор, 2009. – 756, XL с., іл., схеми, карти, табл.

⁴⁷ Жук В. Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря. – Вид, 2-е, переробл. і доповн. – Полтава : Поліграф. підприємство «АСМІ», 2004. – 180 с., іл.; В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря. – Вид, 3-е, уточн. і доповн. – Полтава : АСМІ, 2007. – 238 с., іл.

Отже, в історіографічному плані нещодавно випущене видання «Зводу пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район» має перспективи на визнання одним з найбільших та найповніших за зміщеною інформацією⁴⁸. Це видання повною мірою використане під час підготовки матеріалів для довідкового апарату Історико-архітектурного опорного плану смт Козельщини.

Інформація щодо досліджень археологічної спадщини Козельщини.

Найчисельнішими за кількістю з виявлених на сьогодні об'єктів на території Козельщинського району є пам'ятки та об'єкти археологічної культурної спадщини. Проте, лише кілька з них, і то поховальних – поодинокі чи у складі комплексу – територіально потрапили до сучасних адміністративних меж селища міського типу. Такий стан справ зумовлений розташуванням сучасного селища на краю плато, на схилі та в основі першої тераси лівого берега степової річки Рудьки – сучасної лівобережної притоки р. Псла, а в давнину, як здається, окремої лівобережної притоки Дніпра, що могла прямувати до найбільшої водної артерії України вздовж смуги боліт псільського лівобережжя аж до околиць сучасного с. Келеберда Кременчуцького району. Її переважно степові прибережні, порівняно високі ділянки, зовсім не обиралися стародавнім населенням для місць розташування стародавніх поселень, а слугували край вершин підвищень лише для спорудження поховально-культових споруд із ґрунту – курганів.

Знайомство з курганами, як об'єктами стародавньої культурної спадщини, відбулося за пізнього українського середньовіччя здебільшого внаслідок поширення скарбо-шукацтва, що охопило пустки знелюднених через татарські набіги придніпровських угодів наприкінці XVI ст.⁴⁹ У третій та останній чвертях XVII ст., особливо з поширенням селітроваріння, пошуки в курганах цінностей вихідцями з Речі Посполитої, а пізніше московськими служилими людьми з досвідом грабування сибірських курганів «бугровщиками», стали поширеним явищем⁵⁰.

Поодинокі згадки про поселення із ознаками пам'яток старовини у мікрорегіоні за історичними джерелами та картографічними матеріалами XVI–VIII ст. стосуються лише припсільських територій.

А першим серед дослідників згадав про наявність курганів вздовж «косогорів» над Пслом відомий учений-енциклопедист – академік В. Ф. Зуєв

⁴⁸ Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ ВК; [упорядк., наук. ред., підг. до друку В. О. Мокляка; ред. археол. частини та передм. В. О. Мокляка, О. Б. Супруненко]. – Полтава: АСМІ, 2015. – 538 с.

⁴⁹ Супруненко О. До питання про пограбування курганів на Полтавщині за козацької доби / Олександр Супруненко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. / ЦП НАНУ і УТОПНК; [відп. ред. Д. Я. Телегін]. – К., 2000. – Вип. 9. – С. 87–91.

⁵⁰ Супруненко О. Б. Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі / О. Б. Супруненко; ІА НАНУ; ЦП НАНУ і УТОПНК; ЦОДПА; [наук. та відп. ред. Д. Н. Козак]. – Київ ; Полтава : Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. – (Сер.: Старожитності околиць Комсомольська, част. V). – С. 122.

(1754–1794), який 1781 р. прямував Кременчуцьким шляхом з Полтави до Херсону і залишив наукові записки про цю подорож⁵¹. На середину XIX ст. припадають спроби картографування стародавніх поховальних споруд та укріплень давніх поселень. Такими були топографічні обстеження фахівців імператорського Військово-топографічного депо. За їх наслідками укладалися військово-топографічні карти – «триверстовки», котрі часом уточнювалися і перевидавалися, і більше ніж на три чверті століття забезпечили потреби у розвитку країни. До аркушів цих старанно вигравіруваних карт, зокрема, «листа» за номером 12 у ряді XXV «Военно-топографической карты Полтавской губернии», потрапили позначки місцезнаходження, часом абсолютні висоти кількох курганів, майданів і рукотворних заглибин, що стали першим етапом збору інформації з обліку стародавніх споруд із ґрунту археологічного характеру. Для прикладу, назвемо нижче описані чотири кургани на схід та південний схід від Козельщини, Громову могилу зі вказаною назвою й абсолютною висотою над рівнем моря 65,64 саж., розташовану біля с. Лозьки⁵².

Накопичення джерел та відомостей про археологічні об'єкти сучасного району започаткувало укладання матеріалів анкетування Центрального статистичного комітету Російської імперії 1872–1873 рр. Анкети були опитовими листами про наявність об'єктів старовини на місцях. Запити розсилалися до волосних правлінь і фахівців Полтавської губернії за ініціативи відомого дослідника археології та історії Східної Європи, професора Д. Я. Самоковасова (1843–1911). Анкетне опитування дозволило отримати чимало цікавих відповідей, хоча матеріали по сучасному району готувалися зовсім недбало. Місцеві чиновники уникали відповідей, а правління ряду волостей обмежилися відписками про повну відсутність курганів та городищ⁵³. Із часом матеріали цього анкетування були систематизовані і видані Полтавською вченою архівною комісією, за участю у підготовці до друку відомого археолога, уродженця Полтавщини М. О. Макаренка (1877–1938)⁵⁴. До видання потрапили відомості в Бригадирівській волості кол. Кобеляцького повіту про вже згадану в дальніх околицях Козельщини Могилу Громову, розташовану «на високому місці, в ній [є] кілька заглибин; була обкопана ровом; біля могили мала насипи, сліди яких збереглися; площа близько 100 кв. саж.»⁵⁵.

⁵¹ Зуєв В. Ф. Полтавщина в «Путешественных записках» 1781 року / В. Ф. Зуєв; ЦОДПА; [упорядн. та наук. ред. О. Б. Супруненко; підг. до друку і ком. О. Б. Супруненка, С. Л. Кигим, О. В. Коваленко, В. О. Мокляка]. – Полтава: Археологія, 1999. – С. 20.

⁵² Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Г. Екатеринославской, Херсонской и Полтавской / Грав. конт. топ. Ментин, 3-й предм. учен. Лисицын, горн. чин. Нагавицын и Зиновьев; Вырез. слова Поповцев и Иванов 7-й. – [Изд. 1850-х гг.]. – Ряд XXV. – Л. 12.

⁵³ Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: (Сборник топографических сведений) / Николай Макаренко; ПУАК. – Полтава, 1917. – С. III–IV.

⁵⁴ Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині / О. Б. Супруненко; ЦП НАНУ і УТОПК; ЦОДПА. – Київ: ЦП НАНУ і УТОПК, 2007. – 124, VIII с. – С. 43.

⁵⁵ Там само. – С. 67.

Археологічні дослідження курганів на території району були започатковані в кінці XIX ст., хоча вони здійснювалися за більше ніж два десятки кілометрів від Козельщини – біля с. Верхньої Мануйлівки та сусідніх сіл⁵⁶. Їх проводили студенти юридичного факультету Московського університету Ю. В. Щербачов та його брат А. В. Щербачов. Ці розкопки проводилися в 1887, 1889 та 1890 рр. на власних і сусідніх приватних землях у межах Манжелівської та Пісківської волостей кол. Кременчуцького повіту. Перші задокументовані дослідження курганів на Нижньому Пслі кінця XIX ст. дозволили отримати уявлення щодо масової присутності в їх насипах впускних катакомбних і зрубних поховань населення бронзового віку (на час розкопок вони ще не були визначені у культурно-хронологічному відношенні), засвідчили існування у мікрорегіоні захоронень скіфської та ранньосарматської епох⁵⁷.

Мінімальні результати щодо вивчення старожитностей району дала і підготовка у 1970-х рр. «Довідника з археології України. Полтавська область»⁵⁸, до укладання якого доклала чимало зусиль полтавський музейник та археолог Г. О. Сидоренко (1918–1984)⁵⁹. У «Довіднику» враховано лише 58 курганів та 4 їх групи, опубліковано інформацію про одну окрему знахідку із мікрорегіону⁶⁰.

Проведення науково-рягівних робіт у зонах новобудов в останній чверті XX ст. не стосувалося курганів околиць Козельщини, а їх перший опис з'явився внаслідок проведення заходів з обліку та наукової фіксації збережених об'єктів

⁵⁶ Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею / Михайло Рудинський // Збірник, присвячений 35-річчю Музею: зб. наук. пр. / Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка; [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. – Полтава: 1-ша радрукарня «Полтава-Поліграф», 1928. – Т. I. – С. 40, 45, 50 Сидоренко Г. О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін; Ін-т археол. АН УРСР; УТОПНК; [ред. кол.: Д. Я. Телегін (відп. ред.), Г. Т. Ковпаненко, М. П. Кучера]. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 56; Супруненко А. Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея: (к 100-летию со дня основания) / А. Б. Супруненко // Археологические исследования на Полтавщине: сб. науч. тр. / ПКМ; [редкол.: И. Н. Кулатова, Л. Н. Луговая, А. Б. Супруненко (отв. ред.)]. – Полтава, 1990. – С. 7.

⁵⁷ Рудинський М. Досліди на Полтавщині: І. Климівка. ІІ. Розшуки на Кременчуччині / Михайло Рудинський // Короткі звідомлення [Всеукр. археол. комітету] за археологічні досліди року 1926: [зб. наук. ст.] / Укр. акад. наук; ВУАК; [гол. ВУАКу акад. О. Новицький]. – Київ, 1927. – С. 152.

⁵⁸ Сидоренко Г. О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін; Ін-т археол. АН УРСР; УТОПНК; [ред. кол.: Д. Я. Телегін (відп. ред.), Г. Т. Ковпаненко, М. П. Кучера]. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 25, 56.

⁵⁹ Супруненко О. Галина Сидоренко та археологічна діяльність Полтавського краєзнавчого музею у середині XX ст.: До 85-річчя від дня народження відомого полтавського музейника / Олександр Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. 2001–2003 рр.: / УК ПОДА; ПКМ; [редкол.: О. В. Белько, Ю. В. Волошин, Г. І. Галія та ін.]. – Полтава : Дивосвіт, 2004. – [Вип. 1]. – С. 10–22; О. Б. Супруненко. З історії археологічних досліджень на Полтавщині. – С. 60.

⁶⁰ Сидоренко Г. О. Довідник. – С. 56.

під час підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури України» по Полтавській області в кінці 1980-х рр.

Суцільні обстеження території Козельщинського району проводилися у 1986–1987 рр. археологами Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського Л. М. Луговою та І. С. Мельниковою. Ними було обстежено в 1986 р. 65 курганів, 8 майданів, 14 курганних груп. Ще 126 курганів та 13 майданів у межах району оглянуто наступного року І. С. Мельниковою⁶¹.

Продовження археологічного вивчення території Козельщинського району відновилося на початку ХХІ ст. в роки незалежності України. Улітку – восени 2015 р. розвідками була охоплена й частина території Козельщинської селищної ради. Тут здійснювався опис, картографування, фотофіксація комплексного об'єкту – групи курганів і двох поодиноких насипів, розташованих на північно-східній та південно-східній околицях селища. Також цими роботами встановлена руйнація забудовою селища позначених на картографічних матеріалах другої половини ХХ ст. ще двох курганів висотою 1,5 м та 1,8 м, розташованих на східній – північно-східній околиці⁶².

Зауважимо, що найближчі до Козельщини охоронні розкопки курганів влітку 2014 р. здійснювалися на південний захід від с. Солонича експедицією під керівництвом заступника директора «Охоронної археологічної служби України» по Полтавській обл. О. Б. Супруненка.

Вивчалися два насипи групи курганів І неподалік автотраси Н-22 Олександрія – Полтава. Під їх насипами виявлені 18 поховальних комплексів доби пізнього енеоліту, ямної і катакомбної культур раннього бронзового віку, зрубного, скіфського та золотоординського часів, а також одне з рідкісних дитячих захоронень богуславсько-бережнівської культури пізнього бронзового віку⁶³.

Архітектурно-планувальні аспекти розвитку населеного пункту. Інформація про Козельщину була використана нами і з картографічних матеріалів, котрі в цілому на всі періоди розвитку населеного пункту представлені дуже слабо. У повному обсязі загальна планувальна структура Козельщини представлена на картах Шуберта, так звані карти – «трихверстовки» Російської імперії. Датується карта Полтавської губернії **1867** роком. Суто **архітектурно-містобудівні аспекти** розвитку населеного пункту вивчалися за тими ж статистичними описами населеного пункту, оскільки спеціальна література, присвячена цій проблематиці, відсутня.

⁶¹ Луговая Л. Н. Отчет об археологических исследованиях разведотряда Полтавского краеведческого музея в составе ЛСРЭ ИА АН УССР на территории Полтавской области в 1986 г. (По подготовке материалов к «Своду памятников») / Л. Н. Луговая, И. С. Мельникова, А. Н. Некрасова; ИА АН УССР; ПКМ // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 1986/30 б. – № 22128–22129; НА ПКМ ВК. – Спр. 03-260/1-2.

⁶² Топограф. карта: Х-40-63-Г-в. – М 1:25 000 см. – М. : ГУГК при СМ ССРС, 1969.

⁶³ Супруненко О. Кургани поблизу с. Солоничі на Полтавщині / Олександр Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ; [ред. кол.: Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2015. – Вип. Харків. – С. 42–95.

Так, відомості про будівництво сакральних споруд запозичені з клірових книг⁶⁴, Полтавських єпархіальних відомостей, зі «Сборника необходимых сведений о всех приходах Полтавской губернии⁶⁵» 1895 р., з праць *Грановського*⁶⁶. Загальний розвиток архітектури і містобудування регіону, що досліджується, вивчався також в сенсі праць, присвячених історії української архітектури.

Найбільш інформативним матеріалом з архітектурно-планувального розвитку міста є його план, але й тут спостерігається брак інформації. В дослідженні використовувалися старовинні картографічні матеріали та матеріали ХХ століття, зокрема:

– карти Г. Л. Болпана про заселення Полтавської території у другій чверті ХVІІ ст. (опис Л. В. Падалка, Полтава, 1914 р.);

– іноземні карти, що відносяться до Південної Росії (*описані В. Лякоронським, Київ, 1898 р.*);

– карта фабрик і заводів Київської, Подільської, Волинської, Полтавської і Чернігівської губернії, 1912 р. (*Інв. № 13074, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, зал геодезії та картографії*);

– карти Малоросійської губернії, Новоросійської губернії з атласу Російської імперії;

– спеціальна військова карта європейської частини Росії 1868 року, Полтавська губернія;

– радянські військові карти 1941 року; американські карти України 1953 року; німецькі карти 1931–1941 року та інші карти (див. 22–30 с.).

Але більшість з цього картографічного матеріалу не розкривають особливості планувальної структури смт Козельщина. Особливо спостерігається недостатня кількість картографічних джерел, які б висвітлювали ранні етапи розвитку населеного пункту. Ми можемо відтворити планувальну структуру населеного пункту другої половини ХІХ сторіччя лише по військово-топографічній карті Полтавської губернії 1863–1878 рр. (масштаб 3 версти в 1 дюймі), карті Полтавської губернії 1910 року (*ІР НБУВ, архівний № 15020*) та картах населеного пункту ХХ століття. Необхідне залучення додаткових архівних матеріалів для виявлення планувальних етапів розвитку, вивчення специфіки архітектурного середовища населеного пункту. Аналіз архівних фондів, здійснених авторами, показав, що картографічна база по Козельщині вельми обмежена як у вітчизняних архівах, так і в російських. Авторами проаналізовані описи картографічних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ІР НБУВ, Російського державного архіву давніх актів РДАДА (м. Москва), Російського державного

⁶⁴ Справочная клировая книга, Полтава, 1912, С. 224.

⁶⁵ Сборник необходимых сведений о всех приходах Полтавской губернии и адрес-календарь духовенства той же епархии. Полтава, 1895 (составил священник *Григорий Коломенский*).

⁶⁶ *Грановский А.* Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем (Историко-статистический опыт). – Вып. 1 – Полтава : Типо-Литография М. Л. Старожицкого, 1901.

історичного архіву РДІА (м. Санкт-Петербург), Російського державного військово-історичного архіву РДВІА (м. Москва), Російської національної бібліотеки РНБ (м. Санкт-Петербург), Санкт-Петербурзького філіалу Архіву Російської академії наук СПБФ АРАН, Рукописного відділу Бібліотеки Російської академії наук РВ БРАН (м. Санкт-Петербург), Картографічного відділу Російського географічного товариства КВ РГТ (м. Санкт-Петербург), Російської державної бібліотеки РДБ (м. Москва); Державного історичного музею ДІМ на підставі праці «*Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко*»⁶⁷. В фондах цих архівів відсутні матеріали, які стосуються безпосередньо населеного пункту Козельщина.

Сучасний період розвитку населеного пункту досить повно представлений у проектних матеріалах, котрі розроблялися для Козельщини:

1. Генеральний план смт Козельщина Полтавської області 1968 року, автор проекту Н. Мінакова. Розробник – Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект», м. Харків, 1968 р., керівник майстерні – А. В. Григоренко.

2. Проект детального планування центральної частини смт Козельщина Полтавської області, автор проекту – Б. В. Альбов. Розробник – Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект», м. Харків, 1976 р., керівник майстерні – Ю. Р. Кольцов.

3. Генеральний план смт Козельщина Полтавської області 1979 року, автор проекту Б. В. Альбов. Розробник – Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект», м. Харків, 1979 р., керівник майстерні – Ю. Р. Кольцов.

Це практично перші системні роботи, котрі аналізували всі аспекти розвитку Козельщини. Але в них історико-культурна спадщина Козельщини не вивчалася і не розроблялися документи щодо її охорони.

Теоретичних праць, які були б присвячені особливостям побудови планувальної структури Козельщини, не виявлено. Тому актуальним джерелом, який використовувався у дослідженні, була праця *М. Русова*⁶⁸, присвячена опису розпланувальної структури поселень та будівель Полтавської губернії в цілому. Відсутність матеріалів обумовила:

– застосування методу історичних аналогій у дослідженні для відтворення етапів історико-планувального розвитку населеного пункту та реконструкції архітектурно-просторового середовища населеного пункту;

⁶⁷ Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описом картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівних та рукописних збірниках) / упор. А. В. Пивовар. – Київ : Академперіодика, 2012. – 668 с.

⁶⁸ Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии// Сборник Харьковского историко-филологического общества. –Том 13. – Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902. – С. 73–120.

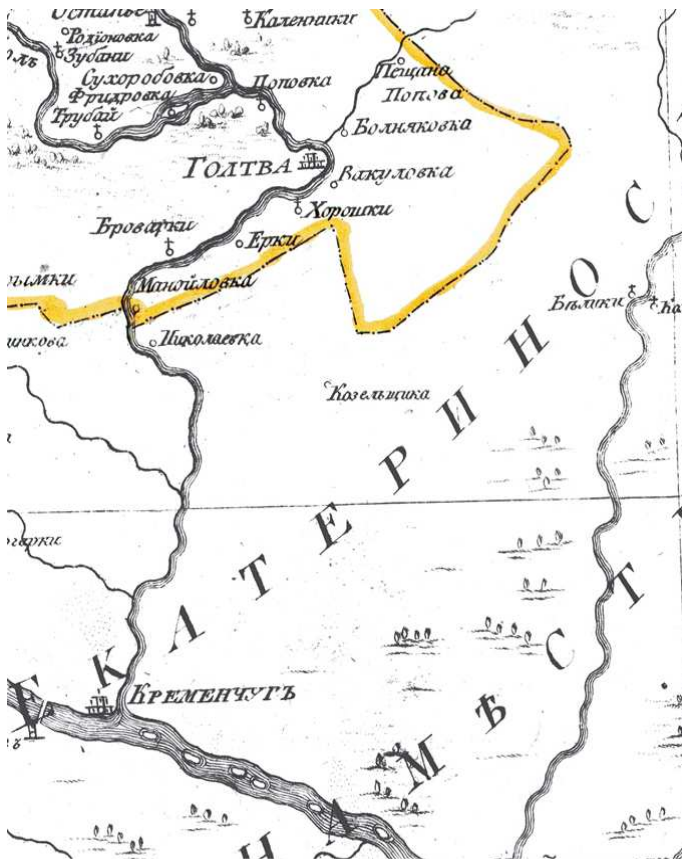
– залучення методів генеалогії, соціо-демографічних методів з використанням матеріалів соціальної структури населеного пункту різних історичних періодів.

Серед джерел, присвячених архітектурному середовищу населеного пункту та архітектурі його споруд, є невелика кількість іконографічних матеріалів, що робить їх вельми цінними для виконання історико-опорного плану Козельщини. В основному це дореволюційні фото і літографії монастиря.

Архітектурне обличчя населеного пункту було пов'язане з розбудовою монастиря, інформацію про котрий ми отримали з матеріалів «Звіду пам'яток...», а також обстежень залишків будівель монастиря, які були проведені у 1978 році. Обстеження залишків монастиря і обміри собору, виконання обмірних креслень були проведені В. Іваненко, В. Майко, В. Трегубовим (Українське спеціалізоване науково-реставраційне виробниче управління УСРС).

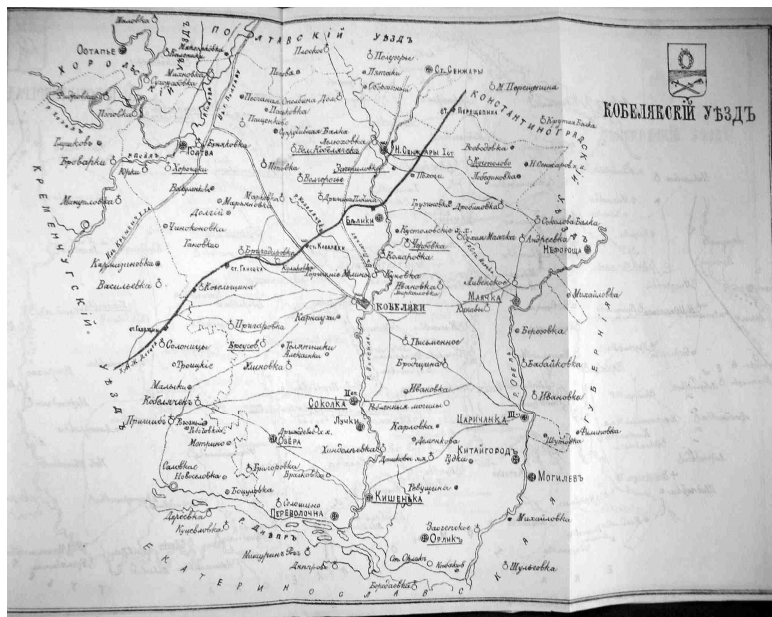
Зазначена джерельна база дає можливість відтворити історію розвитку Козельщини в контексті історії Полтавщини, України, визначити етапи територіального розвитку, виявити об'єкти історії населеного пункту та втрачені об'єкти культурної спадщини.

В той же час виявлено, що системні дослідження, які були присвячені аналізу і класифікації історико-культурної спадщини населеного пункту з метою розроблення загальної концепції охорони і збереження пам'яток Козельщини, на даний момент відсутні. Вище викладений стан джерельної бази, відсутність комплексних досліджень пам'яток населеного пункту підкреслюють необхідність розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту з урахуванням існуючих досліджень та сучасних методик розроблення історико-архітектурних опорних планів.

Карта Київського намісництва 1792 року
(фрагмент карти)

На карті за межами Київського намісництва позначено село **Козельщина** між річками Ворскла і Псьол на території Екатеринославського намісництва. Межа Київського намісництва нанесена жовтим кольором у верхній частині фрагменту карти.

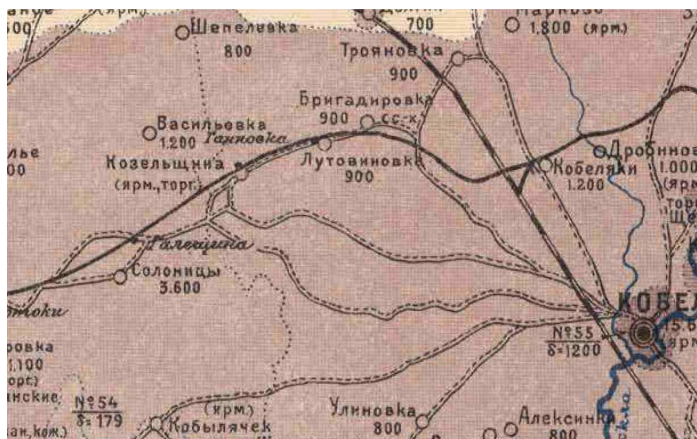
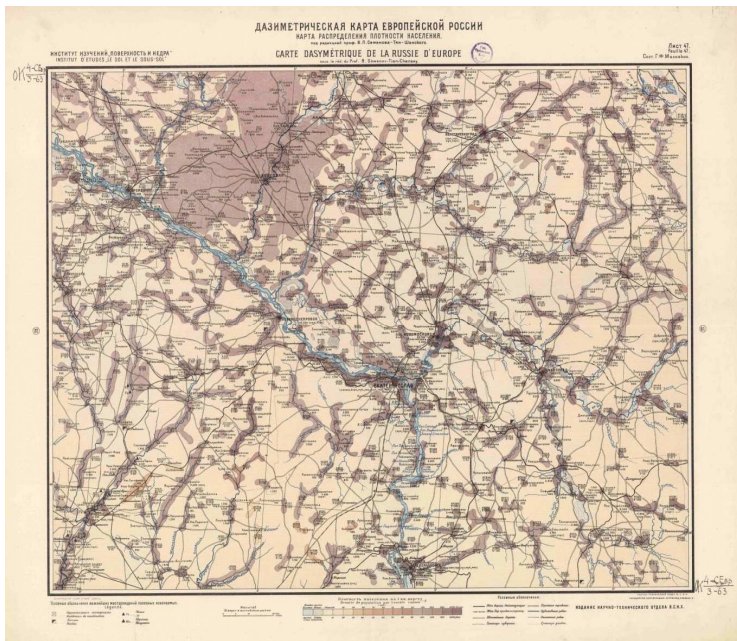
Карта Кобелякського повіту, 1891 р.
та фрагмент карти

Карта є додатком до Пам'ятної книги та адреса – календаря Полтавської губернії 1891 року⁶⁹, де надається також інформація, про ярмарки, що відбуваються у селі, про стан Козельщанського Богородице-Різдвяного монастиря I класу, котрий «возведен» з громади у 1891 році 17 лютого: ігуменя монастиря Агнія, монахинь – 4, а послушниц 70 у монастирі. Благочинний Полтавської єпархії у селі – прот. Іоанн Галабугський.

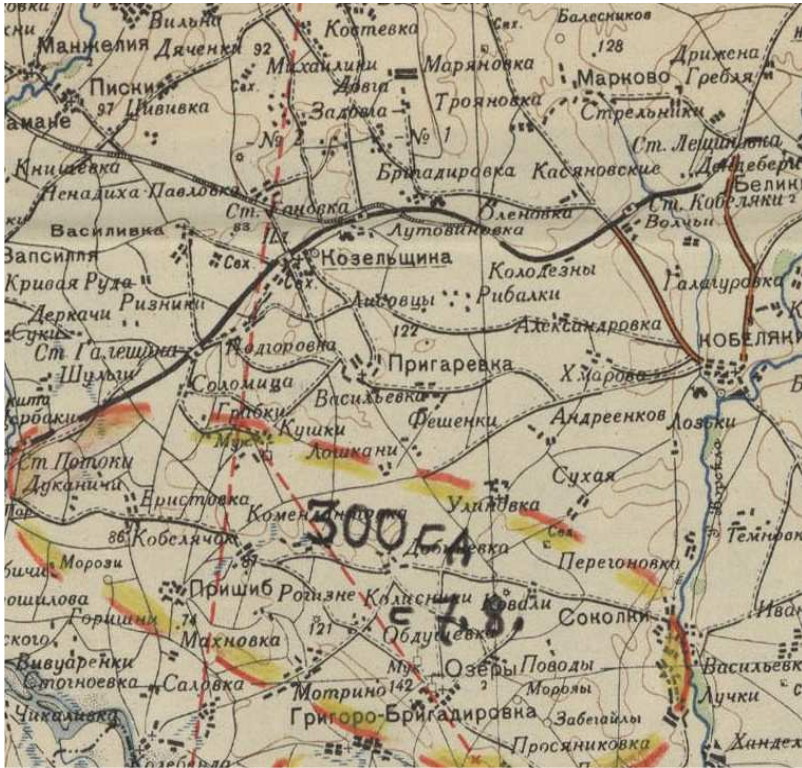
⁶⁹ Памятная книга и адрес-календарь Полтавской губернии на 1891 год. Составлен Д. А. Иваненко. Полтава. Типография Л. Фришберга, ул. Дворянская, соб. д., 1891. С. 43, 46, 153, 595.

Карта Малороссіи 1912 р. В. В. Морачевського
з фрагментом карти

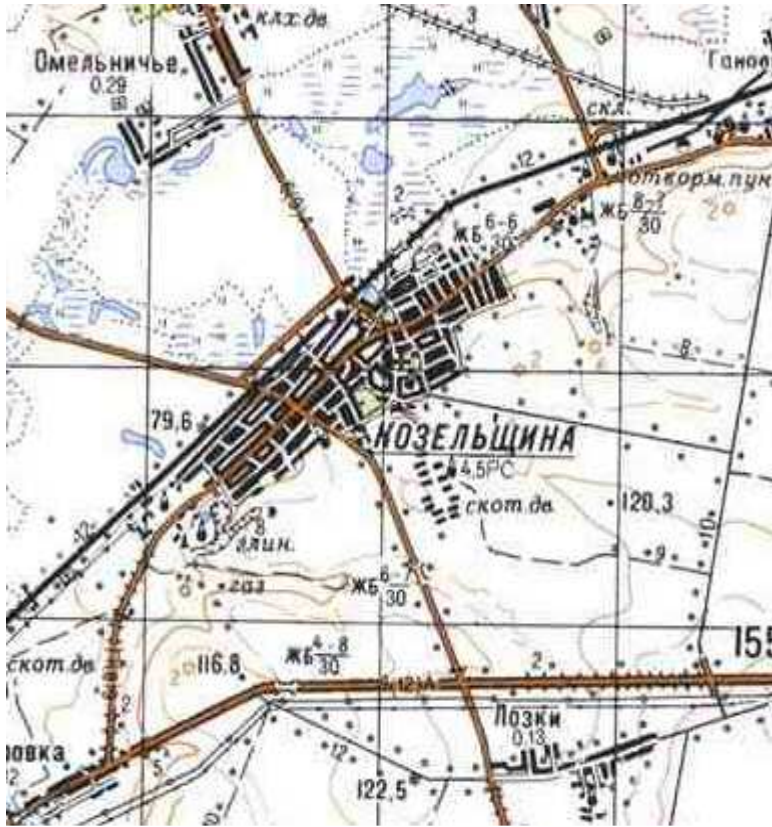

Дазиметрична карта європейської Росії 1923 р.
 Карта розподілу густини населення
 За редакцією професора В. П. Семенова-Тянь-Шанського, лист 47

Козельщина на картах військових дій 1941 р.

Військово-топографічна карта на топографічній основі 1935 р.

План Козельщини на карті 1983 року

Фрагмент військово-топографічної карти генштабу на топоснові 1982 року

Лист М 36-104, М 1:100 000

Карта фіксує активне освоєння північних територій селища житловими садибами, в тому числі і маєтку Капністів, ускладнення планувальної структури населеного пункту.

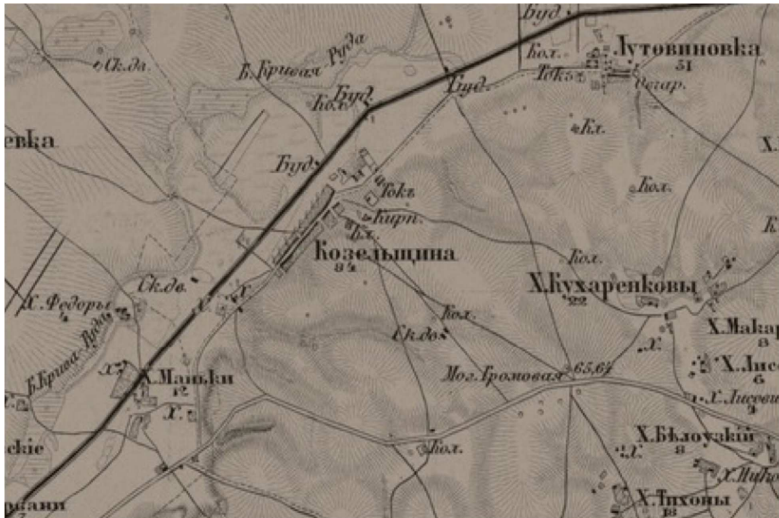

План Козельщини на карті Полтавської губернії, 1861 р.

Фрагмент військово-топографічної карти Російської імперії
(трихверстовка Шуберта), ряд 25, лист 13

На карті нанесено житлові квартали, колодці, хутори, окремо розташовані садиби, тік, вітряки, кладовища, ліси, лукова рослинність та невеличкі гаї, схили балок, водойми, річки, дороги з різним покриттям та різного значення – від повітових до губернських. В межах кварталів позначені городи, сади, лісова рослинність та садиби. Виділено панські двори з парками та будівлями. Залізниця на цей період ще не прокладена.

Село Козельщина має ядро виражену лінійну структуру, всі 5-житлових кварталів селян розташовані вздовж однієї головної вулиці, на північному сході якої позначений панський двір – маєток Капністів. З протилежної сторони вулиці напроти маєтку – тік, цегельний завод та кладовище. Саме на цих вільних від забудови землях, що належали родині графа Капніст, було потім вирішено будувати новий собор.

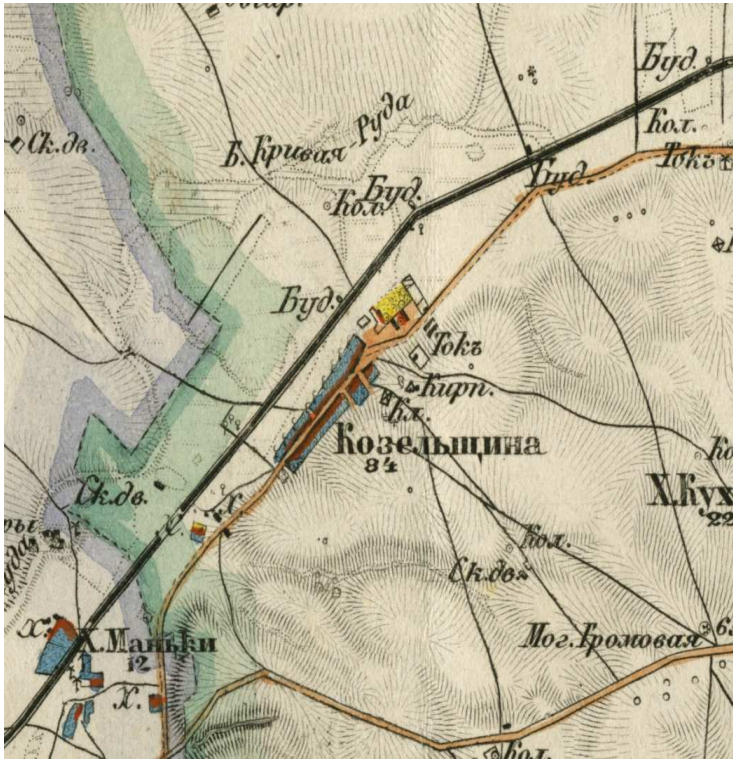
План Козельщини на карті Шуберта близько 1871 року

Фрагмент військово-топографічної карти Російської імперії (трьохверстовка Шуберта)

На карті нанесено залізницю, що з'явилася на той час. Вдвож залізниці нанесено розміщення залізничних будок – Буд. Під назвою населеного пункту позначена кількість дворів мешканців (84).

Збільшений фрагмент карти

Козельщина на карті Полтавської губернії

Атлас Російської імперії (фрагмент). Видавництво Санкт-Петербург, 1910 рік
ІР НБУВ, архівний № 15020

Кольорова версія та уточнена карта, що виконана на підставі трьохверстовки Шуберта. Роботи по деталізації карт Шуберта велися з середини XIX століття до 1917 року. На цьому листі Полтавської губернії інформація актуалізована станом на 1881 р.

На кольоровій версії карти темно-коричневим кольором позначені хати, що розміщені вздовж головної вулиці; блакитним кольором виявлено селянські садиби з городами та левадами. На північному сході села розміщена садиба Капністів з парком та будівлями (панський двір), а в мастку – кам'яна забудова, парк зі ставком, парк позначений жовтим кольором. Світлокоричневим кольором позначені повітові тракти та губернські дороги.

Напроти садиби Капністів через головну вулицю села розташовані тік, на сході цегельний завод та кладовище. На південно-західній околиці села є хутір серед невеликого гаю. Нижче на півдні вздовж повітової дороги розташований великий хутір Маньки на 12 дворів, що має 3 вітряки. По дорозі на Могилу Громова на сході від села тваринницький двір з колодязем. Вздовж залізниці позначено розташування залізничних будок. В Козельщині позначено 84 двори.

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

2.1 Історична довідка по смт Козельщина

Козельщина – селище міського типу, адміністративний центр Козельщинського району та Козельщинської селищної ради, в яку ще входять села Квіти, Лозки, Омельниче, Павлівка, Підгорівка. З 1937 року районний центр Полтавської області. Селище міського типу від 25.10.1938 р.

Населення за даними перепису 2001 становило 4,5 тис. мешканців, на 2017 рік в селищі мешкає – 3,727 тис. осіб.

Селище міського типу Козельщина знаходиться на лівому березі річки Рудька, за 77 км від Полтави. Вище за течією на відстані 2,5 км розташоване село Лутовинівка, нижче за течією на відстані 2 км розташоване село Підгорівка, на протилежному березі – село Омельниче. Через село проходить автомобільна дорога Т 1721 (Бугаївка –Глобине – Троїцьке – Манжеля – Козельщина) та залізниця, станція Козельщина. Поруч проходить автомобільна дорога М22 (Полтава –Олександрія), яка є шляхом міжнародного значення (Е577).

Історичне населене місце.

Долокаційний період. Наявна наукова інформація та проведені дослідницькі роботи дозволяють отримати певні відомості щодо історії заселення, господарської діяльності й поховального обряду стародавнього населення в межах сучасного району і безпосередньо поблизу Козельщини.

Більшість великих курганів на вододілах почали споруджуватися саме у пізньонеолітичний час. Особливо, це стосується поховальних споруд з ґрунту із низькою топографією, що вінчають пагорби над заболоченими ділянками і заплавами невеликих річок (таких, як Рудька), підвищення посеред боліт. За доби раннього бронзового віку їх насипи були помітно підсипані й збільшені у розмірах у зв'язку зі влаштуванням чергових поховань населенням ямної культурно-історичної спільноти, отримавши дещо приплюснуті форми і більші діаметри. Такими типово ямними поховальними пам'ятками родоплемінної еліти тогочасного суспільства є чимало більш-менш значних курганів на вододілах рр. Рудька і Сухий Кобелячок, зокрема, у складі групи біля Козельщини. З культуровою діяльністю ямного населення пов'язане встановлення і використання у сакральній практиці та поховальному обряді кам'яних стел.

Менші кургани на краях підвищень берегових терас також зводилися як некрополі окремих груп ямного населення, здебільшого започатковуючи своїм влаштуванням комплекси поховальних споруд, що використовувалися для здійснення захоронень упродовж всього бронзового віку. На території району внаслідок розкопок виявлені поховальні пам'ятки як раннього, так і пізнього етапів розвитку ямної культури (с. Солониця). Для останнього досить виразним комплексом можна вважати поховання молодого чоловіка під значною досипкою кургану № 1/2014 р. біля с. Солониця.

В захороненні, здійсненому під широким накатником зі стебел болотяної рослинності та жердин, знаходився скелет похованого, всипаний темно-червоною вохрою, на краях заплічків – рештки двох спалених круглих дерев'яних коліс, а серед предметів супроводу – розвал підквадратної у плані посудини з остеокерамічної маси із рештками крейдяного розчину. Поховання належить пізньоямному часу – початку II тис. до н. е.⁷⁰

Більш наближені до узбережжя річок кургани на краях другої – третьої терас вочевидь містять захоронення катакомбних археологічних культур фіналу раннього бронзового віку, що підтверджується проведеними дослідженнями та розкопками у сусідньому Кременчуцькому районі. Вірогідно, вздовж лівого берега річки пролягала контрольована межа розселення або сезонних кочівок певних катакомбних племен чи їх угруповань, позначена зведенням ланцюга насипів заввишки 3 м–6 м⁷¹. Принаймні, підтвердженням такого припущення, є відкриття під час розкопок у 2014 р. катакомбних захоронень в насипу кургану № 1 та місцезнаходження в якості основного ще одного під курганом № 2 поблизу с. Солониця.

Під час досліджень у Козельщинському районі виявлені поховання ряду культур середнього та пізнього бронзового віку – бабинської, всіх етапів зрубної, богуславсько-білозерської, що вказує на наявність подібних поховальних старожитностей і в інших курганах, котрі наразі збереглися. На лівому березі р. Псел та правому р. Сухий Кобелячок наявні кургани скіфського часу (сс. Бутенки, Калашники). Кілька з досліджених захоронень-катакомб і підбоїв у невеликих розораних курганах біля сс. Заруддя – Горбані, Солониця засвідчують наявність поховань скіфських степових кочівників V–IV ст. до н. е., здебільшого неодноразово пограбованих⁷² Опосередковано на існування на території Козельщинського району великих курганів скіфської еліти вказують і рештки насипів майданів. Адже добре відомо, що для майданного способу виварювання селітри з ґрунту використовувався переважно чорнозем із насипів валькованих дернинами курганів раннього залізного віку, на Полтавщині — переважно поховальних споруд скіфського часу. Найбільшим із-поміж таких залишається насип величезної Громової могили поблизу с. Лазьки біля Козельщини, що міг належати зруйнованій похованій споруді над захороненням надзвичайно багатого кочівника.

У курганах Козельщинського району ще наприкінці XIX ст. досліджена група захоронень рядових кочівників фіналу ранньосарматського часу, датованих I ст. до н. е.

⁷⁰ Там само. – Рис. 13; 14.

⁷¹ Супруненко О. Б. Кургани Нижнього Припсілля / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк; ЦП НАНУ і УТОПШ; ІА НАНУ; ЦОДПА. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПШ; ПП «Вид-во «Гротекс», 2011. – 478, XXIV с. – С. 6, 400.

⁷² Супруненко О. Б. Курганне грабіжництво XVII – XX ст. у Нижньому Припсіллі / О. Б. Супруненко // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОПШ; [ред. кол.: О. М. Титова (гол. ред.), В. І. Акуленко, Л. О. Гріфен та ін.]. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПШ, 2012. – Вип. 21. – С. 66–75.

Ще одна знахідка 2013 р. поховання заможної кочівниці рубежу ер у кургані могильника II біля с. Бондарі Кременчуцького району, неподалік південної околиці селища Нова Галещина, черговий раз засвідчує розташування тут зони постійних кочівок сарматських племен роксоланів⁷³.

На завершення огляду старожитностей необхідно згадати й досліджені археологічно в насипах курганів у с. Солониця та між сс. Заруддя і Горбані безінвентарні поховання золотоординських омусульманених кочівників XIV ст., з чітким розворотом лицевого відділу черепа у бік киблі⁷⁴.

Саме такі поховальні старожитності мають міститися під насипами курганів біля Козельщини.

Відомі на території Козельщинського району 25 майданів також є яскравими пам'ятками археології й розвитку промислового виробництва козацької епохи. З огляду на форми і розміри, майже всі вони належать залишкам діяльності селітроварів XVII ст. Серед них – величний майдан Громова могила біля с. Лазьки, зіймаючись «своєрідним маяком серед безбережжя наших степів», за образним висловом О. Т. Гончара (1918–1995 рр.)⁷⁵, є ландшафтною домінантою та найвищою точкою Козельщинського району, виразним об'єктом історичного ландшафту і давно вже претендує на включення до Державного реєстру нерухомих пам'яток як пам'ятка археології національного значення.

За опитом козельщинських збирачів антикваріату, на прилеглих до районного центру розораних ділянках схилів і на території самого селища, неодноразово знаходили окремі знахідки скіфського часу (бронзові наконечники стріл, уламок залізного кинджала-акінаку), кілька бронзових бляшок середньовічних кочівників та залізне вістря на стрілу золотоординського часу, що зрештою підтверджує наведені міркування щодо характеру й часу будівництва та використання згаданих вище поховальних об'єктів.

Локаційний період, виникнення населеного пункту. Питання виникнення населеного пункту Козельщина до сьогодні залишається відкритим. Так, у виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область» читачу повідомляється, що «поселення Козельщина виникло на південних землях Переяславського князівства» та, що тут були «після 1648 року – власні і рангові мастки козацької старшини»⁷⁶.

⁷³ Супруненко О. Б. Сарматське поховання у пониззі Псла / О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова // АДУ – 2014: зб. наук. пр. / ІА НАНУ. – Київ : Стародавній світ, 2015. – С. 190–192.

⁷⁴ Супруненко О. Б. Нові матеріали золотоординського часу з пониззя Псла / О. Б. Супруненко // Праці Центру пам'ятокознавства: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОПІК; [ред. кол.: О. М. Титова (гол. ред.), В. І. Акуленко, Л. О. Грифен та ін.]. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2013. – Вип. 24. – С. 160. – Рис. 2:6; Супруненко О. Кургани поблизу с. Солониці на Полтавщині. – Рис. 8:5.

⁷⁵ Гончар О. Твоя зоря: роман / Олесь Гончар. – Київ : Рад. письменник, 1980. – С. 103; Полтавщина: Енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 807.

⁷⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область / Ред. кол. Тома: [І.Т. Буланій (голова), Г.С.Бардик, О.А. Бевзо та інш.].– Київ : Голов. Ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с., іл. – С. 413.

Як підтвердження цього, наводяться посилання: у першому випадку на відому роботу Л. В. Падалки «Прошлое Полтавской территории»⁷⁷, у другому – на праці священика М. Пирського «Исторический очерк Кобелякского уезда вообще»⁷⁸ та В. І. Василенка «Хозяйственно-экономический обзор Кобелякского уезда Полтавской губернии»⁷⁹. Хоча на цій же сторінці, але трохи нижче, подається інша інформація: «Населенный пункт Козельщина виник у другій половині XVIII століття, коли широко провадилося заселення старшинсько-поміщицьких земель»⁸⁰. Енциклопедичний довідник «Полтавщина» стосовно заснування населеного пункту наводить наступну інформацію: «Заснована в 1-й чверті 18 ст.»⁸¹.

То що ж відбувалося насправді із заснуванням Козельщини? Звернувшись до першоджерел, на які посилаються автори зазначених вище робіт, можемо стверджувати, що у згаданій роботі Л. В. Падалки немає жодної згадки про першопочатки Козельщини. А на сторінках, на які посилається автор нариса про населений пункт, є лише загальна інформація про історію Полтавських земель у XV столітті⁸². Дослідження священика Миколи Пирського стосується лише сіл Переволочна, Кишенька, Хандалівка, Лучки, Сокілка та Перегонівка на Кобеляччині, тому інформація, подана в книзі, стосується лише земель Кобеляцького повіту і то в загальному плані. Козельщина, як населений пункт у книзі не згадується, є лише вказівка на приналежність у XVII столітті цих земель до володінь Юрія Немирича⁸³. Та ж сама історія і стосовно роботи Віктора Василенка: все, що тут є – то це згадка про наявність у регіоні маєностей Юрія Немирича⁸⁴.

Найближче до істини у питанні заснування Козельщини стоїть енциклопедичний довідник «Полтавщина», констатуючи факт щодо заснування населеного пункту в першій чверті XVIII століття⁸⁵.

Тут же є й інформація про засновника Козельщини Павла Степановича Козельського: «У 1718 р. Полтавський полковник І. Черняк видав універсал на наказне сотництво в Кобеляцькій сотні Полтавського полку

⁷⁷ Падалка Л. В. Прошлое полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами / Издание Полтавск. Ученой Архивной Комиссии. – Полтава : Т-во Печатного Дела, 1914. – 236 с., ил. – С. 99–100.

⁷⁸ Пирский Н. Исторический очерк поселений Кобелякского уезда вообще и исторический и церковно-статистический очерк поселений Кобелякского уезда, расположенных по реке Ворскле в частности. – Кобеляки : Типогр. З. Иова и М. Золотаревского, 1908. – 252 с. – С. 3, 33, 35, 36–37, 40.

⁷⁹ Василенко В. И. Хозяйственно-экономический обзор Кобелякского уезда Полтавской губернии / Издание Кобелякской уездной земской управы / В. И. Василенко. – Кобеляки : Типогр. Б. И. Брагилевского, 1895. – 139 с. + 2 табл. – С. 21–22.

⁸⁰ Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – С. 413.

⁸¹ Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А.В. Кудрицького]. – Київ : «Українська Енциклопедія імені М. П. Бажана», 1992. – 1024 с. – С. 364.

⁸² Падалка Л. В. Прошлое... – С. 99–100.

⁸³ Пирский Н. Исторический очерк... – С. 3, 33, 35, 36–37, 40.

⁸⁴ Василенко В. И. Хозяйственно-экономический обзор... – С. 21–22.

⁸⁵ Полтавщина... – С. 364.

П. С. Козельському, який і заснував на землях, що належали сотні, поселення»⁸⁶. Однак, жодне посилання на джерело відсутнє. Можемо лише здогадуватися, що ця інформація взята з відомої роботи В. Л. Модзалевського «Малоросійський родословник»⁸⁷, де дійсно є згадка про названий указ полтавського полковника Івана Черняка, датований 1718 р., за яким П. С. Козельський призначався наказним кобеляцьким сотником⁸⁸. Повне ж сотництво він отримав лише в 1721 р.⁸⁹ На жаль, тексту самого указу полтавського полковника, датованого 1718 р., не виявлено, як відсутній і оригінальний документ про затвердження П. С. Козельського на сотенному уряді як дійсного сотника. Відсутні також і відомості про володіння П. С. Козельського на території Кобеляцької сотні. Вірогідно, що власних, спадкових володінь він тут не мав, оскільки рід Козельських був вихідцем із Полтави. Батько П. С. Козельського, Степан Іванович, володів дворами у м. Полтаві і був тестем Олексія Леонтьовича Черняка⁹⁰. Тобто, знаходився у родинних стосунках з полковником Іваном Черняком. Вірогідно, саме це й відіграло вирішальну роль при наданні П. С. Козельському уряду Кобеляцького сотництва.

Найдавніші ж свідчення про наявність у Козельських якогось майна на території Кобеляцької сотні відносяться до 19 жовтня 1722 р. – це інформація про наявність на території сотні у П. С. Козельського невеликої пасіки в 5 вуликів⁹¹. Більш точна інформація про місцезнаходження пасіки відсутня. Перебуваючи на посаді кобеляцького сотника, П. С. Козельський дуже швидко влився до кола кобеляцької сотенної старшини. Більше того, навіть породичався із відомою кобеляцькою родиною Таранух, одружившись із донькою кобеляцького сотника Сави Таранухи⁹². Вірогідно, до цього часу і відноситься набуття маєностей родиною Козельських на Кобеляччині. Наступна згадка про маєності Козельських на Кобеляччині датується 1750 р. і стосується уже сина П. С. Козельського – Якова, який, будучи на той час полтавським полковим осавулом, володів у Кобеляцькій сотні шинком⁹³, а в 1756 р. в тій же сотні – трьома дворами⁹⁴. Як бачимо, про хутір тут не йдеться.

Уперше довідник «Полтавщина» фіксує населений пункт Козельщина лише в 1765 р., коли він був віднесений до Кобеляцької роти Дніпровського пікінерського полку Катерининської провінції Новоросійської губернії⁹⁵.

⁸⁶ Там само. – С. 365.

⁸⁷ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 2: Е – Київ / В. Л. Модзалевский. – Київ : Типогр. Т-ва Г. Л. Фронцкевич и К^о, 1910. – IV+720+20 с. – С. 389.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Модзалевский В. Л. Матерьялы для истории Полтавского полка [вып. III] // Труды ПУАК. – Полтава : Электр. Типогр. Г. И. Маркевича, 1906. Вып. 2. – С. 33.

⁹² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – С. 390.

⁹³ Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк. У 2-х тт. Т. II / В. В. Кривошея. – Чернівці : видавець Лозовий В. М., 2014. – 496 с. – С. 179.

⁹⁴ Там само. – С. 180.

⁹⁵ Полтавщина... – С. 364.

З історії кінця XVIII – початку XX ст. У 1775–1763 рр. Козельщина перебувала в складі Новосанжарівського повіту Новоросійської губернії⁹⁶, а після 1763 р. – у складі Катеринославського намісництва⁹⁷.

У 1787 р. поселення знаходилося у володінні дружини покійного кобеляцького сотника «сотнички Козельської» та нараховувало 510 душ населення обох статей, у т. ч. 264 – чоловічої та 246 – жіночої статей⁹⁸.

Указом від 30 листопада (11 грудня) 1796 р. була створена Чернігівська (Малоросійська) губернія, з центром у м. Чернігові, з приєднанням до неї території всього колишнього Полтавського полку, у тому числі і Козельщини. З 1797 р. губернія стала називатися Малоросійською⁹⁹.

З утворенням 1802 р. Полтавської губернії Козельщина відійшла до неї, з 1803 р. – у складі новоствореного Кобеляцького повіту¹⁰⁰. Згідно інформації «Списка населенных мест по сведениям 1859 года», Козельщина була селом власницьким, мала 71 двір, 455 жителів та селітряний завод¹⁰¹.

Нашадок П. С. Козельського, Павло Іванович Козельський, заборгувавши значну суму грошей та не маючи змоги заплатити за борговими розписками, за дарчим заповітом 1863 р., передав свій маєток у Козельщині Софії Михайлівні Капніст (дочці відомого математика Михайла Васильовича Остроградського, дружині графа Володимира Івановича Капніста – одного з нащадків відомого письменника Василя Васильовича Капніста). Софія Михайлівна Капніст отримала 227 рев'язьких душ (чоловічої статі) і 82 двори. На умовах уставної грамоти селяни-кріпаки мали викупити виділені їм землі і звільнитись від кріпосної залежності. С. М. Капніст мала здійснити всі грошові розрахунки з казною та викупні операції із селянами згідно уставної грамоти. За спогадами, записаними графом В. І. Капністом наприкінці XIX ст., відомо, що мати Павла Івановича Козельського походила з родини представника запорізької старшини Сіромахи. У цих переказів про родинні зв'язки Козельських із Сіромахами є історичне підґрунтя. На території сучасної Дніпропетровської області, у Широківському районі, є смт Миколаївка, що мало раніше назву Велике Сіромашине, а потім Козельське. Виникло воно у другій половині XVIII ст. на землях, котрі входили до Інгульської паланки Запорізької Січі. На тому місці був колись зимівник одного із заможних козацьких старшин Сіромахи.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Джерела з історії Південної України. Т. 10 : Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку ХІ століття / Упоряд А. Т. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – 434 с. – С. 165.

⁹⁹ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / [редкол.: Г. П. Білоус, О. А. Білоусько, В. В. Гудим та ін.; упорядн.: Ю. О. Васильєва, В. Н. Жук, В. В. Коротенко та ін.]. – Вид. друге, перероб. і доп. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 23.

¹⁰⁰ Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область. – С. 413–414.

¹⁰¹ XXXIII. Полтавская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / [обработан при Комитете Н. Штиглицом]. – СПб. : В типогр. Карла Вульфа, 1862. – С. 69.

Після ліквідації Запорізької Січі (1775 р.) Сіромаха «за вірність і відданість» одержав 10 тисяч десятин землі. Для освоєння земель він залучав селян-втікачів, за що ті повинні були спочатку працювати на власника один день на тиждень. Згідно царського указу 1797 р. селяни Великого Сіромашиного були закріплені за поміщиком, на землях якого вони проживали. У 1802 р. село входило до складу Херсонського повіту Херсонської губернії. 89 душ селян і 9 тисяч десятин землі в цьому селі на той час була власністю удови майора Козельського – дочки Дмитра Сіромахи. Це підтверджує, що мати Павла Івановича Козельського дійсно походила з роду Сіромахи. Її спадкові батьківські володіння знаходились на Правобережжі, а Козельщина дісталась після смерті її чоловіка, майора Івана Козельського¹⁰².

Справжньою перлиною Козельщини є Козельщинський Різдва Богородиці жіночий монастир, який веде свою історію з кінця XIX ст. Заснований у 1891 р. біля каплиці, в якій було встановлено Ікону Козельщинської Богоматері, що допомогла зцілитися доньці графів Капністів – Марії Капніст.

Походження ікони невідоме. Судячи з характеру живопису, її, очевидно, писав художник італійської школи. Колись образ знаходився у першого власника поселення – наказного сотника Кобеляцької сотні Полтавського полку П. С. Козельського (1793–1879 рр.) і за сімейним переказом належав дружині предка сотника за материнською лінією запорожця Сіромахи, італійки за походженням. Пізніше, разом із маєтком до родини Капністів перейшов цей образ Богородиці. Після зцілення Марії Капніст архієпископ Полтавський і Переяславський Іоанн (Петіна) дав дозвіл на побудову каплиці.

Поруч із каплицею у 1881–1883 рр. коштом віруючих та за безпосередньої участі графа В. І. Капніста було зведено церкву Різдва Богородиці з приділом в ім'я Марії Магдаліни. У 1885 р. на клопотання архієпископа Іоанна Синод своїм указом від 01/13.03.1885. дозволив заснувати при церкві жіночу релігійну православну громаду. У 1886 р. прибули перші 20 монахинь на чолі з монахинею Золотоніського Красногірського Іоанно-Богословського жіночого монастиря Олімпіадою І (О. А. Дмитрієвою). 03/15.06.1886. відбулося урочисте перенесення ікони з каплички до церкви.

У 1887 р. споруджено «странноприимный дом» та будинок причту. У 1888 р. засновано школу іконопису, першим учителем якої став Г. М. Глушенко. 1891 р. освячено муровану Преображенську церкву, а общину перетворено у монастир указами Синоду від 07/19.11.1890 р., 11-30.01/23.01 – 11.02.1891. У 1900–1906 рр. за проектом архітектора С. В. Носова було зведено Собор Різдва Богородиці.

Згідно інформації Полтавської єпархії, у 1902 р. в парафії Козельщинської Різдвяно-Богородицької громади діяла лікарня, шпиталь, жіноча двокласна та чоловіча однокласна церковнопарафіяльні школи.

¹⁰² Жук В. Н. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк ; Вид. третє, переробл. і доп. – Полтава : ПП «АСМІ», 2007. – С. 26–29.

Під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. при монастирі діяв лазарет на 10 ліжок. Станом на 1914 р., на початок Першої Світової війни, при монастирі обладнали шпиталь на 40 ліжок.

За неповні 10 років від заснування на території монастиря було проведено водогін, збудовано власний цегельний завод, який виробляв 250–300 тис. шт. цеглин на рік, сарай для млина та локомотива, млин-вітряк (1898), столярну майстерню (1904), будинок для монахинь, які працювали на тваринницькому дворі (1905), клуню (1906), будинок для воротарок (1907), велике двоповерхове приміщення у південній території двору – келії для сестер, іконна та проскурна крамниці (1908), дерев'яне приміщення для лікарні, двоповерхове муроване приміщення для чоловічої школи та аптеки (1909), велику пральню (1911) та ін. У покоях настоятельки монастиря містилася Преображенська мурована церква, до монастиря була приписана дерев'яна церква Всіх Скорботних Радості у с. Обіточок Кременчуцького повіту та дерев'яна каплиця на подвір'ї будинку графів Капністів.

Станом на 1908 р. монастир володів 30 десятинами землі. Крім ігумені, було 14 монахинь та 63 послушниці¹⁰³.

Напередодні реформи 1861 р. в Козельщині налічувалося 75 дворів (82 родини). Тут проживало 256 ревізьких душ кріпосних селян (з них 31 ревізька душа дворових). Вони мали лише городи, загальною площею 34 дес. 1980 кв. сажнів землі.

У Козельщині була значна частина безземельних селян (дворових кріпосних та інших категорій населення), які за положенням від 19 лютого 1861 р. могли претендувати на наділ лише в тому разі, якщо сільська громада отримувала прирізок. Бажаного прирізку громада не отримала і тому 227 ревізьких душ дістали нижчий земельний наділ – всього 26 десятин 280 кв. сажнів присадибної і 277 десятин 720 кв. сажнів орної землі. За ці наділи селяни були змушені щороку виплачувати 826 карбованців 44 копійки оброку, а з 1864 р. – вносити в державний банк 696 карбованців 68 копійок щорічних викупних платежів. Місцевий поміщик вніс в уставну грамоту додаткову статтю про те, що в урочищі, яке відходить під селянський наділ, він вирубає на свою користь ліс, а також верби, що ростуть по каналі від городів¹⁰⁴.

Певний вплив на розвиток села мало завершення у 1870 р. будівництва залізниці Полтава – Кременчук та початок руху по Харківсько-Миколаївській залізниці через станцію Козельщина. Це активно сприяло капіталізації господарств. Станція розміщувалась за 4,5 версти від с. Козельщина¹⁰⁵.

¹⁰³ Полтавіка. Полтавська Енциклопедія: У 12-ти тт. – Т. 12: Релігія і церква / Голос. ред. О. А. Білоусько; ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорев. – Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2009. – С. 292.

¹⁰⁴ Лещенко Н. Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). – Киев : Изд-во АН УССР, 1959. – С. 296.

¹⁰⁵ Василенко В. И. Хозяйственно-экономический обзор. – С. 98.

До 1885 р. Козельщина була селом власницьким при урочищі Крива Руда, мало 105 дворів, мешканців 546, школу, лавку, 6 млинів-вітряків. Адміністративно належало до Бригадирівської волості Кобеляцького повіту¹⁰⁶.

Згідно Списку населених місць Полтавської губернії у с. Козельщина станом на 1887 р. селян-власників було 224 ревізських душ і 332 наявних, селян приписаних до волості ревізських 11 душ та 22 наявні. 97 домогосподарів мали право голосу на сільському сході. Викупленої за сприяння кредитно-позикових банків – 228 десятин землі, із наділеної від поміщиків 308 десятин 29 чоловік отримали, паспорти на відлучку на заробітки: 9 чоловік на річну, 8 чоловік на піврічну і 12 на місячну¹⁰⁷.

На 1900 р. у Козельщанській сільській громаді нараховувалося 110 дворів, з них 102 домовласники, 1640 жителів, 1 церковнопарафіяльна школа та 3 ярмарки на рік. З 1640 мешканців села 667 чоловіків та 973 жінки. Домогосподарів, приписаних до волості було 10¹⁰⁸.

Згідно видання «Матеріали подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Кобелякский уезд» у Козельщині – 213 господарств, 1233 жителів, з них 605 чоловіків та 628 жінок.

На поч. ХХ ст. 146 господарств села мали 483 десятини придатної землі (в середньому трохи більше 0,5 десятини на 1 душу), 42 козацьких господарства володіли 323 десятинами орної землі (1,2 десятини на 1 душу), 27 господарств не мали землі зовсім, 12 родин мали від 15 до 50 десятин землі кожна, близько тисячі десятин поблизу Козельщини мав купець Ситник, Різдвяно-Богородицький монастир користувався 300 десятинами землі¹⁰⁹.

Під час подій 1905–1907 рр. у селі відбувалися революційні виступи, розповсюджувались прокламації революційного змісту, відбулися страйки робітників цегельного заводу та працівників маєтку Ситника. Робітники вимагали покращення умов праці і підвищення заробітної плати.

Вплив революційного руху у містах проявився у зростанні в селах Полтавщини такої форми боротьби як страйк. 2 грудня 1905 р. полтавський губернатор князь Урусов повідомляв Міністерство внутрішніх справ Росії, що під впливом діяльності Селянської спілки в економіях Костянтинградського,

¹⁰⁶ Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства внутренних дел. – Вып. 3: Губернии Малороссийские и юго-западные: [Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Вольнская, Подольская] / Сост. ст. редактор В. В. Зверинский. – СПб. : 1885. – 333 с. – С. 67.

¹⁰⁷ Список населенных мест Полтавской губернии / Издан Полтавским Губернским по крестьянским делам Присутствием в 1887 году. – Полтава : Типография Губернского Правления, 1887. – С. 138–139.

¹⁰⁸ Список населенных мест Кобелякского уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год с приложением карты уезда. Составлен по данным Полтавского Губернского Присутствия / Издание Полтавского губернского земства. – Полтава: Типо-литография И. А. Дохмана, Александровская улица, д. Варшавских, 1903. – 107 с. + карта.

¹⁰⁹ Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Кобелякский уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литогр. И. А. Дохмана, 1906. – С. 8–13.

Полтавського, Прилуцького, Миргородського і Кобеляцького повітів «селяни насильно знімають робітників, зупиняють заводи, залишають власників без прислуги, худобу без нагляду. Відбувається посилена агітація не платити податків, не визнавати владу, не пускати новобранців».

У селі поширювався перший і єдиний випуск Кобеляцької україномовної газети «Земля», де були викладені вимоги революційно налаштованих мешканців Кобеляцького повіту, які входили до Селянських спілок: скликання законодавчих Всеросійських Установчих зборів, ліквідація приватної власності на землю, створення у державі відповідального перед народом уряду, заміна регулярного війська народним ополченням, ліквідація самодержавства, право виборності священників, оскільки Російська православна церква була частиною репресивного державного апарату, і т. д. Висувались також ідеї автономії України у складі демократичної федеративної Росії¹¹⁰.

Згідно «Списка населених мест Полтавской губернии» станом на 1910 р. с. Козельщина входило до Бригадирівської волості Кобеляцького повіту. За Третім подвірно-господарським земським переписом 1910 р. у Козельщині (з прилеглими хуторами) було 217 дворів, паровий млин з просорушкою, цегельний завод. З 217 господарств села 36 належали козакам, 163 – селянам, 13 – іншим непривілейованим станам та 5 господарств осіб привілейованих станів. Землі під господарствами склали 1794 десятини, орної землі – 1700 десятин, всього засіяної – 997 десятин. У селі проживало 6 теслярів, 8 кравців-чоловіків та 3 жінок, 8 шевців, 5 столярів, 9 ковалів, 9 чоловік займалися візництвом, інтелігентних занять – 13 чоловіків та 1 жінка, інших занять – 81 чоловік та 46 жінок.

Із 217 господарств 68 господарств розміщувалися не у власному будинку, 50 дворів займалися сільським господарством, 72 – неземлеробськими заняттями, 61 – наймалися поденно, ходили на заробітки або обходилися зажинками. Всього осіб обох статей було 1107, з них 554 чоловіків, жінок – 553. Господарств без своїх робітників – 25, з одним своїм робітником – 132, з двома власними робітниками – 47, з трьома і більше власними робітниками – 13. Станом на 1910 р. на річні заробітки 53 господарства відпускали одного члена родини, 47 господарств відпускали одного члена родини на заробітки у літній час, а 8 господарств – у зимовий. 10 господарств у селі наймали робітників – 9 у літній період та 1 у зимовий. 61 господарство села мало менше 1 десятини землі, 25 – від 1 до 2 десятин, 19 господарств – від 2 до 3 десятин, 7 – від 3 до 4 десятин, 15 господарств – від 4 до 5 десятин, 2 – від 5 до 6 десятин, 15 – від 6 до 9 десятин, 11 – від 9 до 15 десятин, 5 – від 15 до 25 десятин, 2 господарства – від 25 до 50 десятин. Безземельних господарств налічувалося 101, 62 господарства брали землю в оренду, 37 – здавали землю в оренду¹¹¹.

¹¹⁰ Ревергук В. Я. Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917–1921 рр. – Полтава : Полтавський літератор, 2017. – С. 17.

¹¹¹ Список населених мест Полтавской губернии. – С. 18–19, 354.

На 1910 р. такса візників за перевезення пасажирів від станції Козельщина Південної залізниці до Козельщинського монастиря, з поверненням на станцію, встановлювались Кобеляцьким повітовим земством у таких розмірах – парою коней у ресорному екіпажі за одного пасажира 15 копійок, за двох – 20 копійок, за трьох – 25 копійок, за чотирьох – 30 копійок; парою коней у екіпажі-лінійці – від кожного пасажира по 5 копійок; критим чи відкритим однокінним ресорним екіпажем за 1 пасажира – 10 копійок, за двох – 15 копійок, за трьох – 20 копійок. Перевезення більше 4-х осіб парними візниками, перевезення більше 3-х осіб однокінними візниками та більше 10 осіб екіпажем-лінійкою заборонялося. Такси та заборони встановлювались Кобеляцьким повітовим земством¹¹².

У 1912 р., крім вищезгаданих, при церквах села діяли дві змішані школи. Значна частина жителів села жила з ремісництва. Чимало жителів Козельщини постійно працювали на залізниці, а також на заводах і фабриках м. Кременчук.

Рівень освіти на 1910 р. – з 554 чоловіків грамотних було 229, а серед 553 жінок лише 56. Таким чином, майже 75 % населення залишалися неписьменними. Більшість з тих селянських та козацьких дітей, хто навчався у школах при монастирі чи у земській школі, ходили туди тільки після закінчення сільськогосподарських робіт та випасу худоби і залишали навчальні заклади ранньою весною¹¹³.

Під час Української революції 1917–1921 рр. та більшовицького терору.

Після лютневої революції 1917 р. у Козельщині створено раду робітничих та селянських депутатів. У часи гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. Козельщину відвідав керівник Ніжинського повстання М. Г. Кропив'янский.

Про події 1917–1921 рр. у смт Козельщина нагадує братська могила 9 активістів – перших членів місцевого революційного комітету, які загинули у вересні 1919 р. Після вступу на територію Козельщини військових формувань та підрозділів Добровольчої Армії розпочалися репресії проти місцевих противників колишнього царського режиму. Здійснювалися їх арешти і страти. 19 вересня 1919 р. були арештовані жителі с. Козельщина, місцеві активісти С. Ю. Дейнека, М. М. Пампур, В. Д. Голуб, І. О. Колодяжний, О. З. Дмитренко, Д. Г. Тристан, В. Є. Довгорука, П. С. Рибалко, Г. І. Знайко, яких розстріляли в с. Жуки (тепер Глобинського району). Уже після відступу денікінців їх останки були перевезені до Козельщини і з почестями поховані на місцевому кладовищі¹¹⁴.

¹¹² Доклади Кобеляцької уездної земської управи Кобеляцькому уездному земському соборанню XLVIII очередного созыва 1912 года. – Кобеляки : Типография Б. И. Брагилевского, 1912. – С. 172.

¹¹³ Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Т-во Печатного дела (типография быв. Дохмана). Александровская улица, 1913. – С. 18.

¹¹⁴ Авдесова М. О. Братська могила учасників громадянської війни (1919) / М. О. Авдесова, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / В. А. Андрієць, М. О. Авдесова, І. О. Ворона та ін.; ред. кол.: Ю. В. Волюшин, А. М. Киридон, Т. К. Кондратенко та ін.; [упоряд., наук. ред. В. О. Мокляк; передмова В. О. Мокляка, О. Б. Супрунєнка]; Полт. краєзн. муз. ім. В. Кричевського. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. – С. 91–92.

Після більшовицького перевороту 1917 р. розпочинається занепад Різдвяно-Богородицького монастиря. Чимало майна загинуло в роки визвольних змагань 1917–1921 рр. Решту, включаючи земельні угіддя й будівлі, було націоналізовано на початку 1920-х рр. Колишні монастирські школи реорганізовано в загальноосвітні трудові та початкові. Чудотворну ікону Божої Матері вдалося зберегти¹¹⁵.

Радянська антирелігійна політика бере свої витоки від прийняття у січні 1919 р. Декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Тому Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у своїй декларації від 26.01.1919 р. проголосив, що одночасно з націоналізацією промисловості в республіці проводиться конфіскація поміщицьких, куркульських та монастирських землеволодінь для передачі їх малоземельним та безземельним селянам, а майно церковних та релігійних общин оголошувалось народною власністю. Церковні споруди і культові предмети, «призначені виключно для богослужбових цілей», передавалися особливими постановами місцевої або центральної державної влади в безоплатне користування відповідним релігійним общинам.

Реалізації цих планів завадив наступ влітку 1919 р. Добровольчої Армії під керівництвом генерала А. І. Денікіна. Боротьба з релігією поновилась у 1920-х рр., коли позиції КП(б)У та радянської влади зміцніли. Постановою Раднаркому УСРР від 30 липня 1920 р. відповідальність за вирішення цих завдань була покладена на Наркомат юстиції УСРР і його органи на місцях, а 1 червня 1921 р. при ньому був створений ліквідаційний відділ у справі відокремлення церкви від держави. Відповідні підвідділи створювались при губернських і повітових відділах юстиції. З вересня 1922 р. всі ці установи були передані у розпорядження НКВС УСРР.

Основну частину монастирських будівель та землі було націоналізовано. Чимало монастирського майна загинуло або було розграбоване за період 1917–1921 рр. Колишні монастирські школи реорганізували у трудові та початкові. Релігія була визначена як «опіум народу». Церковні коштовності відбиралися то під приводом збору коштів голодуючим, то на потреби відродження народного господарства, а то й взагалі без причин.

Наприкінці 1920-х рр. в кампанію по боротьбі з релігією було втягнуто значну кількість робітників, селян та молоді. Під керівництвом партійних, комсомольських та вищих органів радянської влади від сільрад, районних та окружних виконкомів, організацій «Спілки воявничих безвірників» пишуться «клопотання» з проханням закрити ті чи інші храми, монастирі та ін. Ці папери десятками потрапляють до ВУЦВК.

1928 р. «на клопотання» жителів Козельщини секретаріат Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «дав дозвіл», а точніше – вказівку місцевій владі на закриття Козельщинського Різдва Богородиці монастиря.

¹¹⁵ Полтавіка. Полтавська Енциклопедія. – С. 292.

Весною 1929 р. монастир було закрито. Настоятелька, кілька церковнослужителів та черниць деякий час проживали у скиті в с. Обіточок, а після його закриття розійшлись. Настоятелька Олімпіада II проживала у м. Полтава, де у березні 1938 р. була заарештована і 02.06.1938 р. розстріляна.

У соборі, після того як одержали все начиння та потрошили іконостас, влаштували районний клуб. У колишній Преображенській церкві діяв піонерський клуб. У келіях, шкільних приміщеннях та майстернях розмістили зоотехнічну й семирічну школи, амбулаторію, споживче товариство, електростанцію, гуртожиток для учнів і службовців, інші організації та установи. З 1934 р. в одному з монастирських приміщень знаходилась Козельщинська середня школа, а у приміщенні домової Преображенської церкви розмістили спортзал. Колишню свічкарню в 1930-х рр. займала редакція районної газети «Розгорнутим фронтом», у якій працювали майбутні письменники О. Т. Гончар та О. С. Юренко¹¹⁶.

Станом на 1923 р. у Козельщині проживало 1857 мешканців. За Всесоюзним переписом 1926 р. в Козельщині вже налічувалося 2479 мешканців¹¹⁷. У січні 1924 р. було створено комсомольський осередок, який випускав газету «Молодняк». Станом на 1925 р. в селі діяла семирічна трудова школа на 280 учнів, де викладали 12 вчителів, науково-дослідна ферма Полтавського агрокооперативного технікуму. У колишній економії купця Ситника у березні 1924 р. було створено радгосп, якому у 1929 р. передали майно та приміщення закритого рішенням ВУЦВК Різдвяно-Богородицького монастиря¹¹⁸. У 1925 р. в Козельщині було засновано машинно-тракторне товариство, членами якого стали 10 господарств. Товариство придбало сільськогосподарський інвентар і машини, в тому числі один трактор «Фордзон». У 1929 р. створено перший ТСОЗ, а у 1930 р. було реорганізовано в сільськогосподарську артіль «Червоний степ»¹¹⁹.

7 березня 1923 р. президія ВУЦВК прийняла постанову про адміністративно-територіальний поділ Полтавської губернії, згідно якої скасовувався поділ на повіті та волості і вводився новий – створювалися округи та райони. Село Козельщина було центром Бригадирівського району та включено до Кременчуцької округи. Третя сесія ВУЦВКу у своїй постанові від 25 жовтня 1925 р. визнала триступеневу систему адміністративного поділу досконалішою, але, враховуючи труднощі у проведенні реформи, вирішила проводити її поступово. Були затверджені основні принципи поділу республіки на округи та райони, визначено норми населення для різних адміністративних одиниць. Територія сільської ради, як адміністративної одиниці, з кількістю населення 1000 чоловік, району – від 25 до 40 тисяч осіб, округу – від 400 до 600 тисяч осіб.

¹¹⁶ Там само. – С. 292–294.

¹¹⁷ Статистика Кременчуччини. Ч. 2: Попередні підсумки перепису населення 1926 р. Кременчуцьке округове статистичне бюро. – Кременчук : Креспечать, 1927. – С. 16.

¹¹⁸ Полтавщина : Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. – 1022 с., іл. – С. 365.

¹¹⁹ Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – С. 418.

Згідно постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. і Ради Народних Комісарів УСРР «Про ліквідацію губерній і перехід на триступеневу систему управління» с. Козельщина залишилось у складі Бригадирівського району Кременчуцької округи¹²⁰.

Станом на 1926 р. у с. Козельщина працювала залізнична станція та вузлова телефонна станція. У період 1926–1927 рр. на станцію Козельщина не було привезено жодної тонни вантажів, натомість вивезено: 2 964 тонни жита, 1 523 тонни пшениці, 17 тонн ячменю, 120 тонн різного борошна, 4 624 тонни хлібних вантажів, 19 тонн олійного сім'я, 17 тонн макухи, 67 тонн сіна, 30 тонн городини (картоплі), 653 тонни буряку, 35 тонн чавуну, 1 тонну залізних виробів, 18 тонн хліборобських машин, 13 тонн інших машин, 19 тонн аптечного та хімічного краму, 145 тонн будівельних матеріалів органічного походження, 24 тонни яєць, 2 тонни мануфактури, 447 тонн інших вантажів, всього 7 001 тонну комерційних вантажів, крім того, було вивезено господарських вантажів 13 873 тонни¹²¹.

У 1927 р. с. Козельщина – центр однойменної сільської ради Бригадирівського району, що мало 405 господарств, з яких 313 селянських та 92 інших. Проживав 1961 мешканець – 767 чоловіків та 1194 жінок. У селі було 390 українських господарств (1625 осіб обох статей), 9 російських (17 осіб обох статей), 2 єврейських (4 особи обох статей), 3 інших (8 осіб обох статей)¹²².

На початку 1930-х рр. розпочалася колективізація, наслідки якої призвели до масштабної трагедії – Голодомору 1932–1933 рр. У постанові бюро Харківського обкому КП(б)У «Про припинення завозу товарів на село та про порядок дальшого постачання промисловими товарами районів і сіл, які не виконують плану хлібозаготівель» вказується, що для Бригадирівського району відвантаження товарів у листопаді 1932 р. призупиняється в тому випадку, якщо не буде досягнуто рішучого перелому у хлібозаготівлях, які забезпечують своєчасне виконання річного плану. До порушників застосують повне припинення відвантаження промислових товарів на село¹²³.

За спогадами жителів смт Козельщина відомо, що приблизно половина селища померла з голоду, бо були непомірні розміри хлібозаготівель. Ще й представники влади проводили обшуки в тих, кого підозрювали у переховуванні продуктів¹²⁴. Згідно Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні кількість загиблих по смт Козельщина невідома, але та сама книга засвідчує страшну цифру померлих від голоду по району – 1 309 чоловік¹²⁵.

¹²⁰ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.). – С. 46, 49.

¹²¹ Матеріали до опису округ УСРР. Кременчуцька округа. – Харків : 1-ша фото-літодрукарня, 1926. – С. 33–35.

¹²² Статистика Кременчуччини. Ч. 2. – С. 16.

¹²³ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні: Полтавська область / Упоряд. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт. – Полтава : Оріяна, 2008. – С. 871.

¹²⁴ Там само. – С. 1005–1015.

¹²⁵ Там само. – С. 285.

Ця цифра далеко не повна, бо інформація про цей страхотливий злочин сталінського режиму була засекречена і вказана цифра – це те, що вдалось зібрати вже на початку XXI ст., коли свідків тієї трагедії майже не залишилось.

З лютого 1932 р. до вересня 1937 р. Козельщина входила до складу Харківської області. 26 квітня 1933 р. Бригадирівський район було перейменовано на Козельщанський (Козельщинський), який у вересні 1937 р. був переданий до складу Полтавської області¹²⁶. З 25 жовтня 1938 р. Козельщина стала селищем міського типу¹²⁷.

За Другої світової війни. З початком Другої Світової війни приміщення собору Різдяно-Богородицького монастиря перетворилося на в'язницю для «ворогів народу». Деякий час там перебували полонені польські офіцери.

У радянській історіографії замовчувалась участь СРСР у Другій Світовій війні з самого її початку у вересні 1939 р. Після того, як Червона Армія увійшла на територію Польщі, приєднавши тим самим до СРСР західноукраїнські землі, до радянського полону потрапили понад 450 тисяч польських солдат і офіцерів. Для їх утримання на території СРСР було створено 8 концтаборів, один з яких розмістили у Козельщині на території монастиря. Фактично, більшовики перетворили монастир на катівню, облаштувавши табір за всіма правилами – обнесли колючим дротом, поставили сторожові вежі.

З вересня 1939 по 1941 рр. на території монастиря діяв концентраційний табір, в якому утримували польських офіцерів армії, поліції та католицьких священників. Так, станом на 1 грудня 1939 р. в таборі налічувалося 4 727 чоловік, в тому числі 1 контр-адмірал, 4 генерали, 24 полковники. Загалом деякі джерела називають 10 тисяч полонених поляків, які утримувались у цьому таборі. Подальша їх доля невідома. У табірних документах є згадка про відправку в'язнів в інші табори. Дехто з них значиться розстріляним у Катинському лісі. Є свідчення місцевих жителів та колишніх черниць монастиря, що конвоїри виводили полонених у вибалок і там лунали постріли. Серед документів про табір виявлено звіт, поданий керівництву НКВС, про те, що станом на 23 липня 1940 р. Козельщинський табір «звільнений».

У 1941 р. в приміщенні школи розмістили передислоковані частини Червоної Армії.

Однак, на початок червня 1941 р., у таборі були вже нові в'язні – румунські чиновники і представники заможних верств населення із приєднаної до СРСР Бессарабії. Створена в республіці Молдова комісія для виявлення нових фактів сталінських репресій віднайшла документи про 4676 в'язнів, арештованих у 1941 р. і направлених до Козельщинського та Путивільського концентраційних таборів.

¹²⁶ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.) – С. 63–65.

¹²⁷ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943–2002). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу. Ч. II / В. Н. Жук, З. М. Суховська, Т. П. Пустовит, З. П. Яненко. – Полтава : Полтавський літератор, 2002. – С. 8.

Але, коли у вересні 1941 р. війська гітлерівської Німеччини вступили до Козельщини, табір уже був порожній. Подальші сліди перебування в'язнів віднайти не вдалося¹²⁸.

Радянська військова доктрина мала виразно наступальний характер. Тому ні армія, ні населення не були морально підготовлені до можливих поразок на фронті, до затяжної і виснажливої війни, до підпільної та партизанської боротьби на власній території. Лише після перших поразок Червоної Армії, коли стало зрозуміло, що війна буде вестись на теренах СРСР, радянське керівництво почало вживати термінових заходів щодо організації антигітлерівського підпілля та партизанського руху.

Згідно рішення ЦК КП(б)У, для потреб підпільників і партизанів були виділені цінності, що зберігались у Полтавському обласному відділенні Держбанку, в тому числі з евакуйованих музеїв та здані населенням у фонд оборони речі – всього на суму близько 100 тисяч карбованців.

Для партизан задалегідь були закладені продовольчі бази і запаси зброї, про які знали лише особливо довірені люди. На теренах смт Козельщина для партизанів заготовили 4 бочки оселедців, 4 лантухи цукру, 20 пудів сала та 3 ящика цигарок. Проте, не всі заготовлені запаси зброї і харчів вдалося своєчасно вивезти до лісів і надійно заховати. Більшість закладених баз була видана гітлерівцям вже у перші дні окупації¹²⁹.

Після вступу гітлерівських окупантів на територію України, в липні 1941 р. в смт Козельщина був сформований винищувальний батальйон, до якого входило за одними джерелами 183, а за іншими – 176 осіб особового складу, в тому числі кілька жінок. На озброєнні бійців перебувало 2 кулемети іноземного виробництва, 4 гвинтівки радянського та 62 гвинтівки іноземного виробництва, 140 рушниць. Револьвери та гранати відсутні, були лише пляшки із запалювальною сумішшю¹³⁰. Командиром був призначений А. Г. Тристан, а комісаром – завідуючий райфінвідділом А. Ф. Ситник. Батальйон складався з трьох взводів, командирами яких були: П. К. Сірик, С. Гребенюк, М. В. Гордієнко.

31 серпня 1941 р. батальйон, піднятий по тривозі, прибув на передові позиції 101-го стрілецького полку 38-ї Армії Південно-Західного фронту, поблизу хутора Василюки Зарудянської сільської ради Кременчуцького району. Разом з бійцями регулярної армії козельщинські ополченці стримували наступ військ Вермахту на шляху до м. Лохвиця.

¹²⁸ Посухов В. І. Пам'ятний знак польським воїнам / В. І. Посухов // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / В. А. Андрієць, М. О. Авдєєва, І. О. Ворона та ін.; ред. кол.: Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, Т. К. Кондратенко та ін.; [упоряд., наук. ред. В. О. Мокляк; передмова В. О. Мокляка, О. Б. Супрунєнка]; Полт. краєзн. муз. ім. В. Кричевського. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. – С. 106–109.

¹²⁹ Ревегук В. Полтавщина в роки Другої Світової війни (1939–1945). – Полтава, 2004. – С. 135.

¹³⁰ Полтавщина у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945 (до 65-ї річниці Перемоги над фашизмом). Інформаційно-довідкове видання. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – С. 134.

До 22 вересня 1941 р. батальйон вів бої в оточенні разом із армійськими частинами. 26 вересня 1941 р. вів бій під смт Решетилівка. Подальша доля формування невідома¹³¹.

Згідно інформації Державного архіву Полтавської області (ДАПО), смт Козельщина було окуповане 15 вересня 1941 р.¹³² Значна частина окупованих територій України були включені окупантами до складу райхскомісаріату «Україна» з центром у м. Рівне. Територія райхскомісаріату поділялась на генеральні округи, а вони, в свою чергу, поділялись на гебіти, які об'єднували по кілька районів. Таким чином, смт Козельщина опинилась у складі Кобеляцького гебіту генеральної округи Київ¹³³.

Під час тимчасової гітлерівської окупації 1941–1943 рр. монастир відновив діяльність, поновлено богослужіння у Преображенській теплій церкві стараннями монахині Феофанії (Зонової, справжнє ім'я – Єлизавета Василівна Зон), яку 23.12.1942 р. єпископ Полтавський і Кременчуцький Веніамін увів у сан ігумені. У відновленому монастирі чимало дівчат урятувалися від відправки на роботи до Німеччини¹³⁴.

У 1941 р., в перші місяці окупації, на Полтавщині почав виходити ряд місцевих газет. Окупаційна адміністрація через пресу вела пропаганду своєї ідеології, а також викривала злочини більшовицького режиму – Голодомор 1932–1933 рр., репресії 1937–1938 рр. і та ін. До смт Козельщина потрапляла газета «Нова Україна», видрукувана на території Київської генеральної округи. Цивільні справи у Козельщині вирішувала створена гітлерівцями Козельщинська районна управа.

Постановою райхсміністра для зайнятих східних областей від 19 грудня 1941 р. «Про запровадження та розвиток німецького судопереведення в зайнятих східних областях» створювались німецькі суди у кожному населеному пункті та апеляційна інстанція – Вищий німецький суд у Рівному. Згідно постанови райхсміністра від 15 березня 1942 р. «Про підсудність у Райхскомісаріаті Україна», німецькому суду підлягали всі кримінальні справи і цивільні судові справи, що стосувались німців та фольксдойчів. Для розгляду цивільних справ місцевого населення запроваджувалась посада шліхтера. У кожному районі засновувались камери шліхтерів та касаційні камери при кожному гебітскомісаріаті. Камера шліхтера складалась з шліхтера, секретаря, судового виконавця і потрібної кількості канцелярських службовців¹³⁵.

¹³¹ Андрієць В. А. Братська могила ополченців та воїна Червоної Армії / В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 87–88.

¹³² ДАПО. – Ф.р.-1876. – Оп. 8. – Спр. 62. – Арк. 27 зв.

¹³³ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.) – С. 66.

¹³⁴ Полтавіка. Полтавська Енциклопедія. – С. 292.

¹³⁵ Ревегук В. Полтавщина в роки Другої Світової війни (1939–1945). – Полтава, 2004. – С. 49.

Те саме стосувалось створеної мережі Виртшафтсбанків (господарських банків). Козельщинський район Кобеляцького гебіту підпорядковувався Полтавському господарському банку і мав філію у Козельщині¹³⁶.

Під час окупації у смт Козельщина діяла підпільна патріотична група, яку очолював спочатку А. Г. Тристан, а після його смерті у вересні 1941 р. – П. К. Сірик. У групі налічувалося близько 8 осіб¹³⁷.

Згідно інформації Державного архіву Полтавської області смт Козельщина була звільнена військами Червоної Армії 25 вересня 1943 р. За період тимчасової окупації на примусові роботи до Німеччини було вивезено 113 осіб (за іншою інформацією 135) і 114 осіб розстріляні гітлерівцями¹³⁸. Активними учасниками підпільного антигітлерівського руху у смт Козельщина були: Ф. С. Северин і В. Д. Синегуб. Окремі доручення керівника підпілля виконували деякі жителі села. Незважаючи на складні умови і людські втрати, підпільна група виконала чимало завдань, поставлених Полтавським підпільним обкомом КПУ. Підпільники мали кілька радіоприймачів, за допомогою яких приймали зведення Радінформбюро, виготовляли листівки та поширювали їх серед населення. Група допомагала військовополоненим, добувала зброю, вживала заходів зі зриву планів окупантів щодо мобілізації молоді на роботи до Німеччини. Відданість і відвагу у цій справі проявили лікарі Кошаленко, Висоцька, Лебідь, Антипенко. Жителі Козельщини М. Гребенюк і Н. Баранник переховували військовополонених, діставали для них одяг, харчі, допомагали перейти лінію фронту.

Під час відступу окупанти спалили будівлі радгоспу, школу, лікарню, будинок культури та ін. приміщення адміністративних і партійних установ. В радгоспі були спалені та пограбовані всі споруди і приміщення господарського призначення, устаткування й транспортні засоби господарства. Збитки, заподіяні окупантами радгоспу, п'яти колгоспам Козельщинської селищної ради та державній сортовипробувальній дільниці становили понад 30 мільйонів карбованців. З ладу повністю вивели всю мережу торгово-промислових підприємств, які до війни задовольняли потреби населення. Були зруйновані приміщення редакції, друкарні, Козельщинської середньої та двох початкових шкіл, районної лікарні й амбулаторії. Загальна сума збитків, заподіяних селищу окупантами, становила понад 35 мільйонів карбованців.

Повоєнна відбудова. Після відновлення посівних площ господарства, працівники радгоспу взяли за відновлення майстерень, господарсько-адміністративних приміщень, культурно-освітніх та житлових будинків. У перші повоєнні роки вони відбудували водогін на центральній садибі, зерносховище, контору радгоспу, 2 двоквартирні та 24 одноквартирні житлові будинки для робітників та службовців радгоспу, спорудили 5 свинарників, корівник і телятник¹³⁹.

¹³⁶ Полтавщина у Великій Вітчизняній війні. – С. 222, 225.

¹³⁷ Там само. – С. 120.

¹³⁸ ДАПО. – Ф.Р.-5170. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 74.

¹³⁹ Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – С. 419–420.

Відновлений монастир проіснував до 1949 р. і знову був закритий. Черниць та послушниць вивезли до Лебединського Микільського і Полтавського Хрестовоздвиженського жіночих монастирів.

Споруду монастиря використовували з господарською метою. Тут, у різні роки, були танцмайданчик, склад для палива, зерносховище, вагова майстерня. Останній час він стояв без використання. В приміщеннях колишніх келій розмістилися адміністративні органи Козельщинського району, районна бібліотека та районний громадський музей. У колишній свічкарні, ще після першого закриття була розташована редакція районної газети «Розгорнутим фронтом», як згадувалося вище¹⁴⁰.

У 1943 р. згоріло 12 монастирських споруд. За радянського часу були зруйновані монастирська огорожа і частина інших будівель, демонтовано купол та світловий барабан Преображенської церкви. Зруйновано поховання біля головного собору¹⁴¹.

Станом на 1 вересня 1946 р. смт Козельщина була райцентром Козельщинського району Полтавської області¹⁴².

У 1950 р. в об'єднаному колгоспі «Червоний степ» (села Козельщина і Підгорівка) було оброблено 1896 га орної землі – майже вдвоє більше, ніж у 1944 р. Того ж року колгосп мав 325 голів великої рогатої худоби, 205 свиней, 165 овець, 54 коней.

На 1952 р. у Козельщині працювали маслозавод, інкубаторна станція, фабрика біопрепаратів, середня школа, кінотеатр, будинок культури і бібліотека.

За роки повосного відновлення зміни відбулися у радгоспі «Козельщинський», земельні площі якого розширились після приєднання до нього у 1957 р. колгоспу «Червоний степ». У 1964 р. посівна площа радгоспу становила 2844 гектарів проти 780 гектарів на початок 50-х років ХХ ст., а поголів'я великої рогатої худоби зросло більше ніж в 10 разів. У 1950-х рр. – 1960-х рр. у радгоспі побудовано 2 свинарники-маточники на 120 голів, 3 свинарники-відгодівники загальною кількістю на 4 тисячі голів, 3 табори для річної відгодівлі свиней загальною кількістю на 900 голів, 6 корівників загальною кількістю на 600 голів; споруджено 3 водонапірні башти, прокладено понад 5 км водогону та 1 200 км шляхів з твердим покриттям; побудовано 1 восьмиквартирний, 9 чотириквартирних, 4 одноквартирних будинків для робітників радгоспу, 80 індивідуальних будинків та 3 клуби.

На той же період значно зріс культурний та освітній рівень працівників радгоспу. Серед спеціалістів 9 чоловік мали вищу освіту, 18 – середню, 10 чоловік заочно навчалися у вишах і технікумах.

¹⁴⁰ Ключко В. В. Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олександр та Юренко Олександр / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 92–94.

¹⁴¹ Павленко В. А. Козельщинський Різдва Пресвятої Богородиці жіночий монастир / В. А. Павленко, В. О. Мокляк, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 94–103.

¹⁴² Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Вид. перше. – Київ : Укрполітвидав, 1947. – С. 410–411.

У 1957 р. було завершено відбудову і розширення двоповерхового приміщення будинку культури із залом для глядачів на 500 місць, стаціонарною кіноустановкою, бібліотекою. У 1959 році чисельність населення складала 4 005 чоловік.

Реалії радянської епохи. Станом на 1 березня 1960 р. селище міського типу Козельщина була центром однойменних селищної ради та району, а на 1 жовтня 1965 р. – центром однойменної селищної ради Кременчуцького району.

У 1960 р., згідно з рішенням зборів уповноважених колгоспів, було створено Козельщинське міжколгоспне будівельне управління. Підприємство обслуговувало 19 колгоспів-пайовиків. Управління мало механізований столярний цех, розрахований на випуск до 3 500 кв. м. столярних виробів на рік; черепичний цех з річним виробництвом 300–350 тисяч штук черепиці; майстерню збірного залізобетону на 150–200 кубометрів; лісопилний цех на дві рами з річним випуском 3 тис. куб. м. пиломатеріалів; цегельний механізований завод з річним випуском до 3 мільйонів штук цегли. У 1961 р. управління приступило до спорудження тваринницьких приміщень у колгоспах і за три роки досягло значної проєктної потужності, збудувавши за рік 21 тваринницьке приміщення. Потреби смт Козельщина у цеглі задовольняв також завод будівельних матеріалів.

Проводилась значна робота з поліпшення побутового обслуговування населення. З цією метою створено спеціальний комбінат для пошиття одягу і взуття, відкриті підприємства споживчої кооперації – продуктові і промтоварні крамниці, їдальні та буфети, перукарня, фотоательє.

За ті ж роки в селищі з'явилася лікарня на 100 ліжок та поліклініка з терапевтичним, неврологічним, педіатричним, офтальмологічним відділеннями, тубдиспансер і санітарно-епідеміологічна станція.

Козельщинська середня школа мала власний історико-краєзнавчий музей та добре обладнані кабінети – фізичний, хімічний, агробіологічний та іноземних мов. При школі діяли бібліотека, майстерні деревообробки, металообробки і механізації, політехнічне відділення для учнів старших класів за спеціальностями будівельника і механізатора. Для навчальних цілей школа мала трактор, комбайн, різні сільськогосподарські машини і знаряддя. У школі працювало 53 вчителі, з них 31 з вищою, 4 – з незакінченою вищою і 18 – із середньою освітою.

Із загальної кількості жителів смт Козельщина станом на 1962 р. 176 осіб працювали на промислових підприємствах селища, м. Кременчук та на залізниці, 394 особи – у сільському господарстві, 38 – на будівництві, 48 – на транспорті, 264 – у різних господарських установах, 152 – у торгівлі, 126 – у галузі освіти і культури, 155 – у медичних закладах. Станом на 1962 р. зросла кількість спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Серед мешканців селища нараховувалося 99 осіб з вищою освітою, 19 – з незакінченою вищою

освітою, 322 – з середньою освітою та 679 – із незакінченою середньою освітою¹⁴³.

Станом на початок 1973 р. найбільшими підприємствами були завод будівельних матеріалів та інкубаторна станція.

У 1980 р. чисельність населення складала 4,1 тис. жителів. Працювали завод по виробництву будівельних матеріалів і керамзитового гравію, комбикормовий завод, птахоінкубаторна станція, комбінат побутового обслуговування, середня загальноосвітня школа, музична школа, лікарня, поліклініка, будинок культури і дві бібліотеки.

На 1989 р. чисельність населення складала 4847 чоловік.

У жовтні 1992 р. Козельщинський завод будівельних матеріалів і Козельщинське районне об'єднання «Сільгоспхімія» були передані в комунальну власність Полтавської області.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., кількість населення складала 4434 жителі.

У 1982 р. розпочалися роботи з відновлення головного монастирського храму. В цей час інститутом «Укрпроектреставрація» була виготовлена проектно-кошторисна документація на відновлення покрівлі та куполів. Головний архітектор проекту – В. І. Касьяненко. Одночасно силами полтавських архітекторів В. А. Павленка, С. П. Петрової та О. І. Чорного були виконані обміри храму, його внутрішнього оздоблення і виготовлена відповідна документація. Рішенням Полтавського облвиконкому № 165 від 23.04.1984 р. будівля Собору в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці в смт Козельщина була взята під охорону як пам'ятка архітектури місцевого значення¹⁴⁴. У 1989 р. силами Полтавської дільниці Чернігівської міжобласної спеціальної науково-реставраційної майстерні розпочалися роботи з реставрації собору.

Були виготовлені та встановлені позолочені хрести, відновлені покриття куполів і покрівля, котра була відсутня з 1929 р. Розпочалися роботи з реставрації фасадів, які дуже постраждали під час бойових дій у період Другої світової війни – один із снарядів влучив у приміщення собору.

Роки української Незалежності. На початку 1990 р. на прохання єпископа Полтавського і Кременчуцького Сави приміщення собору було повернуте релігійній громаді. А в 1993 р. Козельщинський Різдво-Богородичний монастир відновив свою діяльність.

На початку 2000-х рр. інститутом «Укрпроектреставрація» була розроблена проектна документація з відтворення інтер'єру собору та іконостасу. Головний архітектор – Т. Філіпова.

Станом на нинішній час собор відреставрований в первісному вигляді. Відновлено також історичні поховання на його території – могили настоятельок Агнії й Олімпіади I та священника Григорія Костянтиновича Боровського.

¹⁴³ Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – С. 420–422.

¹⁴⁴ Павленко В. А. Козельщинський Різдво Пресвятої Богородиці жіночий монастир / В. А. Павленко, В. О. Мокляк, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 94–103.

Зауважимо, що в 1986 р. у ліквідації техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції брали участь уродженці смт Козельщина: Коваленко Віктор Олексійович (1952, смт Козельщина Полтавської області – 8.09.2008., працював там з 26.07.1986. по 3.08.1986.); Савченко Валерій Олександрович (28.06.1967., смт Козельщина Полтавської області – з 2.05.1986. по 30.05.1986.); Фидря Валерій Євгенович (1959, смт Козельщина Полтавської області – 23.09.2014., – з 1.04.1986. по 31.07.1986.); Фидря Володимир Іванович (1956., смт Козельщина Полтавської області – 30.01.2015., – з 26.07.1986. по 2.09.1986.); Хоревко Анатолій Павлович (1962, смт Козельщина Полтавської області – 23.06.2006., брав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС з 17.05.1986. по 26.06.1986.)¹⁴⁵.

У 2010 р. на честь подвигу ліквідаторів у центрі селища встановлено пам'ятний знак¹⁴⁶.

Події, пов'язані із введенням радянських військ до Афганістану та участь жителів селища в інших локальних конфліктах, увічнює пам'ятний знак встановлений у 2011 р. в центральній частині смт Козельщина¹⁴⁷.

Щорічно в Козельщині вшановують пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 рр. У мітингу-реквіємі беруть участь керівники та трудові колективи структурних і територіальних підрозділів районної державної адміністрації, представники районної ради, районної ради ветеранів, Козельщинського військового комісаріату, представники установ, організацій, а також педагоги й учнівська молодь. Традиційно відбувається скорботна хода до пам'ятного знаку, покладання до його підніжжя колосків і квітів, вшанування пам'яті жертв Голодомору та всіх безвинно скараних земляків хвилиною мовчання.

Козельщина, як і вся Україна, відзначає День пам'яті та примирення 8 травня та перемоги над нацизмом, 9 травня шануючи ветеранів та учасників Другої світової війни, та згадуючи тих, хто загинув у боях за визволення України.

11 лютого 2016 р. на виконання Закону України № 317-VIII від 9.04.2015. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» відбувся демонтаж пам'ятника В. І. Леніну (Ульянову). Органи місцевого самоврядування прийняли відповідне рішення на II-й сесії 7-го скликання Козельщинської селищної ради у грудні 2015 р., після якого пам'ятник було демонтовано. Під час демонтажу мітингів протесту та інших ексцесів не відбувалося¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Чорнобиль-30. Книга слави і пам'яті. Полтавська область / Упорядн. : О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава : Копі-центр, 2016. – С. 556–558.

¹⁴⁶ Мокієнко В. С. Пам'ятний знак учасникам ліквідації аварії на Чорнобильській атомній електростанції / В. С. Мокієнко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 111–112.

¹⁴⁷ Мокієнко В. С. Пам'ятний знак учасникам бойових дій на території Демократичної Республіки Афганістан / В. С. Мокієнко, Л. А. Головка // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 109–111.

¹⁴⁸ Козельщинський район – без вождя // Електронний ресурс.

Режим доступу: <http://kozvisti.com.ua/index.php/k2-categories/podii-fakty-komentari/417-kozelshchynskiy-raion-bez-vozhdia>

У рамках децентралізаційних процесів відбулися зміни в адміністративно-територіальному устрої. Козельщинська селищна об'єднана територіальна громада була утворена 4 жовтня 2017 р. шляхом об'єднання Козельщинської селищної ради і Лутовинівської, Мануйлівської, Михайликівської, Пашківської, Пригарівської, Приліпської, Рибалківської, Хорішківської сільських рад Козельщинського району, з адміністративним центром у селищі міського типу Козельщина. До складу громади входять також 40 сіл. На перших виборах голови і депутатів, що відбулися 24 грудня 2017 р., обрано селищного голову Троцького Олександра Андрійовича та 26 депутатів Козельщинської селищної ради об'єднаної територіальної громади¹⁴⁹.

Станом на 01.01.2017. у смт Козельщина проживає 3 727 осіб¹⁵⁰.

Зазначимо, на жаль, що не оминула Козельщину і страхітлива війна на Сході України.

8 серпня 2017 р. жителі селища отримали сумну звістку про загибель у бойових діях земляка, Рома Костянтина Сергійовича (24.02.1996, смт Козельщина Полтавської області – 08.08.2017, м. Покровськ Донецької області) – стрільця-гранатометника 9-го окремого мотопіхотного батальйону «Вінниця» 59-ої окремої мотопіхотної бригади. Загинув він під час обстрілу взводного опорного пункту в районі с. Водяне Волноваського району Донецької області. Похований 11.08.2017. у м. Покровськ Донецької області на Алеї Слави міського центрального кладовища.

Указом Президента України № 363/2017 від 14 листопада 2017 р. «за особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, зразкове виконання військового обов'язку», його було нагороджено орденом «За мужність» III ступеня (посмертно). Розпорядженням голови Полтавської обласної ради № 40 від 02.03.2018 р. «Про занесення до Книги Пошани Полтавської обласної ради» старший солдат К. С. Рома занесений до Книги Пошани Полтавської обласної ради (посмертно)¹⁵¹.

На честь загиблого Героя 12 жовтня 2017 р. на будинку Козельщинської ЗОШ I-III ступенів, де він навчався, була встановлена меморіальна дошка з полірованого сірого граніту, з портретним зображенням та пам'ятним написом¹⁵².

¹⁴⁹ Козельщинська селищна об'єднана територіальна громада Полтавська область. Загальна інформація // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada/1477>; Козельщинська селищна об'єднана територіальна громада Полтавська область. Склад громади // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada/1477/composition>

¹⁵⁰ Паспорт Козельщинської селищної об'єднаної територіальної громади // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kozeshynska.gromada.org.ua/pasport-gromadi-15-16-53-08-02-2018>

¹⁵¹ Литвин Н. На вітвар незалежності покладене життя ще одного нашого земляка / Н. Литвин // Козельщинські вісті. – 2017. – 18 серпня. – № 33 (10457). – С. 1.

¹⁵² Романченко Н. Герої не вмирають: у школах увічнили пам'ять загиблих випускників / Н. Романченко // Козельщинські вісті. – 2017. – 20 жовтня. – № 942 (10466). – С. 1–2.

Насамкінець зазначимо, що на території смт Козельщина нині працюють: ВАТ Козельщинський завод керамзитового гравію; Козельщинський райавтодор, філія ДЧП Полтаваоблавтодор; ТОВ «Комбикормовий завод»; Козельщинський завод будматеріалів ПП Чіп Н. А.

Серед об'єктів соціальної сфери: Козельщинська загальноосвітня школа I–III ступенів; дошкільний навчальний заклад; будинок дитячої та юнацької творчості; міжшкільний навчально-виробничий комбінат; будинок культури.

Історичні постаті, пов'язані з смт Козельщина, надаються у додатку А.

2.2 Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови населеного пункту

2.2.1 Коротка характеристика природної складової ландшафту як найбільш сталого структуроформуючого чинника

Населений пункт Козельщина розміщений на лівому високому березі річки Рудька, в 1,0 км – 1,6 км від річки.

Територія смт Козельщина в геоморфологічному плані приурочена до лівобережної терасової рівнини Дніпра і розташована в межах давньої Градіжської тераси, його долини. Район в цілому являє собою вододільне плато між Ворсклою і Пслем (ліві притоки Дніпра). Поверхня району в загальному рівна, помітно нахилена на північний захід, в сторону так званої прохідної долини – зниження з асиметричними схилами, які, як правило, не мають водного потоку і з'єднують дві сусідні річкові долини. Утворилися прохідні долини потоками талих вод льодовика максимального зледеніння, які шукали собі водні шляхи в зв'язку з підпругою льодовиком русел дольодовикових річок. В даному випадку по прохідній долині протікає річка Рудька (притока річки Псьол).

Заплава річки і днище прохідної долини відрізняються високим стоянням ґрунтових вод, місцями заболочені і покриті луговою рослинністю.

Населений пункт Козельщина розміщений на схилі древньої тераси, в цій прохідній долині. Рівнинний характер більшої частини його території місцями ускладнюються неглибокими балками і улоговинами. Крупніша балка обмежує селище з півдня.

Абсолютні позначки поверхні населеного пункту коливаються від 120 м у верхній частині схилу та до 80 м у півніжжя схилу. Амплітуда коливання висотних відміток поверхні становить приблизно 40 м. Ухили поверхні нормальні і не перевищують 8–12 %, мікрорельєф – слабохвилястий.

Клімат району помірно-континентальний. Літо тепле, зима тривала, але не суворя з частими відлигами. Абсолютна мінімальна температура повітря –35, абсолютна максимальна температура повітря +37. Середня глибина промерзання ґрунту – 75 см, максимальна – 1,50 м. Відносна вологість повітря сильно змінюється як по місяцях, так і на протязі доби, середньорічна вологість повітря у 13 год. становить 65 %. Середньорічна кількість опадів становить 459 см, взимку опади випадають у вигляді снігу.

Сніговий покрив через часті відлиги нестійкий. Пануючі вітри східного та північно-східного напрямку. Середньорічна швидкість вітру 5 м/сек. Досліджуваний район відноситься до П-В кліматичної зони України.

У геоструктурному відношенні розглянутий район розташований в межах південно-західного крила Дніпровсько-Донецької западини, що представляє собою великий прогин земної кори, виконаний товщею осадових утворень від девонських до четвертинних відкладень включно.

Геологічна будова ділянки в верхній частині розрізу представляється в наступному вигляді: на нерівній розмитій поверхні верхньокрейдяних відкладень залягає комплекс утворень третинної системи, нижня частина яких представлена сіро-зеленими глинами Канівської свити, глауконітовими пісками бучацької свити, потужністю до 60 м, перекритими водотривкими мергелястими глинами Київської свити, потужністю 30–40 м.

Вище залягають відкладення Харківської свити, кончина товщею зелених глауконітових глин і тонкозернистих глинистих пісків. Харківські відкладення залягають на глибині від 20 м до 30 м. Потужність їх не більше 30–40 м, так як верхня частина цих відкладень на Градизькій терасі розмиті.

Відкладення Харківської свити у верхній частині схилу перекриті пісками Полтавської свити, потужністю 20–25 м. На низьких відмітках ці відкладення повністю або частково розмиті. Четвертинні відкладення поширені повсюдно і плащеподібно перекривають всі відкладення, що лежать нижче. Представлені вони в основному делювіальними суглинками, потужністю 10–20 м. До четвертинних відкладів відносяться також ґрунтовий покрив, балковий делювій і давньоалювіальні утворення Градизької тераси.

Гідрогеологічні умови району характеризуються наявністю зручних для водопостачання водоносних горизонтів, приурочених до третинних і четвертинних порід. Найбільшим є бучацький водоносний горизонт, води якого вміщуються дрібно і середньо зернистими пісками, що залягають на глибині 98–100 м. Але води його відрізняються високим рівнем мінералізації.

Більшість території Козельщини є придатною для забудови. Непридатними для забудови є ділянки ярів, балок, кар'єрів і заплава прохідної долини нижче 80-ої горизонталі. Ці ділянки характеризуються високим рівнем ґрунтових вод (до 1 м від поверхні землі). На інших територіях ґрунтові води знаходяться на різних рівнях від поверхні землі.

Серед визначених вище природних компонентів найбільш суттєвий вплив на архітектурно-планувальний розвиток населеного пункту мав рельєф місцевості (див. 58 с.).

2.2.2 Ключові елементи природного ландшафту, його основні осі та вузли

Ключовим елементом природного ландшафту Козельщини є особливості морфології схилу плато. Плато поступово спускається зі сходу на захід долини річки, утворюючи при цьому дві досить чітко виражені тераси в межах населеного пункту.

Тераси хвилястої форми розділені схилами з різним ухилом. Нижня тераса шириною від центральної вулиці Остроградського (колишня Радянська) до залізниці, а потім до р. Рудька досить рівна зі спокійним рельєфом, що знижується до річки (історична назва річки – Велика Крива Руда). Кордоном нижньої тераси з південного заходу є річка Рудька, ширина долини в межах населеного пункту коливається від 1,5 до 2,5 км. Кордоном нижньої тераси зі сходу і півдня слугує підшва крутого схилу верхньої тераси з ухилами від 10 % до 20 %. Схил верхньої тераси досить рівномірний (шириною до 280 м – 300 м), але ускладнюється глибокою балкою на схід в районі кладовища по вулиці Степовій. Вона формує чітко виражену терасу, паралельну головній вулиці, на якій розміщувалися будівлі і споруди монастиря. Ширина схилу також звужується між вулицями Монастирська (колишня Леніна) та Суворова до 250 м, що «підносить» головний собор монастиря над всіма будівлями центру.

Населений пункт спочатку розміщувався лінійно на нижній терасі в природно-сформованих межах. А верхні схили і тераси були не освоєні забудовою. Таким чином, населений пункт був фронтально розгорнутий на долину річки, а схил виступав його межею та фоном забудови. А ще схил досить вдало захищав житлову забудову від пануючих вітрів в цій степовій місцевості.

Оскільки виникнення населеного пункту відносить до більш спокійного періоду, ніж виникнення населених місць півночі й центру Полтавської області, вимога пошуку захищеної від набігів місцевості відпала, та поселення утворювалися в місцях сприятливих для ведення сільського господарства. Як пише Русов: «Прирожденное желание первого малоросса – насельника, занять место, отличающее всем условиям земледельческой жизни, играло и теперь играет господствующую роль в деле расположения населенных пунктов»¹⁵³. З цієї точки зору місце розташування Козельщини досить вдало: недалеко від води, родючі землі, схил, що захищає від вітрів та заплавні луки.

Річка Рудька знаходиться за межами населеного пункту (в 1,0 км – 1,6 км) та не визначала його архітектурно-планувальну структуру, але разом зі схилом диктувала лінійну конфігурацію плану села.

Селище буквально «притулилося» до схилу, його планування мало лінійний характер. Вздовж головної вулиці з обох боків були розташовані по одному ряду садіб селян. Схили були вільні від забудови.

На півночі балки розміщувався цегельний завод, а з іншого боку її – кладовище. До них були прокладені вулиці. Панський двір розміщувався на північно-східній околиці селища, вздовж головної вулиці, та мав розвинутий парк. Малоповерхова житлова забудова вздовж головної вулиці забезпечувала домінування у середовищі головних споруд монастиря.

¹⁵³ Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества, том 13, Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902, С. 76.

2.2.3 Ступінь перетворень природного ландшафту людиною в процесі містобудівного розвитку

Найбільш стабільним елементом природного ландшафту виступає його рельєф та гідрогеологічна структура. Рослинність є динамічним природним компонентом та не має суттєвого впливу на планування і забудову населених пунктів. В той же час рукотворні перетворення рельєфу є найбільш стабільними у часі. На території Козельщини виявлені зони впливу антропогенної, в тому числі господарської, діяльності на рельєф, водойми і рослинність.

Ми не маємо детальних планів і описів Козельщини на момент її виникнення і на перших етапах розвитку населеного пункту. Про стан природного ландшафту Козельщинського району свідчать лише карти Боплана та карти України цього періоду, де позначені суцільні непрохідні ліси лише вздовж річок Ворскли, Сули, Псла і Дніпра, а на досліджуваній території ліси відсутні. Козельщинський район відрізнявся степом та луками вздовж річки Рудка.

Але слід зазначити і велику кількість фруктових садів у регіоні, які зі стародавніх часів були на садибах селян, козаків та маєтках дворян. Основний склад фруктових садів – яблуні, груші, сливи, ренглоти, вишні, черешні, персики, абрикоси, шовковиці, волоські горіхи, дикі каштани, терен, чорнослив, глід, кизил, шипшина, малина, смородина та агрус, як свідчив Арандаренко, ростуть без особливих зусиль рук людських¹⁵⁴.

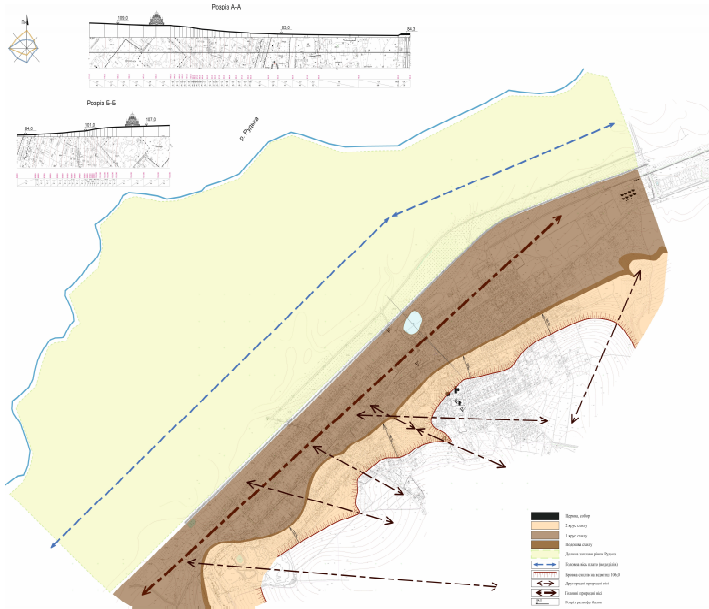
Що стосується самої садиби Капністів, її ландшафт представляв собою вже садово-парковий ландшафт.

Літографюри монастиря кінця XIX ст. свідчать про наявність крупних деревних посадок на схилах за монастирем. Зараз схили забудовані житловими садибами, а їх озеленення зводиться до фруктових садів. Верхня частина плато за межами Козельщини являє собою рілля та поля, де поодинокі були розташовані промислові споруди. У радянські часи сформувалися нові промислові зони селища: вище по рельєфу біля монастиря, на північній околиці та на півдні Козельщини.

На даний час на території селища наявні сучасні і історичні техногенні елементи рельєфу: відстійники; ставок; використаний кар'єр монастирського цегельного заводу; значна зона кар'єру нового цегельного заводу. Серед історичних перетворень рельєфу та гідрогеологічної основи населеного пункту слід назвати ставок, який у 1970 рр. відтворили в нижній частині населеного пункту вздовж залізниці на місці колишнього маєтку.

Таким чином, ландшафт регіону зазнав змін в процесі розвитку населеного пункту та господарського освоєння територій.

¹⁵⁴ Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, Николая Арандаренка, составленные в 1846 году. В трех частях. Часть I. – С. 54.

Аналіз природної підоснови населеного пункту

Взаємозв'язок планування населеного пункту з рельєфом

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПЛАНУВАННЯ ТА ІСТОРИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ЗАБУДОВИ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ КОЗЕЛЬЩИНА

Протягом XVIII–XX століть Козельщина пройшла три етапи розвитку планування та історичного формування забудови, котрі визначаються активними моментами суспільного життя регіону і поселення:

1 етап (XVIII – кінець XIX ст.) – виникнення населеного пункту та його формування;

2 етап (кінець XIX ст. – 1917–1929 рр.) – будівництво Різдва-Богородицького монастиря;

3 етап (1920–1990 рр.) – так званий «радянський» період розвитку населеного пункту.

Слід зауважити, що літописних, літературних, архівних описів та планів Козельщини часів її виникнення і до середини XIX ст. не має. Про містобудівний розвиток селища на I етапі безпосередня джерельна інформація відсутня. Ми можемо лише умовно реконструювати планувальну та містобудівну структуру селища на I етапі на підставі досліджень інших населених пунктів цього періоду в даному регіоні. Тому детально етапи містобудівного розвитку ми описуємо з середини XIX століття по теперішній час, тобто у тому хронологічному проміжку, щодо якого наявна джерельна база та картографічні матеріали.

1-й етап розвитку характеризується виникненням села Козельщина, формуванням його планувальної структури, історичного архітектурного середовища та просторової композиції. Кінцевим підсумком цього етапу ми визначаємо становлення села та орієнтуємося на план селища на карті Шуберта.

2-й етап розвитку Козельщини характеризується територіальним зростанням, змінами внутрішньої містобудівної структури і забудови, пов'язаними з будівництвом монастирських споруд, що призвело до ускладнення просторової композиції селища. Про це свідчать описи та історичні літографії, фото і рисунки монастиря. Цей етап починається з 1881 р, коли відбулося зцілення хворої доньки графа В. Капніста.

3-й етап розвитку населеного пункту відрізняється стрімким територіальним зростанням, зміною типів забудови, ущільненням забудови, появою промислових підприємств та втратами історичної просторової композиції (див. 28–30 с. та 77 с.).

3.1 Перший етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови

По першому етапу ми маємо такі дані про розвиток села Козельщина:
– 1787 року село Козельщина Кременчуцького повіту належить «сотничке» Козельській, до нього приписано 264 чоловіка та 246 жінок¹⁵⁵.

¹⁵⁵ Джерела з історії Південної України. Т. 10 : Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XI століття / Упоряд А. Т. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – 434 с. – С. 173.

– 1865 року у селі 71 двір, число душ всього – 455, з них чоловіків – 221, жінок – 234. Церков та ярмарок не має, є селітряний завод¹⁵⁶.

Опис першого етапу планувального розвитку Козельщини ми здійснили використовуючи праці Русова¹⁵⁷, Арандаренко¹⁵⁸, Мокеєва¹⁵⁹ та наявний картографічний матеріал.

Планування населених пунктів визначалося макроситуацією (головною функцією поселення в системі розселення, факторами безпеки, зовнішніми зв'язками тощо) та мікро ситуацією (локальними особливостями місцевості, рельєфу, конфігурацією водойм тощо). В цілому це призводить до великого різноманіття планувальних систем при збереженні їх загальних принципів побудови. На території Полтавщини Русов виділяв такі історичні типи сільських поселень: круговий, скупчено-хаотичний, надрічний, змішаний та лінійний. Останні більш характерні для степових південних поселень Полтавщини, котрі були заселені пізніше, вже в більш безпечніші часи, коли межі держави поступово переміщувалися на південь до Чорного моря¹⁶⁰. Круговий і скупчено-хаотичний тип поселень характерні для північної і західної частини області, котрі заселялися раніше. Їх планування диктувалося острахом постійних нападів. Надрічний тип характерний для селищ, що виникали в різні періоди на схилах вздовж річок. Лінійний тип на території Полтавщини був представлений в Кобеляцькому, Константиноградському та Кременчуцькому повітах.

Село Козельщина віднесено нами до комбінованого типу, що поєднує лінійний і прирічковий типи. Описи лінійного та прирічкового типу планування селищ наводиться за працею Русова.

«Плоское пространство и сравнительная свежесть заселения в связи с другими историческими и социальными условиями выработали здесь наряду с хуторным разселением тип большого села с длинными и прямыми улицами, идущими во всю его длину. Обыкновенно эти улицы представляют проезжую дорогу, по которой расположилось село и поэтому число их не превышает 2–3, ограничиваясь часто одной; ее перекрещивает часто другая, то же представляющая «битый шлях». По середине на перекрестке получается

¹⁵⁶ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год [сост. Павел Бодянский]. – Полтава : типографія Н. Пигуренко и губернского правления, 1865. – С. 44.

¹⁵⁷ Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества, том 13, Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902, С. 73–120.

¹⁵⁸ Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, Николая Арандаренка, составленные в 1846 году. В трех частях. Часть III.

¹⁵⁹ Мокеев Г. Я. Черты своеобразия в структурах городов восточных и западных славян // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1975. – Вып. 23. – С. 3–13.

¹⁶⁰ Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества, том 13, Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902, С. 73–120.

площадь с церковью, базаром и общественными и торговыми зданиями, иногда значительных размеров. Если село невелико, то оно часто представляет одну длинную и широкую улицу с усадьбами, выходящими задней стороной в степь...»¹⁶¹ (опис лінійного типу планування).

«Все эти поселения представляют две или даже одну улицу, протянувшуюся на значительное протяжение. Эта улица изгибами своими соответствует излучинам реки или балки и все село таким образом стеснено с одной стороны склоном или откосом берега или балки, а с другой – рекой или низиной балки, поэтому и не представляет значительной ширины. По обе стороны длинных улиц расположены усадьбы. При чем те, которые спускаются к руслу реки или балки, всегда обладают «левадами», т.е. сенокосами с вербами, входящими в состав усадьбы. Небольшие и короткие переулочки соединяют улицу с руслом и разделяют усадьбы. Площадь обыкновенно представляет расширение главной улицы, на которой расположена церковь, а вблизи общественные здания...»¹⁶² (опис прирічкового типу планування).

Планування Козельщини було зумовлено лініями рельєфу, конфігурацією схилу, а також зовнішніми зв'язками села з іншими населеними пунктами і господарськими угіддями. Карта 1867 року показує просту лінійну композицію плану населеного пункту з однією головною вулицею та 4 короткими позовжніми провулками, котрі слугували одночасно і зовнішніми зв'язками.

Всі внутрішні зв'язки села виходили від головної вулиці села та вели ззовні до річки, городів, рілля та інших населених місць:

- на південний захід до хуторів Маньки та Сохиновка;
- на південь до х. Кустовці;
- на захід до Кармазиновки та Василівки;
- на північ до Ненадиhi та далі до Павлівки (до речі останнє село також 1787 року належало першій господарці – «сотничке» Козельський¹⁶³);
- на північний схід до Лутовиновки, Бригадировка через Гановку;
- на схід дотракту, далі до хутору Кухаренкови та Могили Громової, а також до скотного двору, який з'явився вже після 1870 рр. за межами села.

Через землі села Козельщини та Чичужино проходила 4-ї транспортна і військово-маршрутна дорога від Кобеляк до межі Кременчуцького повіту (ширина її 15 сажнів, протяжність 24 версти 498 сажнів).

Лінійність планування селища підтримувалася розташуванням хуторів вздовж головної вулиці на певній відстані від села: 2 невеликих хутори на південному заході, ще далі на південь великий хутір Маньки. На хуторі Маньки був розташований вітряк. А також з околиці села на захід йшла дорога до живописної куртини дерев і далі на скотний двір та Василівку. На півночі села вздовж річки росли поодинокі дерева (див. 28–30 с.).

¹⁶¹ Там же. Стор. 82

¹⁶² Там же. Стор. 81

¹⁶³ Джерела з історії Південної України. Т. 10 : Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XI століття / Упоряд А. Т. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – С. 173.

Сільськогосподарська діяльність вимагала мати і колодязі за межами населеного пункту. Два колодязя були розташовані неподалік річки по дорозі на Ненадиху та вівчарню, а також на сході по дорозі до тракту на Кобеляки.

Конфігурація головної вулиці повторювала конфігурацію підосви схилу, садиби селян розміщувалися по обидві сторони від головної вулиці. На схід від головної вулиці садиби частково підіймалися на схил, але вузькою смугою в 100–120 м, на західному боку вулиці садиби розширилися на північ від 100 м до 170 м у бік річки та переходили в левади. Ділянки садиб були вузькими та довгими, короткою стороною виходили на вулицю.

Головна вулиця розширювалася на північ села та перед початком панського двору Капністів формується невелика площа, вздовж якої ймовірно потім розміщувалися громадські споруди. Але ми не маємо достовірних даних щодо громадських будівель того періоду у селі, скоріше за все їх спочатку там не було, бо це невелике село мало статус рядового поселення Бригадировської волості – поміщицька «деревня». В Козельщині мешкали кріпаки поміщика – володаря земель, а на відміну від поміщицького села «деревні» не мали церкви.

На карті Шуберта панський двір поміщика, як вже було сказано вище, знаходився на півночі села між головною вулицею та рікою. З протилежного боку вулиці напроти панського двору розміщувався на схилі тік, південніше на одному з схилів поперекової балки (ми назвали її монастирською) – кар'єр цегельного заводу, а на протилежному боці балки – сільське кладовище. Така первина функціональна структура населеного пункту (див. 28–30 с.).

Композиційним центром селища виступали споруди та будівлі панського двору з парком, розташованим вздовж річки. На карті 1867 року ще відсутня залізниця, але наявна стариця річки, що проходила недалеко від маєтку. Аналіз карти дозволяє нам зробити висновки, що парк панського двору переходив у ландшафтний парк в долині річки. Річка мала історичну назву Велика Крива Руда, заплава її відрізнялася заливними луками, невеликими болотами і озерами, частина з яких можливо була вписана у паркову структуру маєтку.

Садибна забудова з садками, парк панського двору, луки та окремі посадки дерев робили середовище типово сільським, живописним та з переважанням природних компонентів степної зони півдня Полтавської губернії. Забудова гармонійно вписувалася в існуючий ландшафт.

З 1863 року господарями села стає досить знана й шановна родина графів Капністів. Хазяїн Володимир Іванович Капніст (син Московського губернатора Івана Васильовича Капніста) вів активну опікунську діяльність у губернії. В. І. Капніст був одним з опікунів Олександрівського реального училища у Кременчуку¹⁶⁴. В. І. Капніст – граф, поручик лейб-гвард. Преображенського полку (1861), Кременчуцький повітовий предводитель дворянства у 1868–1871 рр.

Дещо пожвавила життя у повіті земська реформа, що відбулася в країні. 1878 року Кобеляцька земська управа виділяє 100 руб. на відкриття сільського

¹⁶⁴ Справочная и адресная книжка г. Кременчуга на 1875 г. Составлена К. Сторчаковым и Г. Розенталем. Кременчуг. Типография и литография Германа Розенталя, 1874. – С. 81.

приходського училища в Козельщині, справами якого також опікувався граф В. І. Капніст¹⁶⁵. Виконуюча посаду вчительки Козельщинського сільського народного училища Уляна Кравченко, домашнього виховання, пройшла навчання, з «хорошим успіхом» здала іспит 1879 року в Кобеляках на з'їзді вчителів та за висновком комісії могла вести в училище початкове навчання¹⁶⁶. З 1880 року Кобеляцька повітова земська управа сплачувала вчителям Кравченко (1880–1881), потім Симоновському (1881–1884 рр.) платню розміром 100 рублів на рік, законовчителям Полянському (1881 р.), Сокологорському (1882–1884 р.) – по 50 рублів на рік, а на закупівлю навчальних посібників виділяла по 25 рублів на рік¹⁶⁷.

Де розташовувалося сільське народне училище у селі на даний час не встановлено, але аналіз історичної планувальної структури населеного пункту дає підстави припустити, що громадські будинки розміщувалися вздовж площі.

Слід зупинитися на особливості житла селян. Садиба селянина включала:

- подвір'я – передня частина садиби, де розміщена хата, комора, хлів і інші господарські споруди, подвір'я зазвичай огорожені від вулиці і городу;

- город – задня частина садиби, де вирощується овочеві культури та знаходяться окремі господарські споруди. Город не має загорожі і може переходити в леваду, вигін та сінокоси;

- фруктовий сад, котрий може бути і на подвір'ї і на городі;

- квітник – розміщується на подвір'ї¹⁶⁸.

Для південних районів губернії властиві села з відкритим видом з вулиці на хати і подвір'я, що відрізняє їх вигляд від сіл півночі та заходу губернії. Садиба тут вузька і хата завжди розташувалася по довжині двора, вона відділялася від вулиці невисоким тином чи лише балюстрадою «піддашка» та

¹⁶⁵ Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XV очерену Кобелякскому земскому собранию за 1878 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1879. – С. 29, 63.

¹⁶⁶ Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVI очерену Кобелякскому земскому собранию за 1879 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1879. – С. 125.

¹⁶⁷ Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVII очерену Кобелякскому земскому собранию за 1880 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1880. – С. 207; Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVIII очерену Кобелякскому земскому собранию за 1881 год. Полтава. Типография Губернского правления, С. 1881. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XIX очерену Кобелякскому земскому собранию за 1882 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1882. – С. 235; Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XX очерену Кобелякскому земскому собранию за 1883 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1883. – С. 179. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XXI очерену Кобелякскому земскому собранию за 1884 год. Полтава. Типография Губернского правления, 1884. – С. 412–413.

¹⁶⁸ Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества, том 13, Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902, С. 73 – 120.

високою «присьбою» с дошатою перегородкою. Виходячи майже на вулицю хата була відділена від неї невеличким садком або 4–5 вербами.

Від краю палісадника йшла невисока огорожа з воротами та «форткою» посередині. Перед хатою зліва від «фортки» знаходився колодязь, який наполовину своєї «цямрини» був висунутий на вулицю. Сохи взводу або журавля в колодязі не бувало, відро з водою витягувалося на блоці. Ліва частина двору часто зайнята хлівом, стайнею і коморою. Загони й інші огорожі відсутні, нерідко одна садиба від іншої нічим не відокремлена. Позаду хати – невеликий вишневий садок («вишняк»), за ним вздовж всієї садиби йде город. Загальний вигляд садиб та житлового середовища села представлені на сторінці 79–81. В цьому районі губернії були розповсюджені хати-мазанки та глинобитні хати. Особливістю садиб Козельщини було те, що садиби котрі виходили до річки, внизу мали рядову посадку дерев вздовж межі всіх садиб (довжиною близько 1,5 км). Це забезпечувало захист населеного пункту від вітрів з долини річки та разом з садками позначало присутність населеного пункту при наближенні до нього ззовні зі степу.

На час дослідження даних про панський двір, характер і стиль садиби Капністів не виявлено. Карта Шуберта надає інформацію лише про місце розташування садиби в структурі населеного пункту та орієнтовне розміщення будівель, що було нами реконструйовано на кресленнях. Панський двір розміщувався по ліву сторону вулиці Остроградського (колишньої Радянської) від території сучасного ринку на північ до вулиці Чкалова, далі переходив у парк до сучасного ставка та стадіону, конфігурації яких повторюють старе русло річки, котре позначено на карті Шуберта.

Таким чином, планування Козельщини на кінець першого періоду представляло собою просту лінійну систему з однією широкою вулицею довжиною у 1,5 версти. Функціональна структура поселення була типовою для поміщицьких невеликих сіл. Землекористування села розподілялося між Капністами, яким у цій місцевості належало 1493 десятини 19 саж. земель¹⁶⁹, та кріпаками.

Спираючись на картографічні джерела ми реконструювали територіальні межі **житлової забудови** села кінця першого періоду. Вони визначаються орієнтовно з півночі на схід, на південь і захід таким чином:

- від залізничного вокзалу нижче вулиці Монастирська (колишня Леніна) до вулиці Остроградського;
- по частині сучасного центрального парку села до перетину з вулицею Остроградського (Радянською) за південний схід по садибах до вулиці Котляревського (Держинського);
- по вулиці Котляревського на південь до вулиці Сковороди (Кірова);
- на схід по вулиці Сковороди (Кірова) до сучасного проїзду і перетину з вулицею Монастирською;

¹⁶⁹ Отчет Кобелякской уездной земской управы Кобелякскому уездному земскому собранию XXX очередного созыва за 1893 год. Кобеляки : Типография Б. И. Брагилевского, 1894, С. 204–205.

- від вулиці Монастирської на південний захід до перетину вулиці Котляревського (Дзержинського) з вулицею Партизанською;
- по вул. Партизанській вгору на північний захід 50 метрів від перехрестя;
- далі по садибах паралельно вулиці Остроградського на південний захід до поєднання з вулицею Промисловою;
- вгору на південь по вул. Промисловій до провулку перед садибою Промислова, 34, по провулку до вулиці Остроградського (Радянській);
- по вулиці Остроградського вниз на південь до першого провулку перед садибою Остроградського, 192, по провулку на захід до вулиці Б. Хмельницького (Червоноармійській);
- по вулиці Б. Хмельницького на північ до вулиці Остроградського.

Потім межею населеного пункту з заходу стала прокладена і відкрита для руху у 1870 році Харківсько-Миколаївська залізниця¹⁷⁰. Вона безперечно сприяла розвитку повіту, спрощувала перевезення сільськогосподарської продукції у країні, та звісно збільшила досяжність Козельщини. Але спочатку до села добиралися зі станції Гановка Харківсько-Миколаївської залізниці, що знаходилася в 3,5 верстах від Козельщини. У селі зупинки пасажирських поїздів не було, лише стояли 2 будівлі доглядачів залізниці. З 1881 року на станції Ганівка двічі на день на час прибуття поїздів з Полтави та Кременчука прибувала лінійка, яка відвозила прочан до каплички у село Козельщина. Внаслідок прокладення залізниці в 350 м від головної вулиці скотний двір нижніх хуторів опинився за залізницею. Інших змін на військово-топографічній карті цього періоду у плануванні села не має.

В цілому слід зазначити, що в кінці першого етапу розвитку населеного пункту, його *архітектурне середовище* було представлене садибною забудовою та будівлями маєтку Капністів.

3.2 Другий етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови

Реконструкція планування та просторово-планувальної структури населеного пункту Козельщина здійснена на підставі так званих карт Шуберта та військово-топографічної карти Російської імперії (Полтавська губернія) 1910 року, архівних джерел та фотографій монастиря кінця XIX – початку XX ст. Як і в перший період планування містечка і його середовище створювалися стихійно, плани розвитку містечок і сіл не розроблялися на той час.

Відлік цього періоду розпочинається з 1881 року, коли відбулося зцілення Марії Капніст від хвороби. Вістка про чудодійне зцілення спочатку розповсюдилася на всю Москву, а потім завдяки публікаціям у всіх значних газетах того часу на всю Росію та визвала паломництво до московського готелю,

¹⁷⁰ Хозяйственно-экономический обзор Кобеляжского уезда Полтавской губернии. Составил и обработал В. И. Василенко. Издание Кобеляжской уездной Земской управы. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1895. – С. 81.

де зупинилася родина графа з іконою. У березні 1881 року родина повернулася до Козельщини, куди поспішили натовпи прочан в маєток графа. Граф стояв перед вибором перетворення свого будинку в будинок паломників, тому звернувся до архієпископа Полтавського і Переяславського Іоанна з проханням влаштувати в своєму саду тимчасову каплицю, щоб у ній виставляти образ для народного шанування. 23 квітня 1881 року була відкрита дерев'яна капличка, в яку був винесений святий образ. Кількість прочан біля каплички іноді досягала 5 тис. людей. До 1882 року було зібрано 50 000 рублів від прочан на будівництво храму. Натовпи прочан продовжували приїжджати до святої ікони, священнослужителі вели службу у каплиці щодня. У селі було вибрано місце для будівництва храму на схилі на відстані четверті версти від каплички на незабудованому місці. «Путь шел под гору, по чистому незастроеному выгону и заканчивался на довольно высоком месте, с которого открывалась взору наблюдателя вся окружающая местность»¹⁷¹.

Рівно через рік у 1882 році був збудований і освячений дерев'яний п'ятиглавий храм Різдва Богородиці, а 6 вересня 1882 року урочистим передзвоном нової дзвіниці вітали архієпископа Іоанна, який прибув на освячення храму.

У 1885 році була заснована при церкві жіноча релігійна православна громада, а 1891 році громаду перетворено у монастир. Розпочалося активне будівництво споруд монастиря:

1887 р. – споруджений «странноприимный дом» та будинок причту;

1891 р. – споруджена мурована тепла Преображенська церква при келії настоятельниці;

1898 р. – млин-вітряк, сарай для млина та локомотива;

1900–1906 рр. – збудований мурований Собор Різдва Богородиці, а дерев'яну церкву розібрано;

1904 р. – столярну майстерню;

1905 р. – будинок для монахинь, які працювали на тваринницькому дворі;

1906 р. – клуню;

1907 р. – будинок для воротарок;

1908 р. – келії для сестер, іконна та проскурна крамниці;

1909 р. – двоповерхове муроване приміщення для чоловічої школи та дерев'яне приміщення для лікарні;

1911 р. – велика пральня.

Будівництво споруд стало можливим завдяки тому, що графиня С. М. Капніст (дружина В. І. Капніста) подарила 30 десятин 1 850 сажнів власної землі Козельщинській Різдва-Богородичній громаді, які рішенням Кобелякської повітової земської управи 1887 року були виключені з земель, що підлягають оподаткуванню земським збором (відомість № 12 про причислення і виключення

¹⁷¹ Образ Козельщинской божьей матери. Состав. Прот. С. Гаврилков. 5-е изд. Значительно дополненное. Полтава, Типография Н. Пигуренко, 1882 г. – С. 61–62.

земель і інших майна по Кобеляцькому повіту, поз. 19 звіту Кобеляцької земської управи за 1887 р.)¹⁷².

На території монастиря було організовано централізоване водопостачання з 1905 року (так засвідчено у роботі В. Н. Жук¹⁷³), також з 1911 року водопровідні труби були прокладені по земській дорозі в селі з дозволу повітового зібрання 47 скликання 1911 р. (доклад 11 стор. 16)¹⁷⁴. Система водопостачання включала також цегляний резервуар зверху на схилі за межами монастиря, з якого вода подавалася у будівлі монастирю.

Для потреб будівництва в монастирі працював з 1891 року цегельний завод, котрий опалювався соломою, для освітлення використовувався керосин, при роботах використовувалися коні. Працювало 16 чоловіків, які мешкали у обладнаних при заводі приміщеннях. Вироблялося близько 297 тис. цегли за рік, сумою у 2788,46 карбованців. При виробництві використовували воду й глину, яку добували у монастирському кар'єрі, а пісок доставляли з Василівки¹⁷⁵.

1892 року почав працювати також цегельний завод купця В. П. Ситника, що знаходився у 2-х верстах від платформи. На ньому працювало 8 чоловіків, вироблялося 400 тис. цегли щорічно, продавалося близько 100 тис. цегли¹⁷⁶.

Хромолітографія Е. І. Фесенко 1892 року з зображенням монастиря представляє один з етапів формування ансамблю монастиря, розгорнутого до залізниці та річки (див. 82–85 с.).

На літографії зображено:

«Внутри ограды: Летний храм во имя Рождества Пресвятой Богородицы, деревянный; теплая домовая церковь Преображения господня при настоятельной кельи и разных мастерских; кельи дякестер, въездные ворота и святые ворота, при них лавки. Вне ограды: Женская церковно-приходская школа, Странноприимный дом, церковно-приходская школа для мальчиков и монастырская аптека; дом церковного причта, дом для приезжающих богомольцев, въездные ворота в деревянной ограде, колодезь для странников и дорога с платформы мимо села Козельщина».

Згідно інформації Полтавської єпархії, у 1902 р. в парафії Козельщинської Різдяно-Богородицької громади діяла лікарня, шпиталь, жіноча двокласна та чоловіча однокласна церковнопарафіяльні школи. Під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. при монастирі діяв лазарет на 10 ліжок. Станом на 1914 р.,

¹⁷² Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы Кобеляцькому уездному земському собранию XXIV очередного созыва за 1887 г. Кобеляки. Типографія Б. И. Брагилевского, 1888 г., С. 184.

¹⁷³ Жук В. Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдя Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид, 3-е, уточн. і доповн. – Полтава : АСМІ, 2007. – 238 с., іл.

¹⁷⁴ Отчет Кобелякской земской управы за 1911 год Кобеляцькому уездному земському собранию XLVIII очередного созыва. Кобеляки. Типографія Б. И. Брагилевского, 1912. – С. 16.

¹⁷⁵ Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. По сведениям, полученным от владельцев фабрик и заводов. Полтава. Типо-літографія Губ. Прав. арен. Д. Н. Подземским, 1905 г. – С. 58–59.

¹⁷⁶ Там же, С. 60.

на початок Першої Світової війни, при монастирі обладнали шпиталь на 40 ліжок.

На 1904 р. у монастирській економії налічувалося 200 коней, 112 голів великої рогатої худоби¹⁷⁷.

Будівництво монастиря та активне паломництво в храм до ікони призвело до активізації життя у селі. З 1891 року у Козельщині започатковуються 3 ярмарки на рік: Велико-Антонієвська (14–17 січня), Пантелеймонівська (24–27 липня), Іоано-Богословська (20–23 вересня).

Незважаючи на очевидні недоліки організації земських і міських установ в Росії, вони все ж таки виявили серйозні досягнення у справі впорядкування місцевого управління і задоволення кінцевих потреб населення, які до того перебували в цілковитому занедбанні (народна освіта, медична допомога)¹⁷⁸. Також земські установи опікувалися і станом доріг у волостях і повітах. Вже 1897 році на залізниці організована платформа Козельщина (або 210 верста), на якій зупинялися 4 маршрути поїздів, та працювали доглядач («смотритель») і помічник, котрі утримувалися за рахунок повіту. 1903 р. в селі з'явився «стоичный» повітовий пункт, в якому утримувалося 4 коня та у 1903 р. було здійснено 519 поїздок, у 1904 р. – 1 035. З 1905 році пункт почав обслуговувати лише роз'їзди «станового пристава», тому кількість коней була скорочена до 2¹⁷⁹.

Відношення між світською владою (повітовою) і монастирем в Козельщині не завжди були прості. Так розпорядження Кобелякського повітового зібрання 43 скликання щодо створення міжповітової медичної дільниці у с. Козельщина за рахунок спільного утримання не було підтримано у монастирі (1908 год, Перечень исполнения постановлений Кобелякского уездного земского собрания 43 очередного созыва¹⁸⁰). 1912 року земська управа відкрила у Козельщині лікарняний пункт та виділила на його утримання у 1912 році 2 668 рублів¹⁸¹. В той же час монастир відіграв головну роль у підвищенні рівня освіти

¹⁷⁷ Отчет Кобелякской земской управы за 1904 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLI очередного созыва. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1905. – С. 109–110.

¹⁷⁸ Науково-видавничий проект: Полтавіка. Полтавська Енциклопедія. Гол. ред. О. А. Білоусько [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://history-poltava.org.ua/?pageid=167>

¹⁷⁹ Отчет Кобелякской земской управы за 1903 год Кобелякскому уездному земскому собранию XL очередного созыва. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1904. – С. 19; Отчет Кобелякской земской управы за 1904 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLI очередного созыва. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1905. – С. 11; Отчет Кобелякской земской управы за 1905 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLII очередного созыва. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1906. – С. 4–5.

¹⁸⁰ Отчет Кобелякской земской управы за 1908 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLV очередного созыва. Часть 1. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1909. – С. 13.

¹⁸¹ Отчет Кобелякской земской управы за 1912 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLIX очередного созыва. Часть 2. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1913. – С. 178.

населення села. У 2-х церковно-приходських школах при монастирі Козельщини стабільно вчилися близько 130 учнів на протязі 1903–1912 рр.

В цілому у повіті навчанням було охоплено від 72 % до 85 % дітей навчального року, в тому числі за рахунок церковно-приходських шкіл.

Енциклопедичний словник Брокгауза¹⁸² характеризує Козельщину цього періоду, як «село Полтавской губернии, Кобелякского уезда, в 28 верстах от уездного города, при платформе Харьково-Николаевской железной дороги. В Козельщине прославилась чудотворная икона Богоматери, привлекающая огромное число богомольцев. Икона хранится в церкви общежительного женского монастыря, при котором устроено женское училище, приемный покой и гостиница для богомольцев. Жители занимаются огородничеством и приготовлением пищи для странников. В 1894 г. было 152 двора и жителей 1018».

Планувальна структура села у другий період не змінилася суттєво, відбулося лише ущільнення забудови та будівництво монастиря на землях Капніста. Стабільність розмірів населеного пункту забезпечувалася стабільністю кількості населення та землеволодінь. Спадкоємці графині Софії Капніст після її смерті представили в Управу копію роздільного акта про розподіл між ними 1493 десятин 19 сажнів зручної та незручної землі¹⁸³, але межі інших землеволодінь не змінилися. Основні зміни у селищі стосувалися будівництва монастирських споруд, монастирської економії та обслуговуючих будівель для прочан монастиря. Території підприємств монастиря знаходилися на межі зі стінами монастиря, створюючи на сході, вище по схилу значні виробничі території. Внаслідок цього відбулися територіальне зростання населеного пункту та суттєві зміни у його функціональній структурі.

Православні монастирі мали складну функціональну структуру, котра включала:

- головний храм, додаткові церкви та каплички;
- будинки настоятеля монастирю, канцелярії та казначейства;
- келії;
- будинки для причтів;
- будинки для приїжджих різних верств населення;
- торгівельні лавки;
- установи соціального забезпечення (лікарні, школи, аптека, училища, богадільні тощо);
- господарські та підсобні будівлі;
- промислові підприємства;
- лісові і сільськогосподарські угіддя.

¹⁸² Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона в 86 т. Санкт-Петербург, 1890–1907.

¹⁸³ Отчет Кобелякской земской управы Кобелякскому уездному земскому собранию XXX очередного созыва за 1893 год. С приложением передня докладов. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1894. – С. 204–205.

Поява більшості православних монастирів України у складні роки середньовіччя потребувала забезпечення їх захисту від набігів за допомогою монастирських стін, а потім стіни забезпечували необхідну ізолюваність чернечого життя. По мірі розростання монастирі могли мати декілька рядів монастирських стін. В даному випадку будівництво швидкими темпами монастиря вже на початку ХХ століття відбувалося за ustalеними принципами побудови, що вироблялися на протязі декількох століть.

Хромолітографія Різдва-Богородицького Козельщинського жіночого монастиря 1910 року дозволяє відтворити функціонально-планувальну структуру та межі монастиря з боку села. На хромолітографії на першому плані розташована дерев'яна капличка, в якій спочатку зберігалася ікона. Капличка розташована була у парку маєтку Капністів, парк мав дерев'яну огорожу вздовж головної вулиці. Головна вулиця села на цьому відрізку з обох боків огорожена дерев'яними парканами та має Нижню браму, з якої починається петле подібний в'їзд до монастиря на гору до високих Червоних воріт. Лівий бік проїзду має дерев'яну огорожу, котра обривається біля проходу і проїзду до Святих воріт у стінах монастиря.

На протилежному боці головної вулиці села на схилі домінує кам'яна споруда нового головного собору монастиря – собору Різдва Богородиці. Зліва від нього – будинок настоятельниці монастиря, з келіями, майстернями та теплою церквою. Дві будівлі знаходяться в межах монастирських цегельних стін, покритих тинькуванням. Напроти собору знаходяться головні Святі ворота в цегляних стінах монастиря, які поєднані з іконними свічними лавками з обох боків. Вхід Святих воріт – це арка, а в стінах лавок – аркові ніші, в яких були розмішені розписи. Вздовж огорожі монастиря є вулиця паралельна головній вулиці села, що веде до Святих воріт. Ліворуч від Святих воріт у цегельних стінах ротондова капличка, кругла у плані, а праворуч довгий одноповерховий будинок, в якому розміщувалася свічкаря.

Від монастирської стіни по схилу до головної вулиці села – парк з колодязем. На головній вулиці розташований 3-х поверховий будинок для заможних прочан, 1887 року побудови, огорожений від вулиці і парку. Він мав прямий прохід з заднього двору до Святих воріт. Праворуч за Нижньою брамою по вулиці видна половина «странноприимного» будинку з церковно-приходською школою для хлопчиків і аптекою. Тут церковно-приходська школа для хлопчиків проіснувала до побудови нової школи приблизно до 1912 року.

Проведене обстеження залишків та збережених монастирських стін, аналіз наявних історичних фото і літографій, аналіз обстеження 1973 року дозволило провести реконструкцію функціонально-планувальної структури монастиря та встановити межі його закритої частини в границях цегляної стіни (частки якої збереглися). Реконструкція монастиря представлена на сторінці 78. Межі закритої зони монастиря йшли по сучасній огорожі на півночі, вздовж схилу кар'єру на заході, вздовж південної стіни так званого «кутового» будинку на півдні; вздовж східної стіни «кутового» будинку на сході. Закрита зона монастиря мала прямокутну форму та включала собор, церкву, келії та частину

господарських споруд. Другий пояс огорожі проходив від північної стіни монастиря до центральної вулиці села.

На півночі розташовувалися промислові території монастиря: на південному сході – цегельний завод, на шляху до тракту – новий «скотний» двір, водний резервуар та силосна башта на півдні господарської зони.

Таким чином, на кінець другого періоду був сформований монастирський комплекс, завершилося будівництво основних його споруд. Тим самим визначилися головні композиційні вузли і домінанти населеного пункту.

Особливістю архітектурного середовища села та його композиції були:

- наявність одного чітко виявленого композиційного центру села – комплексу монастирських споруд;
- достатня самостійність різних композиційних тем архітектурного середовища монастиря і села, що визначалася різними типами планування, іншою типологією забудови, часом будівництва, стильовими ознаками;
- цілісність композиції села, котра досягалася переважанням фруктових садів, паркових і природних ландшафтів та домінуванням вертикалей церков;
- єдність архітектурного середовища з ландшафтом та акцентування головними домінантами особливостей рельєфу.

Стосовно просторової композиції села в цілому, слід зазначити її відкритий характер. Композиція розкривалася на візуальний басейн долини річки й залізницю, зі всіх куточків головної вулиці, з садиб селян собор добре сприймався та домінував у просторі. Головна вулиця була головною композиційною віссю населеного пункту, що мала також символічне значення як шлях до Храму і Богу. Сприйняття собору знизу з головної вулиці та шлях на гору до собору підсилював символізм композиції.

Просторова композиція Козельщини формувалася одним композиційним центром та мала просторовий характер:

- монастирський комплекс як складна об'ємно-просторова композиція, в якій спостерігалася єдність простору і будівель;
- центр села з головною площею, в композиції якої переважав простір;
- масток, як архітектурно-ландшафтний комплекс.

Таким чином, цей період характеризується ускладненням і збагаченням композиції села, при збереженні основних її особливостей, котрі сформувалися у першому періоді і визначені у розділі 3.1. Головний композиційний центр села був посилений будівлями монастиря та його головного собору в 300 м від маєтку, в 600 м від залізничної платформи. Взагалі, для панорам оптимальний радіус сприйняття визначається в 300–500 м, за межами 500 м створюються добрі умови для сприйняття силуетів будівель. Тому композиція села відрізнялася цілісністю та оптимальними візуальними зв'язками.

Центр села в візуальному басейні з долини річки фіксувався вертикаллю собору, для якого посилювалася висотою схилу, та який разом з іншими будівлями монастиря, створював виразний силует населеного пункту. Це був період найбільш виразної просторової композиції населеного пункту.

3.3 Третій етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови

У цей період відбулися найбільш суттєві зміни у просторово-планувальній структурі населеного пункту. Найбільш негативним з них для архітектурного середовища села виявилось знищення частини споруд монастиря. І хоча цей період має декілька бурхливих етапів соціально-економічного і політичного розвитку населеного пункту (довоєнна розбудова, війна, повоєнна реконструкція населеного пункту, друга половина ХХ століття), ми розглядаємо його як один період, оскільки загальна концепція містобудівного розвитку була єдиною в рамках ідеологічної парадигми тоталітарного правління.

Населений пункт розвивався як районний центр. Містобудівні аспекти розвитку селища визначалися загальними тенденціями соціалістичної розбудови, ідеологічними концепціями радянської архітектури і містобудування, тотальним державним плануванням розвитку населених міст. Радянська архітектура повинна була задовольняти потребам населення у культурно-побутовому обслуговуванні, житлі та працевлаштуванні. Планування міст здійснювалося централізовано, при плануванні враховувалися державні містобудівні, санітарні та інші нормативи. Державний масштаб планування населених міст враховував їх адміністративну у економічну роль і ієрархію в мережі населених пунктів регіону і країни. Основою планування стала загальнодержавна власність на землю і централізоване народно-господарське планування. Визначаючи досягнення цього періоду у розбудові містечка, будівництві промислових підприємств і необхідних об'єктів культурно-побутового обслуговування, удосконаленні сільськогосподарського виробництва, слід визначити і основні проблеми і недоліки такої ідеології проектування, котрі позначилися на погіршенні просторової композиції містечка.

Найбільш суттєвою з них є ігнорування історико-культурної спадщини. У боротьбі з релігією монастир був закритий, собор Різдва Богородиці використовувався як склад, в теплій церкві та у двоповерховому будинку відкрити школи. Лише у кінці ХХ століття вони були повернені релігійній громаді.

Також 22 споруди монастиря та його економії зруйновані. Це стосується як господарських і промислових споруд економії, так і водопровідної системи і житлових будинків. Зруйнований маєток Капністів. Але будівля головного собору продовжувала домінувати у просторі села та в оточуючому ландшафті.

Спрямованість на типове житлове проектування і будівництво, відсталі будівельні технології, що заощаджували кошти, дозволяли вести масове житлове будівництво, але призводили до втрати індивідуальності невеличких містечок і сіл України. Теж саме стосувалося і громадських будівель, котрі виконувалися за типовими проектами, спочатку у стилі радянського історизму, а потім в інтернаціональних стилях – функціоналізму і раціоналізму. Простота і невиразність композицій громадських будівель не сприяла створенню виразного і інформаційно насиченого середовища населених пунктів.

Населений пункт зазнав значного *територіального зростання*, з'явилася друга повздожня вулиця паралельна головній та садиби вздовж неї в долині річки. Освоєно схил, де є ще 2 повздожні вулиці. На місці маєтку –садиби селян. Також садиби розповсюдилися вздовж головної вулиці на північний схід майже на 0,6 км. Населений пункт і ближні хутори на півдні поєдналися між собою. Змінилася і роль оточуючих населених пунктів та місце розташування зовнішніх шляхів. Головний в'їзд з траси Полтава – Кременчук у населений пункт змістився на вулицю Комсомольську, що має тепер прямий вихід на Василівку, Манжелію.

Структура плану Козельщини зазнала суттєвих змін у порівнянні з другим періодом. Сельбищна територія залишається лінійної смугою на 3 км вздовж схилу та на схилі. Вона придбала риси через смужжя, і чергується з територією монастиря та промислово-складськими територіями, котрі розташовуються на півдні від монастиря. А також в структурі садибної забудови районів з'явилося небагато вкраплень двох-трьох поверхових житлових будинків секційного типу, та великомасштабних громадських будівель (школа, новий клуб). Вздовж головної вулиці Козельщини розмістилися у центрі адміністративні споруди.

Крім вулиці Радянській як головної планувальної осі населеного пункту, посилилася планувальна роль поперечної вулиці Леніна від станції Козельщина вгору на схил. Уздовж цієї осі на верхній терасі схилу на сході від монастиря почалося житлове будівництво, закладене генеральними планами населеного пункту 1963–1978 рр.

Територіальне зростання і зміни структури призвели й до змін у *плануванні* Козельщини. При збереженні в цілому лінійної конфігурації планування смт стало прямокутно – сітчастим. А в цілому сучасний планувально-територіальний розвиток Козельщини демонструє ознаки переходу від лінійної до компактної системи плану.

Функціональне зонування містечка зазнало змін за рахунок знищення маєтку Капністів та розвитку промисловості, котра розміщується зараз на периферії поселення, так і на місці колишніх промислових територій монастиря.

В цей період відбулися значні зміни в *житловій забудові* селища не лише внаслідок нового будівництва секційних будинків середньої поверховості, але в зміні історичного типу полтавської народної хати, що також змінило архітектурний образ населеного пункту.

Об'ємно-просторова композиція зазнала змін за радянських часів, але собор залишається домінуючою просторовою композицією, хоча сприйняття його тепер з більшості вулиць є фрагментарним.

Слід також визнати, що нові будівлі, сквери і бульвари, розташовані вздовж вулиці Остроградського, формують новий функціональний центр селища. Але архітектура нових будівель не відрізняється самобутністю та архітектурною виразністю (див. 86–104 с.).

Роль монастиря залишається ведучою в композиції містечка.

3.4 Опис втрачених будинків, споруд та елементів озеленення, що мали важливе історичне або містобудівне значення

До втрачених будинків і споруд, інших елементів, що мали важливе значення в композиції поселення та його історії, відносяться:

№ з/п	Найменування	Місце знаходження	Рік утворення об'єкту / рік знищення об'єкту	Примітки
1	2	3	4	5
Втрачені об'єкти, котрі мали домінантне значення в композиції				
1	Масток князів Капністів з парком та ставком	Вул. Монастирська – Остроградського – Чкалова – Котовського	невідомі	На момент дослідження не має даних про зовнішній вигляд та архітектурну цінність об'єкту
2	Будинок для приїжджаючих прочан	Орієнтовно між будівлями вулиця по Остроградського 79 та 77, (бібліотекою та універмагом)	1887 р./ рік знищення невідомий	Зараз на цьому місті зелений курдонер по вулиці Остроградського
3	Дерев'яний храм Різдва Богородиці з приділом в ім'я Марії Магдалини та дзвіницею	В 500 сажнях на північ від нового мурованого собору на території монастиря	Храм побудований 1882 р., Освячений 6.09.1882 р./ розібраний орієнтовно у 1906 р.	Храм розібраний після побудови нового собору та проданий до Катеринославської губернії
4	Двокласна жіноча Різдва Богородиці церковно-приходська школа при Козельщинському монастирі. При ній гуртожиток для дівчат	Вул. Суворова, 21	1890-ті р./ 1960-ті р.	До фрагментів цегляної будівлі школи зроблені добудови та надбудови
Втрачені об'єкти, котрі мали локальне значення в композиції селища				
5	В'їзні ворота (Червона брама)	На вулиці Монастирська, примикали до стіни будинку воротарок за адресою Монастирська, 16	1989 р./ 1930-ті р.	Зовнішній вигляд добре видний на літогравюрах монастиря 1892 р. та фото 1910 р.

Продовження таблиці

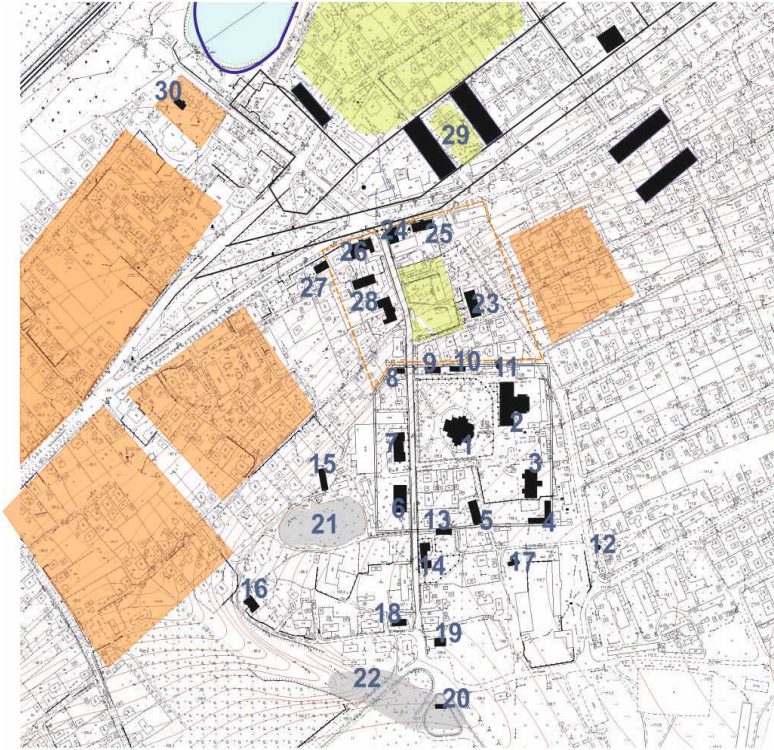
1	2	3	4	5
6	Дерев'яна капличка для ікони	У парку мастку Капністів, нині територія центрального парку	1881/ рік знищення невідомий	Тимчасова капличка, в яку була перенесена ікона Козельщинської божої матері до побудови дерев'яного собору Різдва Богородиці
7	Лікарняний корпус з аптекою	Вулиця Монастирська, 12-14	1889 р./ 1940-ті р.	Зараз на цьому місці територія нової полклініки та районної аптеки
8	Історичні межі закритої частини монастиря (монастирські стіни)	Нанесені на креслення	1888 р. / після 1929 р. частково та у роки Другої Світової війни	
9	Капличка над колодязем	В садку будівлі для приїжджаючих прочан, Монастирська 13а	До 1891 р. / орієнтовно після 1917 р.	
10	Монастирська крамниця	Монастирська, 17	До 1891 р./ 1943 р.	
11	Капличка в монастирській стіні	В монастирській стіні ліворуч від Святих воріт	До 1891 р. / 1930-ті рр.	Зовнішній вигляд добре видний на літографіях монастиря 1892 р., 1910 р. та на фото 1910 р.
12	Сарай для млина і локомотива	На перетині вулиць Монастирська та Степова, (Монастирська, 53) на тім місці побудували радгоспну столову	1898 р. / 1943 р.	
13	Приміщення для цегляного заводу	На сході від перетину вулиць Монастирська та Степова	1891р / 1990-ті рр.	Використовували у радянські часи як заправку радгоспу

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5
Втрачені господарські споруди монастиря за межами селища або ті, місце розташування яких не встановлено				
14	Будинок для монахинь, які працювали на тваринницькому дворі	На колишньому скотному дворі	1905 р.	У радянські часи на цьому місці розміщувалася тваринницька ферма, зараз – руїни
15	Пральня монастирська		1911 р.	
16	Вітряк американської конструкції	Місце розташування невідомо	Після 1905 р.	
17	Кошара на скотному дворі	На колишньому скотному дворі	1906 р.	Приміщення для утримання овець

Етапи планувального розвитку смт Козельщина

1. Собор Різдва Богородиці; 2. Тепла домовна церква Пресображення господня при настоятельній келії та різних майстернях (ігуменський корпус); 3. Канцелярія з сестринськими келіями (казначейський корпус); 4. «Кутювий будинок» (будинок для водопроводу); 5. Будинок сестринських келій; 6. Сестринські келії (терапевтичне відділення районної лікарні); 7. Сестринські келії (одноповерхова будівля); 8. В'їзні ворота (Червона брама); 9. Свічкаряня та іконописна майстерня (паломницька); 10. Свята брама з крамницями (будівля пекарні та корівника); 11. Капличка в монастирській стіні; 12. Свята брама з крамницями (будівля пекарні та корівника); 13. Залишки монастирських стін; 14-16, 18. Будинки для притчів; 17. Споруда монастирського водопроводу (басейн - резервуар); 19. Сарай для млина і локомотива; 20. Приміщення для цегляного заводу; 21. Старий кар'єр цегляного заводу монастиря; 22. Новий кар'єр цегляного заводу монастиря; 23. Двокласна жіноча Різдва Богородиці церковно-приходська школа при Козельщинському монастирі. При ній гуртожиток для дівчат; 24. Церковно-приходська школа для хлопчиків (Козельщинська центральна районна бібліотека); 25. Будинок для заможних прочан; 26. «Страннопринимный» будинок, церковно-приходська школа для хлопчиків і монастирська аптека; 27. Крамниця; 28. Лікарняний корпус з аптекою; 29. Маеток князів Капністів з парком та ставком; 30. Споруда з маєтку Капністів

Реконструкція плану монастиря з показом монастирських стін та історичних будівель

І етап розвитку населеного пункту

Хата в Полтавській губернії
Фото початку ХХ ст.

У вербах

Серія поштових листівок «Види Малоросії», що видавалася паперовим магазином А. Дохмана. 2-ге видання. Фотограф В. А. Свєтлічний. Початок ХХ ст.

Види з Полтавщини.

Види з Полтавщини

Серія поштових листівок початку XX ст. «Малоросія». Початок XX ст.

Малоросія. „Сільський видь”.
Фотогр. В. А. Світличного.
2-е издание.

Petite Russie. Vue d'un village.

Сільський вид

Серія поштових листівок «Види Малоросії», що видавалася паперовим магазином А. Дохмана. 2-ге видання. Фотограф В. А. Світличний. Початок XX ст.

Малоросія, Petite Russie.

6-е изд. № 2839. Фот. В. А. Светличнаго,

На заході.
Le coucher.

На заході

Серія поштових листівок «Види Малоросії», що видавалася паперовим магазином А. Дохмана. 6-е видання. Фотограф В. А. Светлічний. Початок ХХ ст.

Малоросія. Улиця в селі.

Petite Russie.—Rue de village.

5-е издание.

Вулиця у селі

Серія поштових листівок «Види Малоросії», що видавалася паперовим магазином А. Дохмана. 5-е видання. Початок ХХ ст.

II етап розвитку населеного пункту

Часовня з іконою Козельщинської божой матері, що була відкрита в парку мастку Капністів у 1881 році

*З книги «Образ Козельцанской божьей матери»
Сост. прот. С. Гаврилков.
Полтава, типография Н. Пигуренко, 1882 г.*

Літній храм в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці
Фото кінця XIX ст.

Храм збудований 1882 року. На першому плані дзвіниця храму, на задньому плані Ігуменський корпус з теплою церквою Преображення господня (цегляний будинок)

Вид на Різдво-Богородицький Козельщанський жіночий монастир
Полтавської області

*Хромолітографія С. І. Фесенко, м. Одеса. 1910 рік.
Дозволено цензурою. С. Петербург 18 листопада 1892 року.*

Супроводжується описом

«Внутри ограды:

1 - Летний храм во имя Рождества Пресвятая Богородицы,деревяный;
2 -Теплая домовая церков Преображения господня при настоятельной кельи и разных мастерских;

3,4,5 – кельи для сестер;

6 –Святые ворота и при них лавки;

7 – въездные ворота.

Вне ограды:

8 – Женская церковно-приходская школа;

9 – Странноприимный дом, церковно-приходская школа для мальчиков и монастырская аптека;

10 – дом церковного причта;

11 – дом для приезжающих богомольцев;

12 – въездные ворота в деревянной окраде;

13 – колодезь для странников;

14 – дорога с платформы мимо села Козельщина».

Вид Різдо-Богородицького Козельщанського жіночого монастиря
Полтавської області, 1910 рік

Хромолітографія Є. І. Фесенко, м. Одеса. 1910 рік

Вид Козельщанського монастиря Полтавської області

Фото початку ХХ століття

Новий собор у Козельщині

Серія поштових листівок «Види Малоросії». Фото 1906 року

Иконостас Козельщанського собору

Фото 1910-х рр.

III етап розвитку. Козельщина у XX столітті

Вулиця Радянська в Козельщині, 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради

Будівництво райкому партії, 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради

Вулиця Остроградського, (колишня вул. Радянська), 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради

Нове будівництво в радгоспі, 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради

Нове будівництво в Козельщині, 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Головна вулиця Козельщини, 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Районний універмаг, 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Старі хати в селищі Козельщина, 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Вулиця Монастирська, (колишня вул. Леніна), 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельцини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельцинської районної ради

Вулиця Монастирська біля собору (колишня вул. Леніна), 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Будинок культури
(центральна районна бібліотека та бібліотека для дітей) 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків.
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Районна лікарня
(сестринські келії до 1929 р., нині терапевтичне відділення
центральної районної лікарні), 1968 р.

Поліклініка
(богадільня до 1929 р., нині центр соціального
обслуговування населення), 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році
інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та
містобудування Козельщинської районної ради*

Школа
(сестринські келії та канцелярія до 1929 р.,
нині казначейський корпус монастиря) 1968 р.

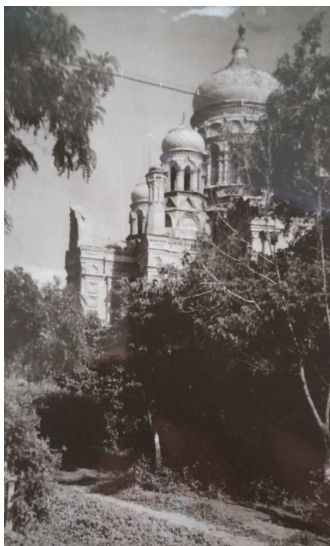
Школа
(Тепла домова церква Преображення господня при настоятельній келії та різних
майстернях до 1929 р., нині ігуменський корпус), 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році
інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури
та містобудування Козельщинської районної ради*

Біля собору, 1968 р.

*З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудопроект, м. Харків
Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради*

Стан собору у 1968 р.

З матеріалів проекту генерального плану Козельщини, виконаного у 1968 році інститутом «Укрмісьбудпроект, м. Харків. Архів управління архітектури та містобудування Козельщинської районної ради

Собор Рîздва Богородиці. Фасад з південного-сходу, 1973 р.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Рîздва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Собор Різдва Богородиці. Фасад з півночі, 1973 р.

Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Собор Різдва Богородиці. Південно-західний фасад, 1973 р.

Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Барабан собору

Західний ганок

Південний ганок

Північний ганок

Собор Різдва Богородиці. Фрагменти та деталі фасадів
Фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельциньського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

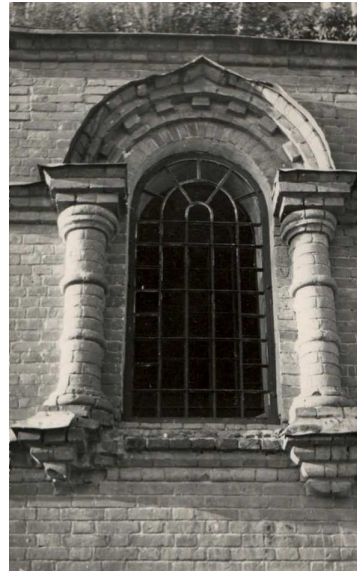
Закомари північного фасаду.
Вигляд з даху

Завершення центральної апсиди

Завершення димохідного каналу

Вікно першого ярусу

Собор Різдва Богородиці. Фрагменти та деталі фасаду
Фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Віконний отвір другого ярусу

Віконний отвір першого ярусу апсиди

Декоративна ниша

Декоративна ниша апсиди

Собор Різдва Богородиці. Фрагменти та деталі фасаду

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Тепла домова церква Преображення господня при настоятельній келії та різних майстернях, корпус А (ігуменський корпус).
Вид з півдня та вид з південного сходу. Фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Господарська споруда, корпус Б (гараж), фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Будівля свічкарні та іконописної майстерні, корпус В
(паломницька), фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Залишки монастирської стіни, корпус Д (господарська споруда),
фото 1973 р.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Сестринські келії, корпус Ж по вулиці Монастирська, 20
(нині терапевтичне відділення районної лікарні)

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням

Будинок сестринських келій, корпус Е,
(нині житловий будинок), фото 1973 р.

*Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці,
котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно
виробничим управлінням*

Сестринські келії, корпус З (нині канцелярія), фото 1973 р.

*Матеріали обстеження Козельцинського монастиря Різдва Богородиці, котре було
виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням*

Будинок для воротарок (корпус И), на даний час житловий будинок по вулиці Монастирська, 16. Фото 1973 року.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням 1973 року (В. Іваненко, В. Майко, В. Трегубов, Т. Траченко)

Ділянка і залишки фундаментів монастирської стіни, 1973 рік.

Матеріали обстеження Козельщинського монастиря Різдва Богородиці, котре було виконано Українським спеціалізованим науково-реставраційно виробничим управлінням 1973 року (В. Іваненко, В. Майко, В. Трегубов, Т. Траченко)

РОЗДІЛ 4

АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

4.1 Аналіз існуючої планувальної структури населеного пункту Козельщини

4.1.1 Особливості історичного планування

Особливістю історичного планування Козельщини було:

– Історично складена лінійна структура населеного пункту з однією вулицею, котра завершувалася на півночі маємком внизу та монастирським комплексом на горі.

– Наявність двох структурно-територіальних елементів: селище кріпаків та маємком князів Капністів, що різнилися типом архітектурного середовища, масштабом забудови та стилем.

– Наявність 6-х в'їздів і виїздів із містечка, котрі вели до інших населених пунктів, виробництв та земельних угідь мешканців.

– Розміщення виробництва на периферії садибної забудови на зовнішніх виїздах.

– Еволюція лінійного планування населеного пункту відбувалася спочатку шляхом збільшення його довжини від 1,5 км до 5 км, а потім поступовим формуванням поздовжньої осі планування (залізнична станція – монастир – складські території – житлові квартали), внаслідок чого лінійна конфігурація селища отримала ознаки 3-х променевої конфігурації.

– Закріплення історичного центру селища сучасним громадським центром.

Загальна тенденція розвитку населеного пункту від села до містечка і центру Козельщинського району вирізняється збільшенням територій і зростанням населення. Лише в період Великої вітчизняної війни 1941–1945 років містечко було майже знищено, зруйновано більшість споруд монастиря. Руїнування існуючої забудови дало можливість забудувати частину колишньої території монастиря, провести зміни планувальної структури центру, вирівняти та спрямити напрямки головних вулиць, частково змінити планування поселення. Громадський центр Козельщини розміщений на місці історичного, але отримав значний розвиток в післявоєнний період. Адміністративні і громадські будівлі розміщуються вздовж головного скверу та вздовж вул. Остроградського (колишня Радянська). Головна базарна площа містечка перетворена у міський сквер. Новий ринок діє напроти ставка.

Частина історичних кварталів поділилася внаслідок прокладки нових вулиць і провулків. На даний час розміри житлових кварталів нерівномірні і коливаються в межах від 0,7 га до 8 га. В цілому мережа вулиць і провулків стала більш щільнішою, бо у першому періоді селище мало лише 6 житлових кварталів садиб разом з маємком.

В цілому існуюча планувальна система Козельщини зберігає основні особливості історичного планування. Збереглися такі основні принципи організації планування Козельщини:

- розміщення сучасного громадського центру відповідає історичному в основному;
- переважає лінійна структура планування та садибна забудова, що стосується як житлових, так і громадських споруд;
- громадський центр населеного пункту підкреслений поперечною композиційною віссю; залізнична станція – ставок – центр – собор;
- збережена частково історична територія монастиря та частина його споруд, які і досі домінують у просторі селища.

4.1.2 Опис меж територій пам'яток та археологічних територій

На території Козельщини на даний час є 1 пам'ятка архітектури місцевого значення – собор Різдва Богородиці на території монастиря. Інших пам'яток архітектури на території населеного пункту не має.

Межі території пам'ятки архітектури закріплені існуючою дерев'яною огорожею, юридично не оформлені, зони охорони собору та інших об'єктів культурної спадщини також не визначені. Площа території собору в межах його існуючої огорожі становить – 0,9 га. Територія його входить до території діючого монастиря.

Межа діючого монастиря зафіксована парканом і стіною і становить близько 2 га. Земельна ділянка монастиря в існуючих межах закріплена двома державними актами на дві окремих ділянки. Межі монастиря зменшенні у порівнянні з історичними.

На території цвинтаря собору мають цінні поховання. В існуючих межах монастиря розміщуються колишні будівлі монастиря та сучасні пам'ятні знаки. Стіни монастиря мають у плані форму близьку до прямокутника. Зі сходу і півдня до існуючої межі монастиря примикають двори житлових будинків, частина з яких знаходиться в історичних межах монастиря. З півночі монастир межує також з садибною забудовою, яка розміщується у колишній монастирській зоні для приїжджих. З заходу монастир межує з вулицею Монастирською. На іншому боці вулиці – територія районної лікарні, частина будівель і територія якої раніше належали комплексу монастиря.

На території Козельщини є також шість пам'яток історії, які розсерджені в основному в громадському центрі, підвищуючи композиційний потенціал локальних фрагментів архітектурного середовища Козельщини (див. 227–229 с.).

Комплексні археологічні дослідження на території Козельщини не проводилися, більшість виявлених об'єктів археології розміщуються за межами населеного пункту. Пам'яток археології на даний час на території селища не має, охоронювані археологічні території відсутні.

4.1.3 Роль територій з нерухомими об'єктами культурної спадщини та історичною забудовою у планувальній структурі населеного пункту

Територія пам'ятки архітектури місцевого значення і монастиря своїми розмірами не впливають суттєво на планувальну структуру населеного пункту, але споруди монастиря визначають просторову композицію населеного пункту та формують його історико-культурну своєрідність і цінність.

У центрі населеного пункту по вулиці Остроградського (колишня Радянська) збереглися фрагменти історичної забудови дореволюційного періоду. Вони зосереджені по непарній стороні вулиці, тобто зі сторони монастиря. Громадський центр є також зосередженням і об'єктів історії. Разом з монастирською територією – це найбільш велика по площі територія зосередження об'єктів культурної спадщини Козельщини.

Аналіз сучасного стану населеного пункту показує скупчення об'єктів культурної спадщини різних типів та цінних історичних будівель, які походять з попередніх етапів розвитку містечка, у центрі Козельщини, на території монастиря та на його околицях. Це вказує на необхідність виділення центрального історичного ареалу Козельщини.

Центральний історичний ареал займає значну частину центру Козельщини та відіграє організуючу роль в його сучасній планувальній структурі. На його території виконуються функції громадського центру містечка, розташований парк та монастир. Він має великий композиційний потенціал для формування ансамблевої забудови та залишається центром композиції містечка. Центральний історичний ареал є ядром всієї планувальної структури селища, центром його планувальної системи, яка знаходиться на стадії формування.

Полтавськими науковцями¹⁸⁴ виявлено також велика кількість об'єктів історії, в тому числі окремих та масових поховань загиблих і померлих що мають безперечне історичне значення, але більшість з цих об'єктів не впливає на планування і композицію Козельщини, не формує архітектурного середовища населеного пункту.

4.2 Архітектурно-художні особливості історичної забудови Козельщини

Ступінь збереження історичної забудови населеного пункту незначна. На території Козельщини виявлено забудову різних функціональних типів (сакральні; громадські адміністративні, навчальні, торговельні та інші будинки; житлові будинки; промислові та господарські) та різних періодів забудови.

У першому періоді (XVII – кінець XIX ст.), як уже відмічалось раніше, в забудові села переважала садибна житлова забудова (хати – мазанки полтавського типу), серед якої виділялися споруди маєтку Капністів.

¹⁸⁴ Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ ВК; [упорядк., наук. ред., підг. до друку В. О. Мокляка; ред. археол. частини та передм. В. О. Мокляка, О. Б. Супруненко]. – Полтава : АСМІ, 2015, С. 59–64, 85–99.

Відсутні данні про характер і стиль забудови маєтку. На даний час перший період розвитку селища не представлений у забудові.

Забудова другого періоду (кінець XIX ст. – 1917–1920 рр.) в населеному пункті збагатилася спорудами монастиря, торговельними лавками та виробничими спорудами. Зараз забудова цього періоду представлена лише поодинокими культовими, громадськими та промисловими будинками.

На території діючого монастиря в сучасних межах знаходяться наступні історичні споруди:

- *Собор Різдва Богородиці, 1900–1906 р.*
- *Тепла домовна церква Преображення господня з келією настоятельниці і різними майстернями, 1891 р.*
- *Двоповерховий будинок сестринських келій, 1908 р., нині не використовується.*
- *Залишки Святих воріт з лавками (1891 р.), нині господарські споруди монастиря.*
- *Одноповерхова господарська будівля, нині використовується як гараж.*
- *Одноповерхова будівля іконних та свічних лавок, нині використовується як будинок для прочан (паломницька).*

За сучасними межами монастиря знаходяться частина будівель і споруд з комплексу колишнього монастиря:

- *Одноповерховий «кутовий будинок» ймовірно господарського призначення для потреб водопроводу, що був частиною стін монастиря, нині використовується як житловий.*
- *Напівпідземний цегляний резервуар для води.*
- *Одноповерховий житловий будинок з квартирами для причта, нині житловий будинок.*
- *Двоповерховий будинок, терапевтичне відділення районної лікарні, нині не використовується.*
- *Будинок для причта, нині використовуються як житловий (Монастирська, колишня Леніна, 44) та льох.*
- *Споруда для зберігання силосу на перетині вулиць Суворова та Островського.*
- *Залишки монастирських стін, до яких були добудовані споруди.*

На вулиці Остроградського (Радянській) розташовані:

- *«страннопримный дом», церковно-приходська школа для хлопчиків і монастирська аптека, 1887 р., двоповерхова будівля, нині будівля територіального центру соціального обслуговування по вул. Остроградського, 81/10;*
- *одноповерхова будівля по вул. Остроградського, 85, ймовірно – крамниця, нині магазин та відділення страхової компанії «Оранта»;*
- *двоповерхова будівля чоловічої церковно-приходської школи, нині районна бібліотека та бібліотека для дітей по вул. Остроградського, 79/11;*
- *одноповерховий будинок для воротарок по вул. Монастирській, 16.*

Більшість будівель цього періоду мають перебудови планування, добудови, окремі втратили первісний вигляд фасадів внаслідок облицювання плиткою.

Стильові особливості історичної забудови цього періоду будівництва представлені історизмом та еkleктикою, в тому числі частина будівель відзначається однаковим декором. Собор Різдва Богородиці побудований у псевдо-візантійському стилі.

Повна інформація про виявлені в ході дослідження історичні будівлі, їх історико-архітектурна цінність надається у табличній формі, місцезнаходження їх позначено на історико-архітектурному опорному плані.

Найменування	Розташування	Рік побудови	Сучасне використання	Примітки
1	2	3	4	5
Значні історичні будівлі				
Тепла домова церква Преображення господня при келії настоятельниці та різних майстернях	На території монастиря, вул. Монастирська, 25б (колишня Леніна)	1891 р.	ігуменський корпус	
Канцелярія з сестринськими келіями	На території монастиря, вул. Монастирська, 25в (колишня Леніна)	1887 р.	казначейський корпус	
Будівля свічкарні та іконописної майстерні	На території монастиря, вул. Монастирська, 25г (колишня Леніна, 17)	1908 р.	паломницька	
Свята брама з крамницями	На території монастиря, Монастирська, 25д (колишня Леніна)	1891 р.	будівля пекарні та корівника	
Сестринські келії	Вул. Монастирська, 20 (колишня Леніна)	1890-ті рр.	терапевтичне відділення районної лікарні	
Церковно-приходська школа для хлопчиків	вул. Остроградського, 79/11	1910–1912 рр.	Козельщинська центральна районна бібліотека	У 1955–1957 рр. до будівлі добудований кінозал
«Странноприимный дом», церковно-приходська школа для хлопчиків і монастирська аптека	Вул. Остроградського, 81/10 (колишня Радянська)	1887 р.	Центр соціального обслуговування населення	Головний історичний фасад по вулиці Остроградського спалюваний, декор знищений. Дворовий декор на фасадах збережений

Продовження

1	2	3	4	5
Будинок причта	Вул. Монастирська, 47 (колишня Леніна)	1886 р.	На даний час паломницька монастиря, у радянські часи - контора радгоспу, пенсійний фонд	Історичний фасад облицьований плиткою, втрачений декор, є сучасні добудови. На території будівлі збереглися історичні льохи та склад
Силосна башта	На східній околиці монастиря на розі вулиць Монастирська та Суворова, на садибі Олесья Гончара, 16а	1890-ті рр.	Не використовується	
Рядові історичні споруди				
Будинок воротарок	Вул. Монастирська, 16 (колишня Леніна)	1908 р.	Житловий будинок	Декор будівлі втрачений внаслідок утеплення стін
Будинок причта	Вул. Монастирська 44, (колишня Леніна), на південь від кар'єру старого цегельного заводу	1890-ті рр.	Житловий будинок	Має сучасні добудови. Втратив первісний вигляд та планування, але декор в основному зберігся
Льох	Вул. Монастирська, 44 (колишня Леніна)	1890-ті рр.	Льох	
«Кутовий будинок» (Будинок для водопроводу)	Вул. Монастирська, 27 (колишня Леніна)	1900-ті рр.	Житловий будинок	Був частиною монастирської стіни. Спаплюжений добудовами, декор монастирської стіни зберігся фрагментарно
Будинок сестринських келій	Вул. Монастирська, 35 (колишня Леніна)	1890-ті рр.	Житловий будинок	Має сучасні добудови та перепланування, декор фасадів в основному зберігся, під будівлею підвал

Продовження

1	2	3	4	5
Будинок причта	Монастирська, 48	1908 р.	Колишнє терапевтичне відділення, зараз житловий будинок	Має сучасні добудови та перепланування
Крамниця	Вул. Остроградського, 85 (колишня Радянська)	1900-ті рр.	Комерційні функції: магазин, банк, страхова компанія	Має сучасні добудови та перепланування, декор зберігся фрагментарно
Споруда з маєтку Капніста	Вул. Монастирська, 4	1860-ті рр.	Пункт міліції, зараз не використовується	Залишилися лише окремі автентичні елементи історичної споруди, об'єкт спалюжений добудовами
Залишки монастирських стін	На території садіб Монастирська, 29 та 29а	1890-ті рр.	До стін добудовані господарські та житлові споруди	Залишилися лише окремі автентичні елементи стіни
Господарська споруда	На території монастиря, Монастирська, 25ж	1896 р.	гараж	
Будинок причта	Монастирська, 26	1900-ті рр.	У радянські часи магазин, зараз житловий будинок	Спалюжений добудовами
Сестринські келії (одноповерхова будівля)	На території центральної районної лікарні, Монастирська, 20а	1890-ті рр.	Зараз і у радянські часи лікарня	Декор головного фасаду будівлі спалюжений при облицюванні плиткою, дворовий фасад частково зберіг декор та автентичні деталі
Двокласна жіноча Різдва Богородиці церковно-приходська школа при Козельщинському монастирі. При ній гуртожиток для дівчат.	Вулиця Суворова, 21	1890-ті рр./ 1960-ті рр.	Будівля у 1,5 поверхи, на момент обстеження використовується під оренду офісних і складських приміщень	Спалюжена добудовами, декор знищений. До фрагментів будівлі школи зроблені добудови та надбудови.

Закінчення

1	2	3	4	5
Споруда монастирського водопроводу	Вулиця Монастирська, на території колишнього пожежного депо біля водопровідної свердловини	1905 р.	НапіВПідземний басейн-резервуар	

Забудова третього етапу (1920 р.–1990 р.) розвитку міста найбільш масово представлена у селищі громадськими, промисловими і житловими спорудами. Але вони не мають архітектурної цінності, оскільки більша частина з них побудована за типовими проектами. Найбільш виразною є центральна частина Козельщини на даний момент. Центральна площа має форму видовженого трикутника, в центрі площі розташований парк. Вона забудована одно- та двох- поверховими житловими і громадськими будівлями. Тут розташовані клуб, будівлі сільради та райдержадміністрації, магазини, пошта, будівля універмагу, комбінат побутового обслуговування.

В цілому архітектурне середовища населеного пункту відрізняється неоднорідністю як в стильовому аспекті, так і в якісному.

4.3 Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою

Серед найбільш цінних елементів історичного озеленення Козельщини слід виділити центральний парк – вздовж вулиці Радянської, на місті головної площі села, в якому розміщені:

- Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам.
- Пам'ятний знак на честь звільнення від німецько-фашистських загарбників.
- Пам'ятник – погруддя Остроградському.

Історичне озеленення містечка було також представлено добре озеленими вулицями. Зараз вулиці також мають рядові та групові посадки дерев.

4.4 Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру населеного пункту

Сучасна просторова композиція Козельщини має досить могутню тему завдяки культовим будівлям монастиря: собору Різдва Богородиці та Церкви Преображення Господня. Вони й досі тримають простір селища в цілому, а особливо його центральну частину, де розташований громадський центр. Особливістю композиції селища є те, що вона формується двома осями. Одна з осей – планувальна, закріплена головною вулицею, по мірі руху по якій до центру поступово розкриваються види на доміанти монастиря через «прозори» в забудові. Друга вісь носить просторовий характер.

Вона формується вертикальними домінантами монастиря, вулицею Монастирською, ставком на вулиці Монастирська та станцією Козельщина. Просторова вісь – динамічна, має декілька вертикальних ярусів, ритмічно спадає в долину річки, ритмічно поєднує забудову і відкритий простір спочатку парку, а потім ринкової площі та ставка. Просторова вісь, починаючись від собору, динамічно розкривається на відкритий простір та зливається з оточуючим ландшафтом.

На перетині осей розміщений трикутний парк довжиною майже 400 м. З парку та нижній частині вулиці Монастирської (Леніна) сприймаються виразна панорама монастиря та силует собору на фоні неба. Відстань від центру до собору – 300 м, що є оптимальним для сприйняття об'єкту як невід'ємної частини сельбищного ландшафту. Відстань від собору до станції близько 700 м, що зберігає візуальний зв'язок між об'єктами та їх акцентно-домінантні залежності.

Композиція селища в цілому носить відкритий характер, оскільки вертикальні домінанти завдяки рельєфу сприймаються в середині населеного пункту і зовні, фіксуючи розташування громадського центру в зовнішніх домінантах.

Собор монастиря також добре сприймається при русі в поїзді в панорамах населеного пункту (див. 121 с.).

Безперечно ансамбль монастиря є головною домінантою селища, другорядними домінантами виступають центр та паркова зона перед ставком. Інших центрів композиції селище не має. На інших територіях відсутні вертикальні домінанти, а інші масштабні домінанти (школа, двоповерхові будинки) – рядової невиразної архітектури, – не виступають композиційними домінантами. Козельщина на даний час має один центр композиції, дія якого зменшується при збільшенні відстані від нього. Активно центр і ансамбль монастиря «працюють» в композиції лише в радіусі 400–500 м. Довжина головної вулиці в сельбищній частині 4 км, центр композиції на 400 м зміщений на північ, дія його не розповсюджується на околиці та верхню частину селища. Історична композиція вичерпала свій потенціал на такій довжині. На околицях населеного пункту, особливо на південному заході композиція містечка одноманітна та невиразна.

Таким чином, історична композиція Козельщини в основному зберігалася, але вона вичерпала свій потенціал зі зростанням населеного пункту. І досі в композиції сучасного населеного пункту не з'явилося нових рівнозначних ансамблю монастиря домінант, а архітектурний образ населеного пункту ґрунтується на історичних домінантах і акцентах, що залишилися. Це підкреслює їх архітектурну цінність та необхідність збереження і відтворення частини візуально – композиційних зв'язків.

Аналіз пейзажно-видової структури історичного центру Козельщини та населеного пункту в цілому проведений на предмет зорового сприйняття собору, історичних будівель та природного ландшафту. Пейзажно-видова структура включає виявлення основних видових точок, видових осей та фіксацію видових фронтів і басейнів розкриття природного ландшафту і пам'яток культурної спадщини (див. 221 с.).

Видова точка – це невелика ділянка, в межах якої при переміщенні людини зоровий вид, що сприймається, практично не змінюється. Видова вісь – ділянка видимості у вигляді прямої лінії, при переміщенні по якій зоровий вид фіксує наближення домінанти до спостерігача. Видовий фронт – ділянка видимості у вигляді вигнутої лінії, при переміщенні по якій домінанта залишається у кадрі або сприймаються цінні елементи композиції міста. Видова зона та видовий басейн – компактна складної форми ділянка значної площі, в межах якої цінні елементи композиції або пам'ятка залишаються у полі зору людини і домінують у кадрі. Переміщення в межах зони і басейну можливе у всіх напрямках, а ділянка басейну нижче за відмітками ніж елемент композиції, котрий сприймається.

На території Козельщини виявлено найбільш цінні види на ансамбль монастиря та на природний ландшафт з території монастиря. Пейзажно-видова структура розподіляється наступним чином.

1. Найбільш цінні в історико-культурному та естетичному відношенні силуети, панорами та картини історичної забудови. Вони є визначальними для сприйняття образу Козельщини в цілому і його центральної частини та дають повне уявлення про історичне минуле.

2. Це точки сприйняття:

– з території центрального парку та парної сторони вул. Остроградського (Радянської) на протязі парку;

– з платформи залізничного вокзалу;

– на повороті залізничної колії при наближенні до станції Козельщина (рух від Полтави до Кременчука);

– з перетину вулиці Монастирська (Леніна) та Остроградського (Радянської), (2 точки, парна та непарна сторона вулиці Радянської).

3. Цінні види, які розкривають роль історичних домінант в забудові міста та його композиції:

– відрізок по вулиці Монастирській від вул. Остроградського при підйомі до монастиря (видова вісь);

– з альтанки скверу біля ставка;

– з вулиці Шевченка (видова вісь);

– з протилежної сторони кар'єру цегельного заводу;

– з перетину вулиць Суворова та Островського, пров. Островського;

– з північно-східної сторони кладовища;

– на в'їзді в Козельщину по вулиці Дружби (колишня Комсомольська) на повороті;

– з траси Полтава – Кременчук.

4. Другорядні види, що мають місцеве значення:

– по вулиці Остроградського (Радянській) від № 143 до центрального парку в «прозорах» між забудовою;

– з верхньої частини вулиці Суворова окремими видами в прозорах між забудовою;

– з верхньої частини вулиці Щорса окремими видами фрагментарно видний головний купол собору.

Таким чином, видовий басейн сприйняття собору Різдва Богородиці при знаходженні всередині міста формує центральний парк, видові вісі сприйняття собору – це вулиці Монастирська (нижня частина та схил), вулиця Шевченка.

Особливо цінними є види собору з центрального парку, в яких він стає домінуютьою фронтальної ближньої панорами верхньої частини містечка. В видах сприймаються великі деталі та силует собору на фоні неба. Особливістю цих панорам є контражурність силуету, оскільки вони сприймаються напроти сонця практично більшу половину дня. Нова забудова схилу тут потребує особливої уваги, бо внаслідок втрати «прозорів» у забудові, або перевищення поверховості буде втрачений єдиний візуальний басейн сприйняття собору. Оскільки в оптимальній зоні ближнього сприйняття, на підходах до собору по вулиці Суворова з центру, з південної частини селища на схилі, на жаль, зона видимості пам'ятки невелика. Види на собор перекриваються існуючими господарськими спорудами, житловими будинками, гаражами та монастирською стіною. З ближніх точок сприйняття в межах існуючих монастирських меж собор сприймається ефектно – від розрізнення дрібних деталей до сприйняття об'єму будівлі в цілому – завдяки великим незабудованим просторам, що його оточують.

Аналіз зорового сприйняття пам'ятки архітектури та історичної забудови став основою формування їх охоронних зон та зон регулювання забудови.

Проаналізовано і пейзажно-видову структуру сприйняття природного каркасу Козельщини, як повноправного елемента її просторової композиції. Найбільш цінними для сприйняття **природного ландшафту** є майдан перед собором, з якого розкриваються на 3–4 км вдалину на схід пейзажні картини і панорами долини річки.

Також дослідженням визначено найбільш цінні зорові кадри, в яких природний ландшафт і архітектурний зливаються у нерозривній єдності. Але і тут багато можливостей втрачено внаслідок появи нової забудови, наявності парканів садиб на першому плані.

Окремі виявлені історичні будівлі (колишня школа для хлопчиків та аптека, будівля дитячої бібліотеки), мають невеликі зони сприйняття в межах їх територій та фрагментів вулиці Остроградського та центрального парку. Ці будівлі формують історичний фон сприйняття монастиря та ансамбль центру міста. Інші історичні будівлі, що виявлені в ході дослідження (терапевтичний корпус лікарні, будинок для причта, будинок монастирських келій та ін.) формують локальні зони сприйняття в без посередній близькості.

В цілому слід визначити, що існуюча пейзажно-видова структура використовується в формуванні архітектурного середовища Козельщини слабо.

4.4.1 Аналіз композиційного впливу пам'яток архітектури

Композиційний вплив пам'яток архітектури визначається зонами їх візуального сприйняття, котрі залежать від дистанцій сприйняття пам'яток.

Виділяються зони:

- оптимального сприйняття деталей пам'ятки (включає радіус 2 висот об'єму будівлі, будівля сприймається об'ємно і пластично, розрізняються окремо всі площини фасадних виступів; добре видно деталі, орнаменти і декор, які сприймаються об'ємно; колір яркий, насичений має безліч відтінків на сонці і в затінку; силует будівлі сприймається фрагментами). Собор має висоту близько 20 м, оптимальним радіусом його сприйняття є відстань в 40–50 м;

- оптимального сприйняття об'єму будівлі та граничного розрізнення деталей архітектурної домінанти (300 м – 500 м – об'єми будівель сприймаються чітко, як заглиблення і виступи великих деталей фасадів, чітко сприймаються вікна і деталі, розміри яких не менше ніж 0,1 м – 0,2 м; кольори фасадів сприймаються чітко і насичено, добре сприймаються відтінки кольорів; силует будівлі відрізняється дрібністю світлих і темних контурів на пістрявому фоні неба);

- оптимальної видимості домінанти в силуетах і панорамах (1 000 м – добре сприймається об'єм будівлі та великі деталі; деталі сприймаються не чітко, зливаються з площинною стіни, що надає стінам при сприйнятті відчуття матеріальності; колір втрачає яскравість і насиченість, стає рівномірним без відтінків; силует сприймається дуже добро, чітко видно контур будівлі на фоні неба; будівля домінує у панорамах населеного пункту);

- зона граничної видимості пам'ятки (2 000 м – 4 000 м – будівля втрачає об'ємність, сприймається площинно, ведучий елемент сприйняття – силует будівлі; в залежності від розмірів будівлі, вона втрачає роль домінування у просторі або стає невеликим акцентом у загальній панорамі).

Композиційний вплив **Собору Різдва Богородиці** є потенційно високим завдяки особливостям природної підоснови, але він зменшується існуючою забудовою, особливостями рельєфу у ближніх планах та високим озелененням. Найкраще організоване сприйняття деталей собору. Навкруги собору є незабудований простір, розміром 52 м на північ, 56 м на схід, 33 м на захід та 27 м на південь. Організована площа в'їзду у монастир також забезпечує види на собор. Особливості зони оптимального сприйняття об'єму собору в межах 300 м визначаються спадом рельєфу на захід до вулиці Остроградського. Радіус в 300 м від собору обмежується вулицею Остроградського, яка знаходиться на відстані 290 м від собору на півночі, на захід – 460 м, на сході вулицею Л. Українки (колишня Щорса), а на півдні доходить до будівлі колишньої пекарні. Сприйняття собору в цих межах не дуже сприятливе. Схил перекриває частину зони оптимального сприйняття об'єму будівлі з північного сходу на південний захід, тому з самого схилу будівля не видна. На півдні собор перекривається невпорядкованою забудовою, а зі сходу – садибами, внаслідок чого видний фрагментарно лише в прозорах та по вулиці Шевченка. Зі сходу з вулиці Шевченка та верхньої частини вулиці Суворова собор перекривається теплою церквою або купол церкви накладається на об'єм собору. Значно збільшується вплив собору як домінант в зоні 500 м, але в нижній частині у парку та при невеликому куті сприйняття, тут басейн видимості собору обмежується парком.

Значний вплив домінанти в зоні оптимальної видимості силуетів. Радіус в 1 км охоплює на північ і захід – залізницю (911 м та 1 200 м), з полотна якої селище добре сприймається, а собор стає його домінантою. Це найкращі зони сприйняття силуету будівлі. Радіус охоплює територію на південь до повороту по вул. Дружби (колишня Комсомольська) біля автозаправної станції (900 м), але тут собор сприймається фрагментарно, бо перекритий існуючими спорудами.

Від будівлі собору до траси Полтава – Кременчук відстань від 2,5 км до 3 км, до кар'єру нового цегельного заводу – 2 км, до промислової зони на північного сході – 2 км, до річки на захід від 1,7 км до 2,4 км, до села Омельник – 2 км, до дороги на Квіти – 2,6 км. Як ми бачимо тут також складаються потенційні можливості зони граничної відомості силуету будівлі.

Композиційний вплив будівлі **теплої церкви Преображення** значно менший і визначається лише територією монастиря, а також є цінні окремі точки сприйняття церкви з вулиці Суворова та Шевченка. Композиційний вплив інших історичних будівель не є значним, вони розташовані розосереджено на значній території і не впливають на формування композиції центру селища.

4.4.2 Роль історичних архітектурних домінант, акцентів, ансамблів та комплексів у формуванні силуетів, панорам населеного пункту та внутрішніх перспектив

Особливості природної підоснови населеного пункту такі, що він має передумови формування фронтальних панорам з долини річки та нижньої тераси схилу, з залізничної платформи. Монастирські споруди розташовуються на бровці однієї з терас схилу. Тому вони відіграють провідну роль у формуванні зовнішніх панорам Козельщини, а силует собору добре сприймається фоні неба з долини ріки та залізниці, полотно якої піднесено на 1,8 м.

Виразними є і внутрішні перспективи на пам'ятку архітектури з вулиці Остроградського (Радянської). Але вже на відстані в 500 м від перетину вулиці Монастирської (Леніна) на південний схід та від перетину вулиць на північний схід по вулиці зорові види стають боковими, випадковими, безсистемними, в них пам'ятка перекривається невиразним фоном існуючих будівель, знаходиться збоку кадру або ледве проглядається між деревами і будівлями.

Іншу ситуація склалася на верхніх терасах схилу з боку в'їзду до Козельщини та траси Полтава – Кременчук. Монастир розташований нижче за рельєфом ніж дороги, в зоні видимості собору розміщується мало споруд та розташовані сільськогосподарські угіддя. На території колишнього скотного двору монастиря (потім тваринницької ферми у радянські часи) на даний час будівлі зруйновані та не перекривають види на собор. Сприймається він у бокових кадрах по переміщенні по вулиці Дружби (Комсомольській) до Козельщини на фоні полів. І хоча видна лише верхня частина собору, існуючий стан має великий потенціал формування цікавого силуету Козельщини при умові розкриття видів на собор з траси, впорядкуванні озеленення та знесені дисгармонійних споруд. Варіантом також є відтворення історичного шляху до собору через верхню частину плато поза автозаправною станцією. Відстань від

собору до траси Полтава – Кременчук від 2,4 км до 3 км, що є достатньою для формування виразних панорам селища, особливо в зимовий період.

4.4.3 Аналіз негативної ролі дисгармонійних споруд

Аналіз зорового сприйняття **комплексу монастиря** визначив наявність дисгармонуючих споруд в зоні оптимального сприйняття об'єму собору – котельня, житлові, промислові і господарські будівлі по вул. Суворова (ліва сторона) та з півдня по вул. Монастирській за стінами монастиря (з обох сторін). Технічний стан більшості споруд, які визначені дисгармонійними задовільний і незадовільний, архітектурної цінності вони не мають. Okремо слід сказати про залишки монастирської стіни, що були добудовані господарськими спорудами. Стан будинків і споруд незадовільний, але вони на даний час активно перебудовуються у житлові будинки на декілька квартир.

В першу чергу, в якості дисгармонійних споруд, що спотворюють сприйняття **собору Різдва Богородиці**, визначені будівлі, котрі знаходяться в зоні розрізнення деталей і оптимального сприйняття всього об'єму домінанти. Це будівлі в 300 метровій зоні від церкви. А саме:

- Житловий будинок та господарські споруди по вул. Суворова 14 вздовж огорожі монастиря.
- Виробничі споруди по вул. Суворова між садибами 6–8.
- Котельня по вул. Суворова.
- Споруди з залишками стін по вул. Монастирській 29 та 29а.
- Виробничі одноповерхові споруди по вул. Правди (парна та непарна сторона вулиці), серед них руїни та будівлі, що використовуються частково.
- Недобудована будівля ресторану по вул. Монастирській 13а, зараз руїни.
- Будівля нового пологового будинку по Монастирській 20.

Аналіз зорового сприйняття пам'ятки собору Різдва Богородиці потребує впорядкування також дальніх видів, панорам центру та селища в цілому. До дисгармонійних споруд віднесено – нежитлові будівлі на території пошти, паркани якої закривають види на монастир зі сторони залізничного вокзалу та з берегів Кугівського ставка; залишки будівель тваринницької ферми за межами населеного пункту. Дисгармонійним визначено і будівлю магазину, що знаходиться у центральному парку по вулиці Остроградського, та господарські споруди в межах монастиря біля теплої церкви. Вони можуть бути диференційовані на ті споруди, котрі будуть розглядатися першочерговими під знесення з метою відтворення історичних закономірностей побудови композиції. Також окремі будівлі можуть бути виправлені шляхом архітектурно-реконструктивних заходів. Надаються наступні пропозиції щодо нейтралізації впливу дисгармонійних споруд.

Пропозиції щодо нейтралізації впливу дисгармонійних споруд

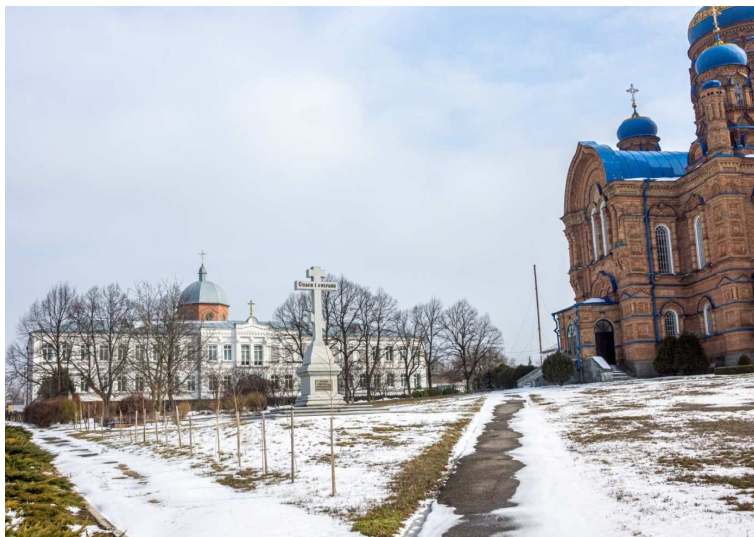
№ з/п	Адреса дисгармонійної забудови	Пропозиції щодо нейтралізації впливу дисгармонійних споруд
1	2	3
Дисгармонійні споруди і будівлі в зоні оптимального сприйняття собору		
1	Руїни будівлі ресторану по вул. Монастирській, 13а	Знесення залишків будівлі та організація громадського простору або скверу на її місці
2	Будівля нового пологового будинку по вул. Монастирській, 20	Експлуатація будівлі з забороною на добудови та надбудову будівлі (тобто обмеження збільшення її розмірів)
3	Житловий будинок та господарські споруди по вул. Суворова, 14 вздовж огорожі монастиря	Експлуатація будівель з обмеженнями надбудов і збільшенням розмірів будівель. Впорядкування забудови по лінії вулиці Суворова. В першу чергу рекомендується впорядкування огорож садіб в єдиному стилі
4	Виробничі споруди по вул. Суворова між садибами 6–8	Обмеження в реконструкції, надбудовах і добудовах споруд, поступовий фізичний знос та знесення споруд на перспективу
5	Котельня по вул. Суворова	В першу чергу – нейтралізація негативного впливу споруди шляхом архітектурно-реконструктивних заходів, впорядкування огорож та благоустрою
6	Виробничі одноповерхові споруди по вул. Правди (парна та непарна сторона вулиці), серед них руїни та будівлі, що використовуються частково	Заборона на надбудови та добудови споруд. Поступове знесення руїн та залишків споруд. На перспективу поступове знесення споруд та зміна цільового призначення територій на житлові та громадські
7	Господарські споруди в межах монастиря біля теплої церкви Преображення та корпусу ігумені	Експлуатація будівель з обмеженнями надбудов і збільшенням розмірів будівель. Нейтралізація негативного впливу споруд шляхом архітектурно-реконструктивних заходів
8	Споруди з залишками стін по вул. Монастирській 29 та 29а	Впорядкування житлової забудови шляхом архітектурно-реконструктивних заходів за єдиним проектом. Виявлення на фасадах автентичних елементів монастирської стіни та їх збереження

Продовження

1	2	3
Інші дисгармонійні споруди і будівлі		
8	Залишки будівель тваринницької ферми за межами населеного пункту	Знесення руїн та на перспективу розміщення житлової забудови
9	Нежитлові будівлі на території пошти та паркан	Нейтралізація негативного впливу шляхом впорядкування огорож садиб вздовж ставка і парка
10	Магазин по вулиці Остроградського, що знаходиться на території парку	Обмеження в реконструкції, надбудовах і добудовах споруди, поступовий фізичний знос та знесення споруди на перспективу.

Вид на населений пункт із залізниці, 2021 р.

Монастирський двір, 2021 р.

РОЗДІЛ 5 КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

5.1 Узагальнена оцінка культурної спадщини населеного пункту

На даний час культурна спадщина населеного пункту Козельщина представлена **7 об'єктами** різних типів, видів і категорій обліку – як пам'яток, так і щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Перелік наявних пам'яток культурної спадщини Козельщини представлений на сторінках 227–229. Серед них:

– 1 пам'ятка архітектури місцевого значення – собор Різдва Богородиці (Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1984 р. № 165);

– 4 пам'ятки історії місцевого значення (рішення Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1982 р. № 247);

– 1 щойно виявлений об'єкт історії (наказ управління культури ОДА від 19.10.2010 № 358);

– 1 щойно виявлений об'єкт археології (постанова колегії УКА від 10.02.1992).

Об'єкти природно-заповідного фонду в межах Козельщини на даний момент відсутні.

При проведенні натурних і наукових досліджень Козельщинського району у 2009–2011 роках було виявлені додаткові об'єкти культурної спадщини Козельщини. Матеріали досліджень опубліковані у праці: *«Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район»*, яка була використана при опрацюванні цього розділу¹⁸⁵. Праця містить детальний опис додаткових об'єктів культурної спадщини Козельщини, які розташовані в межах населеного пункту. Серед них об'єктів архітектури не було. Жоден з додаткових об'єктів переліку Зводу на момент дослідження й розробки документації не пройшов процедури обліку та внесення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

В даному дослідженні були опрацьовані матеріали Зводу, уточнено данні по об'єктах та їх наявності, доцільності внесення до реєстру. Обґрунтування щодо доцільності внесення об'єктів до державного реєстру представлені у тексті цього розділу та у табличній формі на сторінках 230–232.

За результатами натурних досліджень виявлено нові об'єкти культурної спадщини Козельщини. Серед виявленої значної історичної забудови авторами у ході даного дослідження запропоновано взяти на державний облік: **6 об'єктів архітектури, з яких 1 має подвійний статус за ознакою архітектури і історії.**

¹⁸⁵ Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ ВК; [упорядк., наук. ред., підг. до друку В. О. Мокляка; ред. археол. частини та передм. В. О. Мокляка, О. Б. Супруненко]. – Полтава : АСМІ, 2015, С. 59–64, 85–99.

Інші об'єкти забудови – історичні будинки значні (2 шт.) та рядові (13 шт.), що втратили частково або повністю автентичну складову, до взяття на облік не пропонуються. Інформація про ці об'єкти культурної спадщини надається на сторінках 232–234.

Узагальнюючи результати власних та попередніх досліджень полтавських науковців сформовані пропозиції щодо переліку об'єктів культурної спадщини Козельщини різних типів, видів і категорій обліку, котрі пропонуються взяти на державний облік. В цілому **пропозиції містять:**

- 6 об'єктів архітектури;
- 8 об'єктів історії;
- 2 об'єкти науки і техніки.

Частина об'єктів, що була вивчена при розробці Зводу, а також щойно виявлені об'єкти, не увійшли у основний перелік. Пояснення з цього приводу надаються для кожного об'єкту окремо. Перелік меморіальних дошок представлений на сторінці 234.

Всі існуючі, щойно виявлені об'єкти культурної спадщини та об'єкти, які пропонуються для взяття на державний облік у цій роботі, потребують додаткових досліджень, виготовлення облікової документації та проходження відповідних експертних процедур для вирішення питання занесення цих об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Далі надається короткий опис культурної спадщини Козельщини за видами об'єктів.

5.1.1 Об'єкти археології

Велика кількість виявлених археологічних об'єктів розміщується на околиці Козельщини та за її межами. Але як вже було визначено нами раніше територія самого містечка слабо досліджена в археологічному плані. На обліку не перебуває зараз жодної пам'ятки за видовою ознакою «археологія». За даними обласного Центру археологічних досліджень **в межах смт є 1 щойно виявлений об'єкт археології:**

Курганий могильник (група з двох курганів) по вулиці Виноградній

(Постанова колегії УКА Від 10.02.1992)

Знаходиться на півдні від вулиці Виноградна на незабудованій території, що використовується під городи. Обстежували Л. Лугова, І. Мельникова у 1986 р. Складається з двох курганів висотою орієнтовно в 1 м, діаметром близько 20 м. Насипи розорюються. Археологічні розкопки не проводилися.

За даними обласного Центру археологічних досліджень **в межах смт** та на його околиці є також рештки двох курганів:

Рештки кургану III – знаходиться на схід від вулиці Остроградського на садибі Остроградського № 1. Археологічні розкопки не проводилися. Ділянка входить в межі смт.

Рештки кургану IV – знаходиться на південний схід від вулиці Правди на незабудованій ділянці. Археологічні розкопки не проводилися. Ділянка в межі населеного пункту не входить.

Також **за існуючими межами** населеного пункту виявлено два об'єкти археології (Постанова колегії УКА від 10.02.1992):

Курган I – знаходиться на півдні від будівель керамзитового заводу (0,8 км) на південній околиці селища. Обстежувався Л. Луговою та І. Мельниковою у 1986 р. Курган мав висоту в 1,2 м, діаметр – 38 м. Насип розорюється. Археологічні розкопки не проводилися. Об'єкт потребує додаткових археологічних досліджень та розкопок, лише після проведення яких доцільно приймати рішення щодо внесення об'єкту в державний реєстр пам'яток культурної спадщини.

Курган II – знаходиться на схід від керамзитового заводу (0,6 км) на південній околиці селища. Обстежувався Л. Луговою та І. Мельниковою у 1986 р. Курган мав висоту в 1,5 м, діаметр – 35 м. Насип розорюється. Археологічні розкопки не проводилися. Об'єкт потребує додаткових археологічних досліджень та розкопок, лише після проведення яких доцільно приймати рішення щодо внесення об'єкту в державний реєстр пам'яток культурної спадщини.

Вважаємо за необхідне частину населеного пункту разом з територією монастиря в його історичних межах віднести до зони охорони археологічного культурного шару. При цьому враховується:

- наявність залишків монастирських стін та будівель за існуючими межами монастиря;
- необхідність виявлення залишків інших зруйнованих будівель монастирського ансамблю, залишків першого періоду заселення Козельщини, їх датування, відтворення етапів освоєння території як селища, так і монастиря, що достовірно можливо лише у ході археологічних досліджень.

Метою введення зон охорони археологічного культурного шару є надання можливостей для проведення додаткових ґрунтовних наукових, архітектурних та археологічних досліджень архітектурно-просторової структури монастирського комплексу та виявлення культурних археологічних нашарувань найдавнішої частини поселення.

5.1.2 Архітектурна спадщина Козельщини

Собор Різдва Богородиці – пам'ятка архітектури місцевого значення, взята під охорону рішенням Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1984 р. № 165.

Будівництво храму в ім'я Різдва Богородиці в с. Козельщина пов'язане, як свідчать перекази, із чудодійним зілєнням після кількарічної хвороби Марії Капніст завдяки іконі Богоматері.

Це відбулося 21.02.1881 р. (тут і далі за старим стилем). Чутки про чудодійну ікону дуже швидко поширилися в окрузі і велика кількість прочан почала прибувати до Козельщини. Щоб задовольнити їх бажання про зілєння,

граф В. І. Капніст з дозволу полтавського архієпископа Іоанна спорудив капличку, в якій була встановлена ікона Богоматері. Освячення каплички відбулося 23.04.1881 р. Завдяки пожертвам віруючих і прочан, які прибували на поклоніння, були зібрані досить значні кошти, що дало можливість 22 вересня 1881 р. освятити місце для спорудження нової церкви.

Будівництво тривало рік і 20.06.1882 р. в перед день свята Різдва Пресвятої Богородиці новобудову освятили. Це була двовітарна (другий вівтар в ім'я св. Марії Магдалини) дерев'яна, хрещата, дев'ятидільна в плані споруда з прибудованою триярусною дзвіницею, встановлена на мурованому цоколі.

Планувальна схема храму була традиційною. До центральної дільниці з чотирьох сторін були прибудовані такі ж за площею об'єми. У східному розміщувався вівтар. Західний слугував, як бабинець, а північний та південний, як бокові притвори. Між ними, в свою чергу, розміщувалися квадратні в плані об'єми дещо меншого розміру. В тих, що примикали до вівтаря, знаходилися ризниця і паламарня, а два інших слугували, як додаткові приміщення. Храм мав три входи, що прикрашалися ганками. Окремий вхід мала ризниця. Над дільницями за допомогою парусів були встановлені восьмигранні світлові барабани, площини яких прикрашалися арковими вікнами та мали наметове покриття й завершувалися восьмигранними декоративними ліхтариками з шоломоподібними маківками, увінчаними хрестами.

Над центральною дільницею за допомогою парусів та заломів були встановлені один над одним два восьмигранних світлових барабани. Нижній, більшого об'єму, мав 4 аркових вікна, що були орієнтовані за сторонами світу, а верхній, що мав менший розмір – 8 аркових вікон. Цей об'єм завершувався шоломоподібною банею з підхресним «яблуком», увінчаним хрестом.

До західної частини була прибудована квадратна в плані триярусна дзвіниця. Перший її ярус слугував головним входом до храму, а два верхніх, що мали восьмигранну форму, використовувалися, як дзвоніві яруси. Площини їх стін мали по 4 аркові прорізи, що орієнтувалися за сторонами світу.

Дзвіниця мала 7 дзвонів, відлитих на заводі П. Рижова, що знаходився на залізничній станції Рижов Харківсько-Миколаївської залізниці. Найбільший із них мав зображення Богоматері та св. Миколая і важив 110 пудів і 34 фунти. Завершувалася дзвіниця наметовою покрівлею з декоративним восьмигранним ліхтариком з шоломоподібною банею, увінчаною хрестом.

Усі куполи храму і дзвіниці мали металеве покриття та разом із хрестами й підхресними кулями були позолочені, а покрівля пофарбована в зелений колір. Стіни храму, що їх звели із основного бруса, обшили дошками й пофарбували олійною фарбою в білий колір.

У внутрішньому просторі храму були встановлені два кліроси, що знаходилися на висоті сажня над підлогою. Над західним входом розміщувалися хори. Інтер'єр храму пофарбували світло-блакитною олійною фарбою. На площинах центрального купола на полотні в дерев'яних позолочених рамах були зображені сцени Благовіщення, Хрещення, Розп'яття та Воскресіння Господнього, а на парусах – зображення чотирьох євангелістів.

Дерев'яний іконостас, пофарбований у білий колір, прикрашався позолоченими різьбленими колонками та декоративними елементами. У царських вратах на всю їх висоту розміщувався вмонтований восьмикінцевий хрест, посередині якого знаходилася ікона Благовіщення, а по краях, на невеликих вставках були зображення Євангелістів. Ікони, що знаходилися в іконостасі та вітарах, написав художник Захаров у 1882 р.

13.03.1885 р. Указом Святійшого Синоду при Різдво-Богородичній церкві була утворена жіноча православна громада, а восени 1886 р. із Золотоніського Красногірського Іоанно-Богословського жіночого монастиря до Козельщини прибуло 20 черниць на чолі з ігуменею Олімпіадою.

Восени 1890 р. Святійший Синод дав дозвіл на реорганізацію громади в Козельщинський Різдво-Богородичний жіночий монастир. Урочисте відкриття обителі відбулося 1.03.1891 р.

У кінці 90-х рр. XIX ст., враховуючи велику популярність монастиря, було прийнято рішення про будівництво нового мурованого собору.

Проект споруди був розроблений полтавським архітектором С. В. Носовим.

Так 03.08.1900 р. відбулося освячення місця під будівництво нового собору, яке знаходилося поряд з існуючим. Підрядчиком на будівництві став відомий В. П. Таранушенко. Будівельно-монтажні роботи тривали три роки і восени 1903 р. були фактично завершені, однак опоряджувальні роботи тривали наступні три роки. 18.05.1904 р. монастир відвідали російський імператор Микола II та його брат великий князь Михайло Олександрович. На закінчення робіт ними було пожертвовано 1 000 рублів і додатково 500 рублів на монастирські школи.

Новий собор звели в «славяно-візантійском вкусе» обов'язкового на той час «епархіального стилю». Характерними ознаками неовізантійського стилю були: грандіозні параметри споруди по поздовжній, поперечній та вертикальній осях; розвинутий центральний об'єм, що завершувався циліндричним світловим барабаном із великою кількістю вікон; традиційні для Візантії дифорії та трифорії; широке використання в декорванні фасадів традиційних візантійських орнаментів та форм.

Усі вищевказані принципи були використані під час проектування та будівництва собору. Загалом – це була мурована п'яти банна хрещата в плані споруда з кількаярусною дзвіницею. Висока якість будівельних робіт та матеріалів справляли незабутнє враження на відвідувачів храму.

Собор був збудований за новими, як на той час, інженерними розрахунками та технологіями. Маючи в довжину 52, в ширину 43 і в висоту 27 аршин, споруда не мала внутрішніх опор. Таке вирішення давало можливість одночасно бути на Богослужінні близько 1 200 прочанам. Окрасою інтер'єру став іконостас, виготовлений із білого мармуру фірмою Менціоні. В його оздобленні були застосовані карбування, позолота, мозаїка та вставки із зеленого оніксу. Іконостас мав 89 ікон, які написав художник Гур'янов. Проект оздоблення інтер'єру та розписи зробив і виконав київський художник М. І. Мурашко.

Керамічну плитку на підлогу виготовили на Харківському заводі Товариства Бергенгейм. Всього для оздоблення підлоги було використано 10 видів плитки.

У радянські часи собор використовувався як склад та поступово руйнувався.

1978 року силами полтавських архітекторів В. А. Павленка, С. П. Петрової та О. І. Чорного були виконані обміри храму і його внутрішнього оздоблення, завдяки чому Українською спеціалізованою науково-реставраційною майстернею Держбуду України була виготовлена відповідна документація з обстеження храму (В. Іваненко, В. Майко, В. Трегубов, Т. Траченко). У 1982 р. розпочалися роботи з відновлення головного монастирського храму. В цей час Науково-дослідним інститутом «Укрпроектреставрація» була виготовлена проектно-кошторисна документація на відновлення покрівлі та куполів. Головний архітектор проекту – В. І. Касьяненко.

У 1989 р. силами Полтавської дільниці Чернігівської міжобласної спеціальної науково-реставраційної майстерні розпочалися роботи з реставрації собору.

У цей час були виготовлені та встановлені позолочені хрести, відновлені покриття куполів і покрівля, що була відсутня з 1929 р. Розпочалися роботи по реставрації фасадів, які дуже постраждали під час бойових дій в період Другої світової війни, в тому числі від влучання одного із снарядів у приміщення собору.

На початку 1990 р. на прохання єпископа Полтавського і Кременчуцького Сави приміщення собору було повернуте релігійній громаді. А в 1993 р. Козельщинський Різдво-Богородичний монастир відновив свою діяльність.

На початку 2000-х рр. інститутом «Укрпроектреставрація» була розроблена проектна документація на відтворення інтер'єру собору та іконостасу. Головний архітектор – Т. Філіпова.

Станом на нинішній час собор відреставрований в первісному вигляді. Відновлено також історичні поховання на його території – могили настоятельок Агнії й Олімпіади I та священника Григорія Костянтиновича Боровського.

Рішенням Полтавського облвиконкому № 165 від 23.04.1984 р. будівля Собору в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці в смт Козельщина була взята під охорону як пам'ятка архітектури місцевого значення.

Собор розташований по вул. Монастирській, 25а (колишня Леніна). Будівля має хрестоподібний план з чітко вираженим головним входом із заходу. Молитовний зал площею в 326,8 м², іконостас площею – 94 м², хор – 97,1 м². Сходова клітина у декілька ярусів над головним входом веде до приміщення дзвіниці площею 7,8 м². Фасади собору виконані в псевдовізантійському стилі («синодальний стиль»).

Об'єкт має велику історичну, містобудівну і архітектурну цінність як взірець храмової споруди у псевдовізантійському стилі (див. 154–163 с.).

Значна історична забудова Козельщини, що пропонується для взяття на державний облік за видом «архітектура» (як пам'ятки місцевого значення).

Тепла домова церква Преображення господня при келії настоятельки та різних майстернях (ігуменський корпус), 1891 року побудови розташована

на сході від собору Різдва Богородиці за адресою вул. Монастирська, 256 (колишня Леніна). Двоповерховий будинок побудований для келії настоятельки монастиря, розташування майстерень та теплої домашньої церкви. В радянські часи тут розміщувалася школа. На даний час – це ігуменський корпус з Преображенським храмом та приділами на честь святої мучениці Єлизавети і святителя Миколая. На час дослідження у підвалі загальною площею 418,3 м² під лівим крилом будівлі розташовані їдальня з кухнею, комори, санвузли, душові та котельня. На першому поверсі загальною площею 1 337,5 м² розміщуються келії, зал молитов (258,4 м²) та христинська (45 м²). На другому поверсі загальною площею 579,1 м² розміщуються келії. Загальна площа будівлі 2 334,5 м².

Будинок прямокутний у плані, витягнутий з півночі на південь, з переходом по центральному входу до теплої церкви. Будинок цегляний, скатний вальмовий дах був перекритий залізом. Головним фасадом будівля розгорнута до собору. Центр будівлі келій виділений двома невеликими виступами у плані та підвищенням парапету з фронтоном округло-трикутної форми. Бокові від входу крила головного фасаду мають по 9 віконних осей, лівий фланг будівлі на високому цоколі з напівзаглибленими вікнами. Вхідна центральна частина має 6 віконних осей на другому поверсі, два центральних вікна з яких висотою на весь поверх, під ними на першому поверсі – вхід та сходова клітина в будівлі. Центральний карниз має декілька ярусів, міжвіконні простінки на карнизи виділені декором у вигляді хреста.

Поверхи будівлі на фасаді розділені горизонтальним поясом з сухариків (зубчики). Вікна першого поверху виділені подвійними лучковими перемичками з сухариками, низ вікон першого поверху об'єднаний виступаючим рядом цегли, підвіконна частина має форму карнизу. Вікна другого поверху мають лиштви з двох вертикальних тяг, підвіконну частину по типу лежачої фільонки з виступаючої цегли, фронтони з лучкової перемички.

Боковий фасад келій на 6 вікон. Всі фасади будівлі були симетричні. Декор фасаду демонструє цегляний варіант еkleктики кінця XIX – початку XX ст. або так званий «цегляний стиль», але будівля тинькована та побілена.

Церква будівлі має типову хрестово-купольну систему православного храму. Тепла церква хрестоподібна в плані і однокупольна. Восьмигранний широкий барабан теплої церкви з круглими вікнами, бровками і бігунцями переходить в широку баню куполу та завершується невеликою маківкою на вузькому барабані без ліхтариків. Бічні нефи з кутовими пілястрами та бровками завершуються скатним дахом з трикутними фронтонами. На рівні другого поверху нефи мають три аркових вікна, на першому поверсі вхід з металевим козирком по обидві сторони від яких декор у вигляді хреста. Центральний неф з'єднується з будівлею келій двоповерховим переходом. Між двоярусними центральними нефами розташовані одноповерхові приміщення з виходами на вулицю та вікнами. Частина вікон другого поверху нефів закладено цеглою.

Простір церкви завдяки арковій конструктивній схемі, що тримає барабан, цілісний, без колон і стовпів, заповнений світлом з восьмих круглих вікон барабану та вікон другого ярусу. Стіни білі, кути стін оброблені сірим пояском, чітко виділений цоколь на стінах.

Авторство споруди на час дослідження не встановлено.

За радянські часи частина барабану та купол церкви були втрачені. Станом на нинішній час будівля відремонтована в первісному вигляді. Використовується за історичним призначенням. Будівля є одним з малочисельних історичних будинків, що збереглися від монастирського ансамблю та цікавим взірцем еkleктики кінця XIX ст. Будівля має архітектурну цінність як частина ансамблю монастиря.

Канцелярія з сестринськими келіями (казначейський корпус), **1887 р.** побудови розташований у північній частині монастиря по вулиці Монастирській, 25в (колишня Леніна) в сучасних межах монастиря (див. 168–173).

Будинок побудований у 1887 р. як корпус для канцелярії та сестринських келій. Після закриття монастиря використовувався як школа, потім як міжшкільний навчально-виробничий комбінат. Зараз повернений релігійній громаді та ремонтується.

Будівля коридорної системи. На першому поверсі загальною площею 386,2 м² зараз розташовані комори, кухня, їдальні та келії; в ризаліті розміщується котельня і комори. Другий поверх зайнятий під келії. Загальна площа другого поверху 384,1 м², загальна площа будівлі 770,3 м².

Будинок келій двоповерховий, прямокутний у плані, витягнутий з півночі на південь і завершений вальмовою покрівлею, з виступаючим ризалітом на задньому фасаді (5,12 м × 6,4 м). Вальмовий дах був перекритий залізом, зараз дах вкритий шифером.

Будинок має 13 віконних осей по головному фасаді. Всі вікна з лучковими перемичками. Головний фасад симетричний. Частина фасаду на 5 віконних осей переривається з обох сторін слабким вхідним ризалітом, бокові частини фасаду мають 3 віконних осі. Декор фасаду келій перегукується з декором будівлі келій настоятельки та майстерень. Але бокові крила будівлі з 3-ма вікнами рустовані. Кути будівлі виділені пілястрами, поверхи поділені за допомогою горизонтального поясу, вікна з лучковими перемичками. Частина будівлі на 5 вікон вирішена по іншому: має подвійні вертикальні штраби між вікнами. Вікна оздоблені лучковими перемичками на два ряди цегли. Підвіконні ніші мають штрабу в вигляді обрису прямокутника.

Вхідні ризаліти на два поверхи, в них розташовані сходові клітини на другий поверх, вони мають по одному вікну між поверхами, а на першому поверсі – вхід з металевим козирком. Фронтони входів вище карнизу всієї будівлі, мають трикутне завершення, по центру тимпану – виступ з цегли овальної форми, можливо був призначений для ікони. Лінію вікон бокових частин фасаду на цих входах продовжує карниз з сухариками.

Бокові фасади на 5 віконних осей. Праве і ліве крило дворового фасаду мають 5 віконних осей, а на виступаючому глибокому дворовому ризаліті по 3 вікна (лише на бокових фасадах ризаліту). Частина вікон на даний час вже замурована. Дворовий і бокові фасади будівлі мають спрощений декор. Пластика дворового й бокових фасадів формується лише на лучкових дворядних виступаючих перемичках над вікнами та горизонтальному міжповерховому

поясі. Горизонтальний пояс по всій будівлі виконаний 3-ма виступаючими рядами цегли, в середньому рядку цегла покладена кутом на фасад, що створює невеличкі трикутні ніші (зубчасті ніші).

Будинок в незадовільному стані. Частина вікон втрачена. Внутрішня структура зазнала перепланувань. Будинок є одним з малочисельних історичних будинків, що збереглися в Козельщині від споруд монастирського комплексу, та цікавим взірцем провінційної еkleктики початку ХХ ст. (див. 174–175 с.).

Авторство споруди на час дослідження не встановлено.

Будівля свічкарні та іконописної майстерні (паломницька), 1908 р., вулиця Монастирська, 25г, (колишня Леніна, 17) нині використовується як будинок для прочан. Одноповерхова невелика споруда розташована на межі вздовж північної монастирської стіни. Будинок одноповерховий, з підвалом під частиною будівлі, цегельний, видовжений з заходу на схід вздовж монастирській стіні. Загальна площа – 132,1 кв. м. Прямокутний у плані, але на південному фасаді кути будівлі зрізані та мають одну віконну вісь на кутових та дві віконних осі на бокових фасадах. Дах вальмовий, критий залізом. Головний вхід в будівлю з боку собору Різдва Богородиці.

Головний фасад симетричний, на 5 віконних осей. Два вікна та головний вхід, що розміщений по центру, мають напівциркульну арочну форму, інші 2 вікна мають лучкову форму. Вхід в будинок по центру, акцентований виступаючим у плані ризалітом довжиною в 8,25 м з двома вікнами та входом, а також за рахунок виразного ступінчатого фронтона, який завершується напівциркульним центральним фронтоном з замковим камінням. Фронтон відіграє важливу роль в формуванні виразного силуету будівлі. Тимпан фронтона прикрашений прямокутної форми нішею, обробленою вверху лучковими сандриками і тонкими пілястрами з карнизом внизу. В ніші розпис – ікона Божої матері.

Фасад пластичний за рахунок чітко виражених горизонтальних поясів та вертикальних міжвіконних пілястр. Нижній горизонтальний пояс, простої форми у вигляді напівкруглої смуги, знаходиться на рівні підвіконня, повторює периметр всіх виступаючих частин: пілястр міжвіконних та кутових. Нижня частина фасаду під нижнім горизонтальним поясом переходить у виступаючий цоколь через 7 рядів цегли. Другий горизонтальний пояс, по типу карнизу двома виступаючими рядами цегли через один ряд (верхній ряд більше виступає ніж нижній), знаходиться на рівні п'яти арки вікна. Другий пояс також повторює периметр всіх виступаючих частин. Верхній горизонтальний пояс фіксує і підтримує замкові каміння подвійних сандриків лучкових вікон та подвійних архівольтів аркових вікон. Третій горизонтальний пояс сприймається частиною карнизу, який продовжується і на виступаючому ризаліті як горизонтальний пояс. Фронтон має на півциркульне арочне завершення по центру над входом також арочної форми. Сандрики та архівольти вікон подвійні, повторюють форму вікна, перехоплені замковим камінням, п'яти арки спираються на другий горизонтальний пояс. Архівольти аркових вікон завершуються внизу декором по типу кронштейну.

Кутові пілястри прорізані горизонтальними поясами, у карнизній частині пілястр – декор, сформований цеглою покладеною кутами, що створює невеличкі трикутні ніші (в цілому – зубчаста ніша).

Чотири пілястри центрального ризаліту мають складну форму, між нижнім та другим горизонтальними поясами пілястри доповнені по висоті двома квадратними нішами. Між другим та третім поясами пілястри на кутах підрізані невеличкими колонами. На третьому рівні бічні пілястри доповнені глибокою вузькою вертикальною нішею, яка розриває 4-й горизонтальний пояс, а середні пілястри мають зубчасту нішу. На четвертому верхньому рівні бічні пілястри доповнені зубчастими нішами прямокутної форми та завершуються карнизом. Середні пілястри, вище ніж бокові, спочатку ускладнені квадратними нішами, а потім – зубчастою нішею. Завершуються середні пілястри карнизом, що утримує п'яту аркового фронтона з нешироким архівольтом (див. 176 с.).

Вікна кутових та бокових фасадів лучкової форми, декор стін повторює декор головного фасаду. Два вікна бокових фасадів на даний час замуrowані.

У споруді розміщувалася монастирська свічкаря та іконописна майстерня. Школа іконопису була заснована у монастирі ще у 1888 р., а першим учителем школи був Г. М. Глущенко. У 30-х рр. XX ст. в будинку розташовувалася редакція районної газети Козельщинського району «Розгорнутим фронтом». Перший номер газети вийшов у жовтні 1930 р. Тут працювали майбутні письменники Олесь Гончар та Олесь Юренко. Свої перші твори Олесь Гончар і Олесь Юренко опублікували в районній газеті «Розгорнутим фронтом», де почали працювати сількорами. Писали вірші, фейлетони, нариси, започаткували літературну сторінку. Так, наприклад, в газеті «Розгорнутим фронтом» № 123 за 1933 р. опубліковано вірш Олесь Гончара «За селом...». Працюючи в редакції районної газети, набув першого літературного досвіду. Олесь Гончар працював тут до середини літа 1934 р. і в серпні переїхав до Харкова для навчання у технікумі.

У 2002 р. на будинку встановлена пластикова дошка (0,5 м × 0,6 м) з пам'ятним написом: «У цьому будинку в 1933–1934 рр. працював у редакції Козельщинської районної газети «Розгорнутим фронтом» Олесь Гончар – майбутній класик української і світової літератури»¹⁸⁶.

Дошка взята на облік наказом Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р.¹⁸⁷.

На момент обстеження монастиря дошка на будівлі відсутня. Інша дошка як пам'ятний знак про О. Гончара 2016 р. була встановлена на будівлю районної бібліотеки за адресою вул. Остроградського 79/11.

¹⁸⁶ Ключко В. В. Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олесь та Юренко Олесь / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток. – С. 92–94; Снягівська М. У світлиці Олесевої зорі / М. Снягівська // Козельщинські вісті. – смт Козельщина Полтавської обл. – 2008. – 2 квітня. – № 24 (19935). – С. 2.

¹⁸⁷ Наказ Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р. «Про перелік об'єктів культурної спадщини Полтавщини (історія та монументальне мистецтво)» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'ятокознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Проте меморіальні дошки відповідно до закону України «Про охорону культурної спадщини» не входять до переліку об'єктів спадщини. Об'єктом історії в даному випадку виступає будівля колишньої свічкарні, в якій працював О. Гончар.

У другий половині ХХ століття в будівлі розміщувалися молочна кухня, потім РЕС. На момент обстеження в будівлі розташовуються паломницькі приміщення (37,4 м² та 19,7 м²), ванна кімната, кухня, келія та трапезна. Фундамент будівлі бутовий, стіни – цегляні, дах критий залізом, перекриття – дерев'яні. Висота будівлі – 3,6 м.

За стильовими ознаками декор будівлі свічкарні поєднується з елементами декору собору. Але цегляні пластичні фасади будівлі тиньковані, побілені білою та сірою крейдою, що підкреслює та посилює пластику фасадів.

Споруда є частиною ансамблю монастиря та цінним прикладом провінційної еkleктики. Окрему цінність мають фасади, що відрізняються пластичністю, багатим декором.

Свята брама з крамницями (будівля пекарні та корівника), 1891 р., вулиця Монастирська, 25д. Споруда розташована в межах монастиря та є частиною північної монастирської стіни. Первісний вигляд споруди був зафіксований на літографії 1892 року, де об'єкт позначений № 6: «Святе ворота и при них лавки». Брама була частиною монастирської стіни, перед брамою з боку селища була видовжена площа.

Симетрична споруда мала центральну високу арку над входом, з обох боків від входу на стінах виділялися три прямокутні ніші між пілонами. З них центральні ніші були вище монастирської стіни за рахунок високих пілонів і виступаючих фронтонів. В центральних нішах розміщувалися ікони, в інших нішах – декор у вигляді хреста, який зберігся до наших часів. Крамниці примикали до центральної арки, прямокутні лежачі будівлі крамниць розміщалися вздовж стіни, дах будівель – скатний.

Залишки Святих брам з лавками і крамницями втратили завершення вхідної арки по центральній осі, залишилися будівлі колишніх крамниць, але ліворуч добудовані приміщення, що на дворовому фасаді вийшли за межі історичних стін, порушивши симетрію колишніх брам. Матеріал стін добудови (силікатна цегла) відрізняється від первісних стін. Загальний вигляд споруди спалпжаний.

На момент обстеження одноповерхова споруда загальною площею 134,3 м² містить келію, пекарню, топочну та корівник. Споруда потребує реконструктивних заходів та регулювання будівництва для збереження її автентичності (див. 177 с.).

Будинок є частиною ансамблю монастирського комплексу.

Сестринські келії (терапевтичне відділення районної лікарні), 1890-ті рр., вулиця Монастирська 20 (колишня Леніна), Будинок розташований зараз за існуючими межами монастиря вдовж вулиці Монастирської, входив в історичні межі монастиря. Використовувався після закриття монастиря як будівля ВШМД та терапевтичне відділення районної лікарні. На час обстеження не експлуатується.

Початковий двоповерховий об'єм будівлі, прямокутний в плані, витягнутий уздовж червоної лінії вулиці і завершений вальмовою покрівлею, має 13 віконних осей по головному фасаду та по 3 віконних осі на бокових фасадах. Головний вхід в будівлю з вуличного фасаду, є другий вхід з дворового фасаду. Перший поверх будівлі має вікна з лучковими перемичками, вікна другого поверху – напівциркульні аркові.

Поверхове членування на всіх фасадах акцентовано карнизами: міжповерховим у три ряди цегли та більш розвиненим верхнім, що увінчує фасад та має два ряди сухариків. Всі кути будівлі виділені широкими пілястрами, що внизу рустовані, а на рівні низу вікон другого поверху мають ніші, контур яких ускладнений на головному фасаді.

Бокові фасади членуванням пілястр поділені на три частини, центральна з яких з однією віконною віссю більш вузька ніж бокові. Центральні пілони рустовані внизу на 1,5 поверхи, а верхня частина їх з середини верхнього вікна ускладнена нішами з карнизом між ними. Первісно вікна верхнього поверху були декоровані виступаючими неширокими архівольтами, а внизу виступаючим декором по типу карнизу з імітацією кронштейнів. Інші два вікна на бічних фасадах були зміщені до кутів будинку. З боку головного фасаду на бічному фасаді простежуються на другому поверсі сліди широкої пологої арки, яка на даний час замурована. Частина інших вікон бічних фасадів також замурована.

Вісьмома широкими пілястрами головний фасад поділений на 7 частин, центральна з яких вузька – на одну віконну вісь, інші всі мають по дві віконних осі.

Центральна вузька частина фасаду має арочні отвори, які фіксують вхід на першому поверсі та вікно на другому. Вхід декорований широкими пілонами, що менше за пілястри та переходять в архівольт, а аркове вікно оброблено 4-х рядним архівольтом, верхній з яких найширший та закріплений замком. П'яти (підوشي) архівольтів та арки спираються на пілони, що знаходяться між пілястрами та імітують колону: мають базу внизу на міжповерховому горизонтальному поясі та карнизну частину на рівні п'яти арки. Над архівольтом починаються бровки, ритм яких порушується. Ця частина фасаду зараз змінена, так карниз на всій довжині головного фасаду знаходиться на одному рівні. Але аналіз цегляної кладки дає можливість зробити висновки, що над вхідною частиною був завищений фронтон, скоріше за все трикутної або аркової форми.

Аркові вікна на другому поверсі головного фасаду у інших частинах його мають подвійний архівольт, п'яти арки спираються на невеликі пілони, котрі як і в центральній частині імітують колону, а між арковими вікнами пілон стає подвійним. Низ аркових вікон виділений виступаючим рядом цегли на ширину отвору вікна з імітацією кронштейну. Перший поверх має видовжені вікна з лучковою перемичкою, що виділена постановкою цегли на ребро, але не виступає з площини стіни.

Бокові частини головного фасаду на дві віконних осі вирішені по різному на другому поверсі, кутові частини мають більш складний декор. Два верхніх аркових вікна з подвійним архівольтом кутових частин поєднані цегляною виступаючою аркою більшого радіусу, котра вирішена по типу карнизу

у 3 ряди. Кутові фланги будівлі також мали підвищений напівкруглий фронтон, що прочитується у цегляній кладці стіни, та видний на фото будівлі 1960-х рр. Пілястри, що виділяють кутову частину головного фасаду, ускладнені вверху від п'яти аркових отворів арковою подовженою нішею. На рівні п'яти аркових вікон через весь фасад простежується карнизна частина, під якою у двох крайніх пілястрах розміщено поздовжню прямокутну нішу, а нижче – три довгих сухарика. Такий же декор мають і пілястри головного входу будівлі. Всі інші пілястри вирішені однаково: низ їх рустований, починаючи з п'яти арки з карнизною частиною розташовуються прямокутні ніші під карнизом та над ним, поверху – ступінчатий декор до другого ряду сухариків верхнього карнизу, що увінчує будівлю. Широкий верхній карниз з двома рядами сухариків по всій будівлі переривається над головним входом та над кутовими частинами головного фасаду.

Частина декору головного фасаду втрачена, силует його змінений. Але в цілому він відрізняється пластичністю та високою декоративністю.

Дворовий фасад будівлі має спрощений декор. Багато отворів замуровано. Архівольти аркових вікон не прочитуються, на окремих вікнах зберігся нижній декор – виступаючий ряд цегли та кронштейни. Поздовжні вікна нижнього поверху мають виступаючі лучкові перемички з замковим камінням. На дворовому фасаді пілястр не має, пластика зараз тримається на міжповерховому карнізі та верхньому карнізі. По центру фасаду – вхід, над ним аркове поздовжнє вікно між поверхами, вверху – невелике аркове віконце, всі вони фіксують місце розташування сходової клітини у будинку.

На момент обстеження будівля має коридорну систему, по обидві сторони центрального коридору розміщені приміщення від 20 м² до 33 м², в правому торці будівлі на всіх поверхах – санвузли. Сходова клітина розміщена посередині головного фасаду. Фундаменти будівлі – бутові, стіни – цегляні, перекриття дерев'яні, дах критий шифером.

Будівля потребує реконструктивних заходів, відтворення віконних отворів та фронтонів.

Будинок є частиною ансамблю монастирського комплексу, та виразним взірцем будівлі у стилі еkleктика початку ХХ ст. (див. 178–179 с.).

Церковно-приходська школа для хлопчиків (Козельщинська центральна районна бібліотека), 1910–1912 рр. побудови, по вул. Остроградського 79/11 (колишня вулиця Радянська). Будинок розташований за сучасними та історичними межами закритої частини монастиря.

Школа для хлопчиків почала працювати в цій будівлі з 1912 року, в цей період тут було 75 учнів. Це була однокласна школа, але в ній також навчали ремеслам.

Первісна споруда зазнала добудов. Будівля у радянські часи використовувалася як Будинок культури. У 1955–1957 рр. до будівлі добудований кінозал поздовжньою стороною перпендикулярно вулиці Монастирській. Таким чином, на вулиці Остроградського перед кінозалом утворюється невеликий зелений курдонер, в якому розміщений пам'ятний знак

на честь учасників бойових дій на території інших держав. Зараз в будівлі працює центральна районна бібліотека та дитяча бібліотека.

На момент обстеження цегляна двоповерхова будівля г-образна у плані, довгою стороною вздовж вулиці Монастирській (колишня Леніна), увінчана вальмовим дахом та виконана у стилі еклектика початку ХХ ст. Два входи в будівлю розміщені по вулиці Остроградського (колишня Радянська). Перший поверх будівлі рустований. Поверхове членування на всіх фасадах акцентовано карнизами: простим міжповерховим та більш розвиненим верхнім вінцевим, що виконаний чергуванням прямокутних лежачих та квадратних ніш. На момент обстеження стіни будівлі виконані у двох відтінках жовтого кольору та білого, цоколь – чорного кольору.

Фасад будівлі по вулиці Остроградського (колишня Радянська) несиметричний. Асиметрія фасаду досягається за рахунок бокового ризаліту, ускладненого на другому поверсі виступаючим портиком з доричними колонами на консолях та високим прямокутним фронтом над трикутним фронтоном портика, що визначає ускладнений силует будівлі. Другий поверх фасаду має 7 віконних осей. Вікно портику – напівциркульне аркове, інші вікна – подовжені прямокутні та згруповані по 2 у три групи за допомогою вузьких міжвіконних простінків. Парні вікна оздоблені простими лиштвами, підвіконна частина яких виконана у вигляді карнизу. Аркове вікно оброблено подвійним архівольтом з замковим камінням та тонкими лиштвами, підвіконна частина яких подвійна і формує лежачу прямокутну нішу під отвором вікна. Віконні осі першого поверху не співпадають з верхніми, окрім виступаючого ризаліту, де на першому поверсі розташований прямокутний вхід у будівлю з прямокутної фрамугою через простінок. Осі вузьких міжвіконних простінків другого поверху фіксують віконні осі першого поверху. У боковому флангу будівлі повторюються 3 групи отворів. Але посередині розташований головний вхід, акцентований доричним портиком з сегментним фронтоном та вузькими вертикальними вікнами, котрі примикають до портику, який стоїть на високих простих базах, що співпадають з висотою цоколю. Бокові віконні отвори – широкі та прямокутні. Рустування першого поверху не глибоке, але виконано таким чином, що інверсійно імітує високі лучкові перемички, лиштви та лежачі прямокутні підвіконні ніші. Верхня частина антаблементу нижнього портику та база колон верхнього портику – на рівні міжповерхового карнизу, антаблемент верхнього портику співпадає з вінцевим карнизом будівлі, все це в цілому додає фасаду будівлі пластичності. Кут будинку на розі вулиць на другому поверсі виділений виступаючою пілястрою.

Поздовжній фасад будівлі по вулиці Монастирській (колишній Леніна) складається з трьох частин. Лівий фланг будівлі без віконних отворів завершується незначним ризалітом з виступаючим доричним портиком на другому поверсі. Ризаліт вирішений аналогічно фасаду по вул. Остроградського, але замість входу на першому поверсі – подовжене вікно. Середня частина фасаду на 5 віконних осей, котрі закріплені подовженими вікнами на першому та другому поверсі. Правий фланг фасаду відділяється широкою пілястром на рівні другого поверху та має 5 віконних осей на другому поверсі, але 2 вікна

замуровані та виділені білим кольором, а на першому поверсі віконні отвори відсутні. Рустування середньої частини фасаду на першому поверсі виконано аналогічно рустуванню по вулиці Остроградського, рустування лівого флангу будівлі виконано за допомогою суцільних горизонтальних штаб. На правому фланзі будівлі рустування переривчасте та завершується на третині його довжини, можливо фіксуючи місце розташування колишніх віконних отворів на першому поверсі. Також міжповерховий карниз в цій частині фасаду ширший.

Авторство об'єкта на час дослідження не встановлено.

На будівлі встановлені 2 меморіальні дошки. Перша меморіальна дошка встановлена на фасаді по вул. Остроградського присвячена О. Гончару з написом:

«Собори душ своїх бережіть..»

*Великий
український
письменник
співець
Козельщинського
краю
Олесь Гончар
1918–1995*

На фасаді будівлі вздовж вулиці Монастирській розташована меморіальна дошка з білого мармуру (0,8 м × 1,22 м) з пам'ятним написом українською та польською мовами: *«Пам'яті солдатів і офіцерів Війська Польського, польських поліцейських та цивільних громадян, полонених після 17 вересня 1939 року на східних територіях Республіки Польща, які з вересня по листопад 1939 року перебували у перехідному таборі у Козельщині. Звідти офіцерів Війська Польського, польських поліцейських вислано до радянських таборів для військовополонених у Козельську, Старобільську та Осташкові. Більшість з них розстріляна НКВС навесні 1941 року у Катині, Харкові та Калініні. Поляки Полтавської землі 30.09.2013.»*¹⁸⁸.

Будівля виконана в історичній стилізації гармонійно вписалася в ансамбль центру міста та монастиря (див. 180–182 с.).

5.1.3 Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «історія»

Більшість об'єктів культурної спадщини історії Козельщини пов'язані з вшануванням історичних подій, загиблих на фронтах Другої світової війни 1939–1945 рр., з вшануванням пам'яті мешканців населеного пункту, що загиблі під час бойових дій, ліквідації аварії на ЧАЕС тощо.

¹⁸⁸ У Козельщині відкрили дошку пам'яті ув'язненим полякам роки війни // Полтавська думка. – 2013. – 3 жовтня. – № 40 (985). – С. 1.

Пам'ятки історії місцевого значення

Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам – односельчанам. Братська могила взята на облік рішенням Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982¹⁸⁹. Знаходиться у центрі селища, в парку по вул. Остроградського.

Поховано 165 воїнів із частин 465-го гаубично-артилерійського полку 199-ої, 297-ої стрілецьких дивізій, 1051-го стрілецького полку, 192-го гвардійського артилерійського полку 300-ої стрілецької дивізії, 205-го артилерійського полку 304-ої стрілецької дивізії, 132-ої танкової бригади, які загинули 6–11 вересня 1941 р. в оборонних боях із гітлерівськими загарбниками за с. Підгорівку, смт Козельщину, а також воїни із підрозділів 299-ої, 233-ої стрілецьких дивізій, які загинули, звільняючи с. Підгорівка та смт Козельщина 26 вересня 1943 р.¹⁹⁰ Останки воїнів, які загинули в оборонних боях за с. Підгорівка та смт Козельщина у вересні 1941 р., у 1958 р. були перенесені до братської могили¹⁹¹.

Прізвиська відомі 120 воїнів, увічнено 38 воїнів.

Згідно з рішенням виконкому Козельщинської районної ради депутатів трудящих 1957 р. біля братської могили встановлено пам'ятник, виготовлений Харківською скульптурною фабрикою. Скульптор О. І. Щербина.

Залізобетонна скульптура воїна (вис. 2,5 м × 0,8 м × 0,75 м) була встановлена на цегляний постамент (вис. 3,8 м) та цегляний цоколь (0,75 м × 3,5 м × 1,2 м), обкладені плиткою. Біля підніжжя постаменту плита (1,8 м × 1,0 м) з білого мармуру з пам'ятним написом: «Вечная слава

¹⁸⁹ Рішення Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. «Про затвердження переліку пам'яток історії та культури, взятих на державний облік і охорону» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'ятокознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

¹⁹⁰ ЦАМО РФ. – Ф. 3. – Оп. 86096. – Спр. 24. – Арк. 261; Ф. 33. – Оп. 563783. – Спр. 32; Ф. 33. – Оп. 563784. – Спр. 8; Ф. 33. – Оп. 11458. – Спр. 11, 144, 345; Ф. 58. – Оп. 18001. – Спр. 949, 1004; Ф. 58. – Оп. 18002. – Спр. 509, 962; Ф. 58. – Оп. 818883. – Спр. 127, 586, 644; Ф. 58. – Оп. 818884. – Спр. 47; Ф. 192 гв. ап. – Оп. 13509. – Спр. 1; Ф. 192 гв. ап. – Оп. 692998. – Арк. 2; Ф. 1247. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 11; Ф. 1247. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3; Ф. 1199. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 16, 115; Ф. 1199. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 51; Ф. 1512. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 90, 159, 227; Ф. 2. – Спр. 11. – Арк. 26, 27; Ф. 1599. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 2; Ф. 1512. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 95; Ф. 1512. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 24; Ф. 1237. – Оп. 23. – Спр. 9. – Арк. 66, 173, 175; Ф. 1481. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 40; Ф. 1604. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 23, 47; Ф. 1459. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 28; Ф. 1247. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1, 4; Ф. IX відділ, вх. 1324-41, 465 ГАП; Ф. IX відділ. – Спр. 101-32-1, вх. 391; Ф. 1199. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 80; Ф. IX відділ. – Спр. 002-45, вх. 1323-41. – Арк. 57-60; IX відділ. – Спр. 101-1277-2. – Оп. 18001. – Спр. 1007. – Арк. 24; Ф. 3068. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 80, 86; ЦАМО РФ. – Ф. 229. – Оп. 166. – Спр. 53. – Арк. 202.

¹⁹¹ ДАПО. – Ф. П-1876. – Оп. 8. – Спр. 83. – Арк. 26.

воинам, павшим в боях за Родину 1941–1945 гг.» і прізвищами 38 полеглих воїнів¹⁹².

У 1986 р. відбулася реконструкція. На могилі встановлена залізобетонна скульптура воїна (вис. 2,5 м) на цегляному постаменті (1,2 м × 1,4 м), обкладеному декоративною плиткою. У центральній частині постаменту зображений орден Вітчизняної війни, біля його підніжжя плита (1,43 м × 0,62 м) з сірого граніту з прізвищами 38 полеглих воїнів. Ліворуч і праворуч від пам'ятника встановлені 2 плити (1,0 м × 0,68 м) з сірого граніту з прізвищами 46 воїнів-земляків і двох партизан, полеглих на фронтах Другої світової війни в 1941–1945 рр. Перед братською могилою знаходиться лабрадоритова плита (1,4 м × 0,7 м), у верхній частині якої зображений орден Вітчизняної війни, а в нижній – пам'ятний напис: «Вічна слава воїнам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни в боях за честь і незалежність нашої Батьківщини 1941–1945 рр.».

У 2002 р. ліворуч і праворуч від братської могили встановлені 2 горизонтальні цегляні стели (1,5 м × 5,2 м), облицьовані декоративною плиткою, на яких закріплено по 6 дощок, одна з них (0,8 м × 0,76 м) виготовлена з полімерних матеріалів, з портретним зображенням жінки з дитиною, солдатів, журавлів у небі і датою «1941–1945», та 5 подвійних лабрадоритових дощок (0,9 м × 0,52 м) з пам'ятним текстом: «Воїнам-землякам, які загинули у Великій Вітчизняній війні» і прізвищами 244 воїнів-земляків, які полягли на фронтах Другої світової війни в 1941–1945 рр. та двох партизанів¹⁹³.

Ліворуч встановлена вертикальна стела з декоративної цегли (2,25 м × 1,8 м), у верхній частині якої розміщені дві дошки з рожевого граніту (0,7 м × 0,5 м), на яких закріплені барельєфи з полімерних матеріалів¹⁹⁴ із портретними зображеннями кавалерів трьох орденів Слави Д. Ф. Вітра (14.06.1906, с. Загребелля Кобеляцького повіту Полтавської губернії – 1.08.1987, с. В. Вакулівка Козельщинського району Полтавської області) та М. М. Кравченка (2.06.1908 р., с. Юрки Кобеляцького повіту Полтавської губернії, тепер с. Юрки Козельщинського району Полтавської області – 31.07.1984 р., с. Кордубанове Глобинського району Полтавської області)¹⁹⁵. Нижче – лабрадоритова дошка (0,84 м × 0,5 м) з їх прізвищами та військовою біографією. У верхній частині закріплено зображення ордену Слави, виготовленого із полімерних матеріалів.

¹⁹²Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР 2.4.534-2.16.23 // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

¹⁹³Книга Пам'яті України: Полтавська область. Т. 5: Кобеляцький район Козельщинський район Котелевський район. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – С. 346–358; Книга Скорботи України: Полтавська область. Т. 3. – Полтава: Полтавський літератор, 2005. – С. 283, 284, 285.

¹⁹⁴Андрієць В. А. Братська могила воїнів Червоної Армії (1941, 1943), пам'ятний знак полеглим землякам (1957) / В. А. Андрієць // Звід пам'яток. – С. 88–91.

¹⁹⁵Дубров Б. Солдатська Слава / Борис Дубров. – Київ: Молодь, 1975. – С. 313, 351. – 424 с.; Ожеженко В. Кавалер / В. Ожеженко // Зоря Полтавщини. – м. Полтава. – 1964. – 23 лютого. – № 46 (9554). – С. 2.

Текст напису:

«Вітер Денис Федорович (1906–1987).

Народився у с. Загребелля Козельщинського району.

Воював на 2-му Українському фронті. Сапер. Проявив героїзм під час ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання у битві на Дніпрі, на Дунаї, за що і було присвоєно звання Кавалера Ордена Слави 3-х ступенів».

«Кравченко Михайло Микитович (1908–1984). Народився у с. Юрки Козельщинського району. Воював під Калініним, Сталінградом, на Курській дузі. У районі Невеля, на Курській дузі, на Західній Двіні здійснив героїчні подвиги. За що був удостоєний звання Кавалера Ордена Слави 3-х ступенів» (див. 164 с.).

Праворуч встановлена вертикальна стела з декоративної цегли (2,25 м × 1,8 м), у верхній частині якої розміщені дві дошки з рожевого граніту (0,7 м × 0,5 м), на яких закріплені барельєфи (0,58 м × 0,43 м) з полімерних матеріалів із портретним зображенням Героїв Радянського Союзу Миленського Івана Андрійовича (1922, с. Юрки Хорішківської волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії, тепер с. Юрки Козельщинського району Полтавської області – 19.04.1995, похований – Північне кладовище, 35 лісна ділянка, м. Санкт-Петербург) та Нагнибіди Семена Макаровича (1905, с. Солониця Солоницької волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії, тепер с. Солониця Козельщинського району Полтавської області – 10.10.1943 зник безвісти), під барельєфами – лабрадоритові дошки (0,84 м × 0,5 м) з прізвищами Героїв і їх військовою біографією¹⁹⁶. У верхній частині стели закріплено полімерне зображення Золотої Зірки Героя Радянського Союзу.

Тексти написів:

«Миленський Іван Андрійович. Народився у 1922 р., уродженець с. Юрки Козельщинського району. Воював на Західному, Ленінградському, 3-му Білоруських фронтах. Повітряний стрілець. За мужність і відвагу в 1945 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу».

«Нагнибіда Семен Макарович (1905– 943).

Народився с. Солониця Козельщинського району.

Пройшов шлях від Сталінграда до Дніпра. В боях за Дніпро загинув смертю хоробрих. Посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу».

Меморіальний комплекс – автентичний об'єкт, що вшановує історичні події національного значення та особистостей місцевого значення.

Братська могила борців за владу Рад. Братська могила взята на облік рішенням Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р.¹⁹⁷. Знаходиться у центральній частині кладовища за адресою: вул. Степова. Поховано 9 активістів села.

¹⁹⁶ Герои Советского Союза: краткий биографический словарь. Т. 2. – М. : Военное издательство. 1988. – С. 78, 136; За мужність і відвагу: документальні розповіді про полтавців Героїв Радянського Союзу. – Харків : Прапор, 1973. – С.199–200, 212–213; Герої землі Полтавської: довідник. Випуск І: Герої Радянського Союзу. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – С. 21.

¹⁹⁷ Рішення Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. «Про затвердження переліку пам'яток історії та культури, взятих на державний облік і охорону» // Робочий архів

У січні 1919 р. в Козельщині почав працювати земельний комітет, який наділяв земельними ділянками безземельних і малоземельних селян. Але влітку цього ж року на територію нинішнього Козельщинського району вступили загони Добровольчої Армії, тому місцевим більшовицьким органам влади довелося перейти у підпілля. 19 вересня 1919 р. було заарештовано місцевих активістів, жителів с. Козельщина: С. Ю. Дейнеку, М. М. Памкура, В. Д. Голуба, О. І. Колодяжного, О. З. Дмитренка, Д. Г. Тристана, В. Є. Довгорука, П. С. Рибалка, Г. І. Знайка, яких розстріляли у с. Жуки Глобинського району. Пізніше їх останки перепоховані на кладовище¹⁹⁸.

У 1957 р. на могилі була встановлена металева конструкція (2,0 м × 0,3 м) із зіркою, у центральній частині якої закріплена сталева дошка (0,6 м × 0,4 м) з пам'ятним написом: «Вічна слава борцям Великої Жовтневої соціалістичної революції» та імена 9 загиблих¹⁹⁹.

У 1987 р. відбулася заміна – на могилі встановлена залізобетонна, оштукатурена під «шубу» стела (2,5 м × 1,1 м) із вмонтованою металевою зіркою та бетонна плита (0,5 м × 0,3 м)²⁰⁰.

Автентичний об'єкт, щовшановує історичні події та особистості місцевого значення (див. 165 с.).

Могила невідомого радянського воїна взята на облік рішенням Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р.²⁰¹. Знаходиться у центральній частині кладовища за адресою: вул. Степова (див. 165 с.).

Похований воїн із частин і підрозділів 38-ї Армії Південно-Західного фронту, який загинув під час оборонних боїв за село у вересні 1941 р.

У 1972 р. на могилі встановлено залізобетонну стелу (1,2 м × 0,2 м) на бетонному постаменті (0,85 м × 0,43 м), біля підніжжя – дошка (0,5 м × 0,7 м) з білого мармуру з пам'ятним написом: «Вечная память воинам павшим в боях за Родину 1941–1945 гг.»²⁰².

Братська могила підпільників і радянських воїнів (1941) взята на облік рішенням Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р.²⁰³. Знаходиться у центральній частині кладовища за адресою: вул. Степова (див. 166 с.).

науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

¹⁹⁸ Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – С. 416–417.

¹⁹⁹ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР 2.3.535-2.16.9 // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

²⁰⁰ Авдєєва М. О. Братська могила учасників громадянської війни (1919) / М. О. Авдєєва, В. А. Андрієць // Звід пам'яток – С. 91–92.

²⁰¹ Рішення Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. «Про затвердження переліку пам'яток історії та культури, взятих на державний облік і охорону» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

²⁰² Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР 2.4.1893 – 2.16.9 // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

²⁰³ Рішення Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. «Про затвердження переліку пам'яток історії та культури, взятих на державний облік і охорону» // Робочий архів

Поховані ополченці Тристан Андрій Григорович та його син Тристан Тарас Андрійович, воїн Червоної Армії. Тристан Андрій Григорович (1987–1941) до війни працював директором радгоспу «Козельщинський» Козельщинського району. Був залишений для підпільної роботи в тилу ворога. Син Тристан Тарас Андрійович – учень 10-го класу Козельщинської середньої школи.

У липні 1941 р. для боротьби з гітлерівськими загарбниками був сформований окремий батальйон у кількості 183 осіб (за іншими джерелами 176 осіб), в т.ч. кілька жінок. Командиром призначений директор радгоспу «Козельщинський» А. Г. Тристан, комісаром – завідуючий райфінвідділом А. Ф. Ситник. Батальйон складався з трьох взводів, командирами яких були: П. К. Сірик, С. Гребенюк, М. В. Гордієнко. На озброєнні бійців знаходились польські гвинтівки, два ручних кулемети, револьвери «Наган», гранати, пляшки з запалювальною сумішшю.

31 серпня 1941 р. батальйон, піднятий по тривозі, прибув на передові позиції 101-го стрілецького полку 38-ї Армії Південно-Західного фронту, поблизу хутора Василини Зарудянської сільської ради Кременчуцького р-ну.

Разом із бійцями регулярної армії козельщинські ополченці стримували наступ військ вермахту на шляху до м. Лохвиця. До 22 вересня 1941 р. батальйон вів бої в оточенні разом із армійськими частинами ²⁰⁴.

26 вересня 1941 р. Тристан А. Г. разом із сином Тарасом загинули в нерівному у бою з гітлерівськими загарбниками під смт. Решетилівкою, разом із ними загинув і воїн І. М. Приходько²⁰⁵.

У 1975 р. на могилі встановлено стелу (вис. 1,2 м) із сірого полірованого граніту з прізвищами полеглих: «Тристан Андрей Григорьевич 1897–1941 Тристан Тарас Андреевич 1923–1941 неизвестный солдат»²⁰⁶.

Автентичний об'єкт, що вшановує історичні події національного та особистості місцевого значення (див. 167 с.).

Щойно виявлені об'єкти історії

Пам'ятний знак на честь звільнення від німецько-фашистських загарбників, внесений в перелік щойно виявлених об'єктів історії наказом управління культури ОДА від 19.10.2010 № 358. Знаходиться у центрі селища, в парку по вул. Остроградського.

науково-дослідного відділу пам'ятокознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

²⁰⁴ ДАПО. – Ф.Р-105. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 220; ДАПО. – Ф.Р-105. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 12; ДАПО. – Ф.Р-105. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 221;

²⁰⁵ Андрієць В. А. Братська могила підпільників та воїна Червоної Армії / В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 87–88.

²⁰⁶ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР 2.4.1892-2.16.9 // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'ятокознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Селище Козельщину звільнено від гітлерівських загарбників 26 вересня 1943 р. військами Степового фронту, під час наступу на Кременчуцькому напрямку²⁰⁷.

У звільненні селища брали участь воїни із частин і підрозділів 299-ї стрілецької дивізії (командир генерал-майор Травніков Микола Григорович), 233-ї стрілецької дивізії (командир полковник Соколов Юрій Іванович), 75-го стрілецького корпусу (командир генерал-майор Анісімов Георгій Іванович), 53-ї Армії (командуючий генерал-лейтенант Манагаров Костянтин Аполонович)²⁰⁸.

У 1985 р., у переддень 40-річчя Перемоги, в смт Козельщина відбувся урочистий мітинг, присвячений відкриттю пам'ятного знаку на честь 233-ї та 299-ї стрілецьких дивізій, які звільнили Козельщину від гітлерівських загарбників.

Необроблена брила з сірого граніту (вис. 2,0 м) встановлена на цегляному, оштукатуреному постаменті (0,63 м × 1,75 м), в центральній частині – дошка (0,42 м × 0,55 м) з полімерного матеріалу з пам'ятним текстом: «Пам'ятний знак встановлений на честь визволення Козельщини від німецько-фашистських загарбників 233–299 дивізіями Степового фронту 26 вересня 1943 р.».

Автор – А. Котляр – член Національної Спільноти художників України (м. Кременчук)²⁰⁹. Пам'ятний знак взято на облік наказом Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р.²¹⁰

У вересні 2014 р. до дня визволення Козельщини від гітлерівських загарбників біля пам'ятного знаку на честь військових дивізій, що звільняли селище, встановлена металева арка (вис. 4,0 м × 6,0 м) коштом благодійного фонду Полтавського гірничо-збагачувального комбінату²¹¹. Арка встановлена згідно з рішенням виконкому Козельщинської селищної ради від 23.09.2014 р. № 42.

Меморіальна дошка на честь письменника Олеса Гончара, котрий працював у редакції районної газети «Розгорнутим фронтом», внесена в перелік щойно виявлених об'єктів історії наказом управління культури ОДА від 19.10.2010 № 358.

²⁰⁷ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 62. – Арк. 27 зв.

²⁰⁸ ЦАМО РФ. – Ф. 1604. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 23; Там само. – Ф. 1512. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 214; Там само. – Ф. 1512. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 95.

²⁰⁹ Андрієць В. А. Пам'ятний знак на честь військових дивізій, які звільнили селище від гітлерівських загарбників (1943, 1985) / В. А. Андрієць // Звід пам'яток. – С. 105–106.

²¹⁰ Наказ Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р. «Про перелік об'єктів культурної спадщини Полтавщини (історія та монументальне мистецтво)» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'ятокзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

²¹¹ Шовкун Є. Люди просять – Благодійний фонд Полтавський ГЗК допомагає / Є. Шовкун // Світлиця. – 2014. – 24 жовтня. – № 129 – 132 (11218). – С. 4.

Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олесь та Юренко Олесь, знаходиться поблизу собору Різдва Богородиці, вул. Монастирська, 15. Входив до комплексу споруд Козельщинського Різдва-Богородичного монастиря.

Тут розміщувалася монастирська свічкаря та іконописна майстерня. У 30-х рр. ХХ ст. в будинку розташовувалася редакція районної газети Козельщинського району «Розгорнутим фронтом». Перший номер газети вийшов у жовтні 1930 р. Тут працювали майбутні письменники Олесь Гончар та Олесь Юренко.

Юренко Олесь (Олександр) Степанович (23.04.1912, м. Миколаїв, Російська імперія – 1990, м. Полтава, СРСР) – український поет, прозаїк, учасник Другої світової війни. У 1932 р. закінчив Полтавський індустріальний технікум. Весною 1933 р. О. С. Юренко повернувся з м. Дніпродзержинськ, де працював на будівництві, і влаштувався на посаду відповідального секретаря Козельщинської районної газети «Розгорнутим фронтом». Першу повість – «Стокозове поле» – опублікував у 1933 р. В цей час познайомився з молодим О. Т. Гончаром.

З 1941 по 1945 рр. – на радянсько-німецькому фронті. Після війни очолював літературне об'єднання «Ворскла», що виросло з літературного гуртка при газеті «Зоря Полтавщини» у 1947 р. З 1958 по 1966 рр. – відповідальний секретар Полтавської обласної філії Спілки письменників України. Один із організаторів та перший директор музею Давида Гурамішвілі в м. Миргород. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями та Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Грузинської РСР.

Його перу належать збірки поезій «Полтавське літо» (1953), «В тополинім краю» (1959), «Неспокійні стежки» (1961), збірка оповідань «Ганнуся» (1965), багатьох пісень.

Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (ім'я при народженні – Біличенко Олександр Терентійович) (3.04.1918, с. Ломівка, Катеринославська губернія, Українська Народна Республіка – 14.07.1995, м. Київ, Україна) – видатний український письменник, літературний критик, громадський діяч, учасник Другої світової війни, перший лауреат республіканської премії ім. Шевченка (1962), голова Спілки письменників України (1959–1971), академік НАН України (1978), Герой Соціалістичної Праці (1978), Герой України (2005, посмертно), один із засновників Українського фонду культури. У 1973 р. підписав колективного листа групи радянських письменників до редакції газети «Правда» щодо О. Солженіцина та А. Сахарова. Від 1973 р. – голова Українського республіканського комітету захисту миру, член Всесвітньої Ради Миру.

До вступу до Харківського університету (1938) навчався у книжково-газетному технікумі (1933–1937), працював у районній газеті «Розгорнутим фронтом» у смт Козельщина, а потім в обласній комсомольській газеті у м. Харків. У вересні 1938 р. вступив на філологічний факультет Харківського університету.

У червні 1941 р. О. Т. Гончар у складі студентського батальйону пішов добровольцем на фронт. Долю цього батальйону він описав у романі «Людина і зброя», за який отримав республіканську премію ім. Шевченка. У 1942 р. потрапив у полон, звідки втік у 1943 р. і продовжив воювати у складі Червоної Армії.

Війну закінчив у званні старшого сержанта на посаді старшини мінометної батареї. Нагороджений орденами Червоної Зірки та Слави 3-го ступеня, трьома медалями «За відвагу».

Свої перші твори Олесь Гончар і Олесь Юренко опублікували в районній газеті «Розгорнутим фронтом», де почали працювати сількорами. Писали вірші, фейлетони, нариси, започаткували літературну сторінку. Так, наприклад, в газеті «Розгорнутим фронтом» № 123 за 1933 р. опубліковано вірш Олесь Гончара «За селом...». Працюючи в редакції районної газети, набув першого літературного досвіду. Олесь Гончар працював тут до середини літа 1934 р. і в серпні переїхав до Харкова для навчання у технікумі.

У 2002 р. на будинку встановлена пластикова дошка (0,5 м × 0,6 м) з пам'ятним написом: «У цьому будинку в 1933–1934 рр. працював у редакції Козельщинської районної газети «Розгорнутим фронтом» Олесь Гончар – майбутній класик української і світової літератури»²¹².

Дошка взята на облік наказом Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р.²¹³

Але на момент обстеження дошка втрачена. А нова меморіальна дошка присвячена О. Гончару встановлена на будинку районної бібліотеки. Пам'ятний знак втратив зв'язок з автентичним об'єктом історії – будівлею. Також меморіальні дошки не відносяться до об'єктів культурної спадщини. Враховуючі вищевикладене пропонується виключити об'єкт з переліку щойно виявлених об'єктів історії. А в об'єкти історії включити будівлю свічкарні (нині паломницька), в якій працював О. Гончар та надати будівлі по вулиці Монастирська, 15 подвійний статус – об'єкт історії та архітектури (див. 176 с.).

Об'єкти культурної спадщини Козельщини, що пропонуються для взяття на державний облік за видом «Історія»

Зі східної сторони собору на цвинтарі ховали ігумень та священників у часи існування монастиря. Після війни могили були знищені, надгробки з цвинтаря були перенесені до будинку школи, перевернуті хрестами вниз і закопані в землю. 1986 року при виконанні благоустрою території собору були знайдені

²¹² Ключко В. В. Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олесь та Юренко Олесь / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток. – С. 92–94; Синягівська М. У світлиці Олесевої зорі / М. Синягівська // Козельщинські вісті. – смт Козельщина Полтавської обл. – 2008. – 2 квітня. – № 24 (19935). – С. 2.

²¹³ Наказ Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р. «Про перелік об'єктів культурної спадщини Полтавщини (історія та монументальне мистецтво)» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'ятокознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

місця поховань на цвинтарі. 2012 р. встановлені 2 пам'ятні знаки на цвинтарі на місці поховань. 2016 р. при виконанні земляних робіт біля собору було знайдено автентичний надгробок могили ігумені Олімпіади I. За ініціативою церковної громади та робітників радгоспу «Козельщинський» були відкопані й інші надгробки. На даний час на цвинтарі відтворено 4 могили.

Могила ігумені Агнії, першої настоятельки монастиря з 1891 по 1896 рр., знаходиться на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці, в одному ряду з іншими чотирма могилами.

Перша настоятелька монастиря ігуменя Агнія (1835–1896), в миру Олександра Миколаївна Щербачова (1835 – 26.05(8.07). 1896). Щербачова Олександра Миколаївна (ігуменя Агнія) народилась у дворянській родині в Перемишльському повіті Калузької губернії. Отримала добру освіту. В 17 років стала насельницею Калузького Казанського жіночого монастиря. Згодом була насельницею Слєцького Знаменського жіночого монастиря Орловської єпархії, де весною 1882 р. прийняла чернечий постриг, отримавши ім'я Агнія. У першій половині 1890 р. очолила насельниць Козельшинського Різдва-Богородичного монастиря. В сан ігумені возведена 17 лютого (1 березня) 1891 р. За її ігуменства було збудовано перший, дерев'яний собор монастиря та розгорнуто будівництво монастирських служб.

На могилі Агнії встановлений об'ємний хрест із сірого граніту (1,4 м × 0,6 м) та покладено 2-х ступінчасту надгробну чашу (0,17 м × 2,5 м × 1,2 м; 0,11 м × 2,3 м × 1,04 м). Встановлений хрест не є надгробком, хрест був декоративною частиною певної споруди монастиря і є автентичним об'єктом, а надгробна чаша – новороб.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями, але пам'ятник на могилі встановлений пізніше (див. 183 с.).

Могила ігумені Олімпіади I, другої ігумені Козельщинського Різдва Богородиці монастиря з 1896 по 1915 рр., знаходиться на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці. В одному ряду з іншими чотирма могилами розміщений пам'ятний знак на її честь, а напроти нього на місці її ймовірного поховання автентичний надгробок могили з напівстертим написом (див. 183 с.).

Олімпіада I (1834–1915), в миру Олена Андріївна Дмитрієва (1834 – 5(18).04.1915, с. Козельщина). Дмитрієва Олена Андріївна (ігуменя Олімпіада I) походила з купецької сім'ї. Закінчила Керченський Кушниківський інститут шляхетних дівчат. У 18 років була прийнята послушницею до Золотоніського Красногірського Іоанно-Богословського монастиря. Через три роки, у 1855 р. була прийнята до сестер монастиря. Чернечий постриг з нареченням імені Олімпіада здійснив 6 (18) листопада 1860 р. Полтавський і Переяславський єпископ Нафанаїл. У 1867 р. призначена благочинною Золотоніського Красногірського монастиря. В 1879 р. – вихователькою трикласного жіночого єпархіального училища, що було відкрите цього ж року при монастирі. У 1885 р. очолила групу черниць, яка прибула до

Козельщинського монастиря з метою влаштування нової обителі. 9 (21) серпня 1890 р. висвячена в сан ігумені Золотоніського Красногірського Іоанно-Богословського монастиря, а влітку 1896 р. стала наступницею ігумені Агнії Козельщинської обителі. Саме за її ігуменства було збудовано мурований собор в Козельщинському монастирі. Під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. заснувала в обителі лазарет на 10 ліжок, в якому на повному монастирському забезпеченні утримувалися хворі й поранені солдати. Із початком Першої світової війни влаштувала лазарет на 40 ліжок.

В першому ряду могил встановлений пам'ятний знак: об'ємний хрест із сірого граніту (1,4 м × 0,6 м) та покладено 2-х ступінчасту надгробну чашу (0,17 м × 2,5 м × 1,2 м; 0,11 м × 2,3 м × 1,04 м). Пам'ятні знаки Агнії та Олімпіади I однакові. Хрест є автентичним об'єктом декору монастирської споруди, а чаша-новороб.

На момент обстеження монастиря автентичний надгробок могили ігумені Олімпіади I стоїть у другому ряду на місці її імовірного поховання. Це стела із сірого граніту (1,4 м × 0,6 м) з написом: «Игуменія Олимпиада. Настоятельница Козельщанскаго монастыря. Умерла 5 апреля 1915 года на 82 году жизни. Въ монашествѣ пребывала 55 года, настоятельница ...». Нині напис не читається.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями, пам'ятник на могилі автентичний.

Могила Боровського Георгія Костянтиновича, священнодіяча, благочинного²¹⁴, знаходиться на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці, в одному ряду з іншими чотирма могилами (див. 183 с.).

Боровський Георгій Костянтинович (8.01.1843 – 8.07.1909, с. Козельщина Кобеляцького повіту Полтавської губернії, тепер смт Козельщина Козельщинського району) – священнослужитель. Народився у родині священника. Закінчив духовну семінарію. Служив 23 роки священником у церквах різних повітів губернії. Обирався уповноваженим на єпархіальному та окружному з'їздах. Влаштував церковно-книжковий склад при Свято-Макаріївському братстві. Останні 19 років служив настоятелем Козельщинського жіночого монастиря. 05.05.1904 р. вітав у обителі російського імператора Миколу II. Брав активну участь у побудові соборного храму. Його ім'я було занесене на мармурову дошку, що знаходилася в соборі.

На могилі встановлений хрест із чорного габро (0,56 × 0,4 м) на постаменті з того ж матеріалу (0,37 м × 0,51 м × 0,77 м), на ньому пам'ятний напис: «Протоіерей Григорій Костянтинович Боровскій род. 8 января 1843 г. умер 18 июля 1909 г.» з лівої сторони постаменту напис: «Вспоминаю вамъ братие мои и

²¹⁴ Примітка 1. Благочинний – в православній церкві адміністративна посада священника, при призначенні на яку він стає одним з помічників єпископа в частині нагляду за порядком в певному церковному окрузі в складі єпархії, званому благочинністю. Благочинний є своєрідним посередником між приходом і єпархіальним управлінням по ряду питань. Благочинного призначає правлячий архієрей єпархії з числа її священнослужителів (як правило, тих, які проживають на цій території).

чада и други мои, не забывайте мя, егіда молитесь по Господу». З правої сторони: «Поминайте мя иногда знаемаго многажды бо вкупе снидохом и в дому Божиим вкупе пояхом».

На землі покладена 2-ступінчата надгробна чаша (0,17 м × 2,5 м × 1,2 м., 0,11 м × 2,3 м × 1,04 м) з сірого граніту (2012р.). Постамент могили – автентичний об'єкт, надгробок з могили Боровського, хрест на ньому та надгробна чаша виготовлені 2012 р.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями, пам'ятник на могилі автентичний (див. 183 с.).

Могила схимігумені Серафими, знаходиться на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці, в одному ряду з іншими чотирма могилами.

Схимігумена Серафима (Новомодня Неоніла Іадорівна (23.09.1918, с. Дем'янівка Хорольського повіту Полтавської губернії, тепер Семенівського р-ну Полтавської обл. – 02.07.2011 р., смт Козельщина) – священнодіячка.

Народилася у багатодітній селянській віруючій родині. Старша сестра Юнона стала послушницею в Козельщинському Різдва-Богородичному жіночому монастирі. У 1928 р. прийняла чернечий постриг з іменем Аполінарія. Дві її сестри – черниця Магдалина і послушниця Домінікія приймали постриг у Полтавському Хрестовоздвиженському жіночому монастирі в 50-х роках ХХ ст.

Шкільні роки пройшли у домашньому навчанні, від старших вона навчилася читати і писати, в сільській школі закінчила 3 класи. З дитинства хотіла бути поруч зі своєю старшою сестрою – черницею Козельщинського монастиря. У 1942 р. після відкриття Козельщинського жіночого монастиря Неоніла Новомодня вступає до обителі й приймає рішення присвятити своє життя Богослужінню. Невдовзі схимігуменом Андріаном була пострижена у мантию з іменем Серафими на честь небесних чинів. Після закриття монастиря в 1949 р. переселилася до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря і перебувала у ньому до закриття обителі в 1960 р. Проживала у смт Семенівка Полтавської обл., а з 1969 р. – у власному будинку в м. Кобеляки разом із кількома сестрами і служила регентом при храмі Покрови Божої Матері. З відродженням обителі у Козельщині повернулася до монастиря.

28.06.1996 р. благочинна Козельщинського Різдва-Богородичного монастиря монахиня Серафима була призначена архієпископом Полтавським і Кременчуцьким Феодосієм (Дикуним) старшою сестрою Козельщинської обителі, з покладанням на неї тимчасового виконання обов'язків ігумені, 26 листопада 1996 р. благочинна Серафима введена в сан ігумені Козельщинського монастиря.

18 грудня 2002 р. у Преображенському храмі Козельщинського Різдва-Богородичного жіночого монастиря Полтавської єпархії ігуменя Серафима (Новомодня) пострижена єпископом Полтавським і Кременчуцьким Філіпом у Велику схиму без зміни імені.

У 2012 р. на могилі встановлено хрест із полірованого габро (1,48 м × 1,09 м), у центральній частині якого пам'ятний напис: «схимігуменя Серафима (Новомодня) 18.10.1918 – 2011.02.11.», на постаменті (0,89 м × 0,69 м × 0,4 м) напис: «Со святыми упокой Христа душу рабы твоея

схимигумени Серафими и сотвори ей вечную память», та покладена 2-ступінчата надгробна чаша (0,17 м × 2,5 м × 1,2 м та 0,11 м × 2,3 м × 1,04 м) з сірого граніту.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями, пам'ятник на могилі автентичний.

Місце поховань жертв Голодомору 1932–1933 рр., знаходиться у старій частині кладовища за адресою вулиця Степова. Поховані жителі с. Козельщина, які померли під час Голодомору 1932–1933 рр.

У 1996 р. в пам'ять про жертв Голодомору 1932–1933 рр. встановлено металевий хрест (вис. 3,0 м × 1,2 м), праворуч від хреста встановлено металевий щит (вис. 2,07 м × 1,2 м) з пам'ятним написом: «Перехожий, зупинись поклонись жертвам безкровної війни – жертвам Голодомору 1933 року».

Хрест встановлено з ініціативи та зусиллями організації Народно-демократичної партії. Відкриття та освячення відбулося 7 листопада 1996 р.²¹⁵

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями.

Місце поховань монахинь Козельщинського жіночого Різдва Богородиці монастиря, знаходяться в центральній частині старого кладовища смт Козельщина. Містяться вони в його східній частині. Поховано понад 100 монахинь. Вірогідно, тут є поховання, що стосуються всього періоду історії монастиря. Від більшості з них збереглися лише невеликі земляні насипи. У 2005 р. в центрі комплексу встановлено дерев'яний хрест (2,5 м × 1,15 м), із закріпленою в середохресті меморіальною табличкою (0,1 м × 0,6 м) з пам'ятним написом: «Помяни господи прежде отшедшия отца и сестры Святъя обители Козельщинской и сотвори им вечную память» (див. 184–185 с.).

У складі – могили ігумені Іраїди, схимонахині Макарії Дяченко, невідомої монахині та інших монахинь.

Могила ігумені Іраїди (Кравцова Ірина Семенівна (05.1921, Миколаївська область – 22.06.1996, смт Козельщина), священнодіячки.

Кравцова Ірина Семенівна (ігуменя Іраїда) (05.1921, Миколаївська область – 22.06.1996, смт Козельщина) народилася в багатодітній селянській родині на одному з хуторів нинішнього Кривоозерського району Миколаївської області. Отримала початкову чотирикласну освіту. Під час колективізації родина Кравцових переїхала до Криму. В м. Феодосія працювала робітницею-складачкою в друкарні. Тяжко захворіла, лікарі нічим не могли зарадити. Коли під час гітлерівської окупації почали відкривати храми, дівчина

²¹⁵ Мокляк В. О. Місце поховань жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. // Звід пам'яток – С. 103–104; Корецький Ю. Голодомор – 33: Пам'ятаємо! / Ю. Корецький // Радянське село. – 1996. – 23 листопада – № 88 (8909).– С. 2.; М. В. Бака Трагедія селян Козельщини / М. В. Бака // Голодомор 1932 – 1933 років на Полтавщині. До 60-річчя трагедії: матеріали наукової конференції. – Полтава, 1993. – С. 44–46.

почала їх відвідувати, читала церковну літературу. І хвороба відступила. Після війни поїхала до м. Оренбург, там познайомилася з віруючими дівчатами і в неї виникло бажання посвятити своє життя служінню Богу.

З благословення владыки Мануїла вона у 1946 р. прибуває до Козельщинського Різдва-Богородичного жіночого монастиря, де стає послушницею.

У 1949 р. монастир було закрито і вона разом із іншими сестрами переїхала до Лебединського жіночого монастиря на той час Київської (зараз Черкаської) єпархії. У Лебединській обителі в 1951 р. вона приймає рясофор. Коли у 1961 р. влада закрила і цей монастир, повернулася в Оренбурзьку область, де протягом 30 років служила при Покровській церкві в с. Верхня Платівма Новогорьківського району. Там на свято Введення у храм Пресвятої Богородиці 1967 р. схимігуменом Петром (Новим) рясофорна черниця Ірина була пострижена у мантію з чернечим ім'ям Іраїди (на честь святої мучениці Іраїди. Підтримувала тісні зв'язки зі своїми українськими сестрами, щороку їздила на поклоніння Козельщинському образу Богородиці.

Після повернення монастиря віруючим у числі перших повернулася до Козельщини. У 1992 р. послушниця одногласно обирають її старшою сестрою. 11 лютого 1993 р. Архієпископ Полтавський і Кременчуцький Феодосій (Дикун) у Христовій церкві архієрейської резиденції у Полтаві посвятив Іраїду в сан ігумені.

На долю ігумені Іраїди випало розпочате чергове відродження Козельщинського монастиря після страшної руйни. За короткий час настоятелька відновила монастирське життя в спустошеній обителі. За допомогою віруючих та жертводавців було здійснено ремонт келій, теплої церкви, розпочалися відновлювальні роботи у соборі.

В останню путь її проводило духовенство не лише з Полтавської єпархії, а й інших єпархій України, Білорусії, Російської Федерації.

У 1997 р. на могилі встановлено дерев'яний хрест (1,5 м × 0,8 м), на якому закріплена металева дошка (0,12 м × 0,72 м) з пам'ятним написом: «Игуменія Ираида душа ея во благих возродится духовные мои сподвижницы, не забудьте меня егда молитесь, по зрящее мои гроб поминайте мою любовь, и молитесь Христа да учинит дух мой с праведницким» та покладено двоступінчасту плиту із сірого граніту (0,11 м × 1,85 м × 0,9 м, 0,18 м × 2,1 м × 1,07 м).

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями.

Могила схимонахині Макарії Дяченко, розміщується праворуч від могили ігумені Іраїди. На могилі встановлений дерев'яний хрест (1,4 м × 1,0 м.), у середохресті якого закріплена металева табличка (0,12 м × 0,18 м) з написом: «схимонахиня Макария Дяченко 1904–1996» та плита із сірого граніту (0,18 м × 1,06 м × 2,1 м).

Ліворуч похована невідома монахиня. Всі могили розміщено в один ряд, а праворуч розміщуються ще могили монахинь, які не ідентифіковані, не мають надгробків і хрестів, залишилися лише невеликі земляні насипи. Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями.

5.1.4 Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «монументальне мистецтво»

На час проведення дослідження на території селища відсутні пам'ятки за видом «монументальне мистецтво», нових об'єктів також не виявлено при обстеженні населеного пункту.

5.1.5 Об'єкти культурної спадщини Козельщини за видом «наука і техніка»

На даний час пам'ятки науки і техніки на території містечка відсутні. На момент обстеження та виконання історико-архітектурного опорного плану Козельщини виявлені два об'єкти техніки, це напівпідземний резервуар та силосна башта.

Об'єкти культурної спадщини Козельщини, що пропонуються для взяття на державний облік за видом «наука і техніка».

Споруда монастирського водопроводу, басейн-резервуар, 1905 р., цегляна склепінчаста аркова напівпідземна споруда по вулиці Монастирській (з заходу від будинку по вул. Монастирська, 33) розташована на території колишнього пожежного депо біля водопровідної свердловини.

На території монастиря водопровідна система почала працювати з 1905 р. 23 липня 1905 року відкриття системи водопроводу було освячене Владикою, єпископом Іоанном. Влаштування водопроводу було другою винятково важливою справою після спорудження нового собору. Монастир потребував значної кількості питної води для господарських і промислових потреб та для великої кількості прочан. Проект водопроводу розробив і очолив його спорудження інженер М. К. Погорілко. Водопровідна система монастирю була унікальною. В 760 м від монастиря викопали 3 великих колодязі, які з'єднали між собою трубами. Проклали від них 10 160 м водогону до монастиря, де в нагріній частині влаштували басейн місткістю 7 700 відер. З колодязів воду качали за допомогою вітряків американської конструкції, а поблизу знаходилося приміщення, де встановили машину-двигун. Вітряк приводився до руху від середньої сили вітру, а двигун працював на газу, таким чином басейн наповнювався водою в будь-яку погоду та пору року. Обійшлася споруда водопроводу у 9 000 крб.²¹⁶

Потім водопровідна система монастиря удосконалювалася, новий водогін був проведений в 1911 року, водопровідні труби були прокладені по земській дорозі в селі з дозволу Кобеляцького повітового зібрання 47 скликання 1911 р.²¹⁷

²¹⁶ Жук В. Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид. 3-є, уточ. і доповн. – Полтава : АСМІ, 2007. – С. 70–71.

²¹⁷ Отчет Кобелякской земской управы за 1911 год Кобелякскому уездному земскому собранию XLVIII очередного созыва. Кобеляки. Типография Б. И. Брагилевского, 1912. – С. 16.

Первісна функція споруди невідома, зі слів місцевих краєзнавців ймовірно – це верхній резервуар для накопичення води. Споруда знаходиться вище за рельєфом від монастиря, з неї вода поступала до приміщень собору.

Первісна споруда Т-образної форми в плані обвалована землею на висоту близько 2 м, довжина споруди близько 15 м, ширина – 4,2 м. З боку стіни монастиря у споруді до головного об'єму примикає склепіння аркового ризаліту довжиною та шириною в 3 м, що виступає із землі та слугує входом.

Споруда знаходиться в незадовільному стані, потребує реконструктивних заходів.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями (див. 186–187 с.).

Силосна башта, 1890-ті рр., споруда господарського комплексу монастиря, розташована на східній околиці монастиря на розі вулиць Монастирська та Суворова, на садибі Олесья Гончара, 16а.

Цегляна, кругла у плані споруда близько 7 м в діаметрі, висотою близько 8 м до карнизу. На різних рівнях від землі розміщені невеликі віконця. На час обстеження споруда не має даху. Стан споруди незадовільний.

За спогадами місцевих мешканців використовувалася як силосна башта, у радянські часи розміщувалися – склади.

Об'єкт, пов'язаний з реальними історичними подіями, особами і явищами, є синхронним у часі з подіями (див. 188 с.).

5.2 Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду та цінні ландшафти

Історико-культурних заповідників, заповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах Козельщини на час розроблення науково-проектної документації не має.

В структурі населеного пункту виявлено цінні природні і природно-антропогенні ландшафти, котрі пропонується ввести до реєстру природно-заповідного фонду.

Цінні природні історичні ландшафти та елементи, що пропонується для взяття на державний облік як об'єкти природно-заповідного фонду:

Індивідуальність населеного пункту становить живописний ландшафт головного схилу і його ярів, які володіють високими пейзажними якістьми, органічно включаються у панорами та архітектурні комплекси Козельщини, формують просторову композицію містечка. Ландшафти балок мають естетичну, природну і історичну цінність та підлягають охороні, як **зони охоронюваного ландшафту**. В зони охоронюваного ландшафту включено також і штучні ландшафти, що створенні людиною: парки та сквери. Цінні ландшафти містечка нанесені на креслення історико-архітектурного опорного плану, а пропонувані зони охоронюваного ландшафту відображені на кресленні зон охорони пам'яток культурної спадщини Козельщини (див. 222, 224–225 с.).

На території Козельщинської селищної ради знаходяться природні гідрогеологічні заказники, які затверджені рішенням Полтавської облради від 20.12.1993 р.:

1. «Ударник», площею 39 га, знаходиться на західній околиці від смт Козельщина.

2. «Хорунжівський», площею 25 га, знаходиться біля с. Омельниче.

Гідрогеологічні заказники знаходяться за межами населеного пункту. Інших об'єктів природно-заповідного фонду в межах смт не виявлено.

5.3 Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту

Внаслідок проведених досліджень виявлено об'єкти культурної спадщини та історичний ареал на території Козельщини:

ІА – центральний історичний ареал, що охоплює історичні межі Козельщинського Різдва Богородиці монастиря та частину центра Козельщини.

Центральний історичний ареал ІА має площу 8,43 га та включає історичні межі монастирського комплексу разом з його закритою територією та територією для прочан з урахуванням ступеня збереження історичного середовища (див. 222 с.).

Межі **центрального історичного ареалу ІА** визначаються:

– Від перетину вулиць Остроградського і Суворова вздовж парної сторони вулиці Суворова (від № 6) на південь до перетину з провулком між вулицею Монастирською до вулиці Суворова (до № Монастирська, 29).

– На захід по провулку між вулиці Суворова до вулиці Монастирської включаючи територію напівпідземної споруди водопроводу (по межі виробничого підприємства) та по межі ділянки колишнього пенсійного фонду (нині паломницька монастиря), до вулиці Монастирської (№ 47).

– Від межі ділянки пенсійного фонду по вулиці Монастирській № 47 вздовж парної сторони вулиці Монастирської на північ до межі території центральної районної лікарні (Монастирська, 20, терапевтичне відділення).

– На захід вздовж південної межі території центральної районної лікарні до бровки схилу.

– На північ вздовж бровки схилу по межі території центральної районної лікарні, по історичній західній межі монастиря до північної межі садиби Монастирська, 16.

– Вздовж північної межі садиби Монастирська, 16 на схід до вулиці Монастирська.

– На північ вздовж вулиці Монастирська до вулиці Котляревського.

– На захід по вулиці Котляревського до межі території нової поліклініки.

– Вздовж території поліклініки та центру соціального обслуговування до вулиці Остроградського (по межі садиб).

– На північний схід вздовж вулиці Остроградського від садиби № 81/10 до садиби № 77/6 і перетину з вулицею Суворова.

Ареал ІА виділений з метою збереження монастирського ансамблю і відтворення його композиційної ролі, як головної домінанти населеного пункту, що формує внутрішні перспективи селища та зовнішні панорами.

5.3.1 Перелік нерухомих об'єктів культурної спадщини та історичної забудови, розташованих на території історичного ареалу

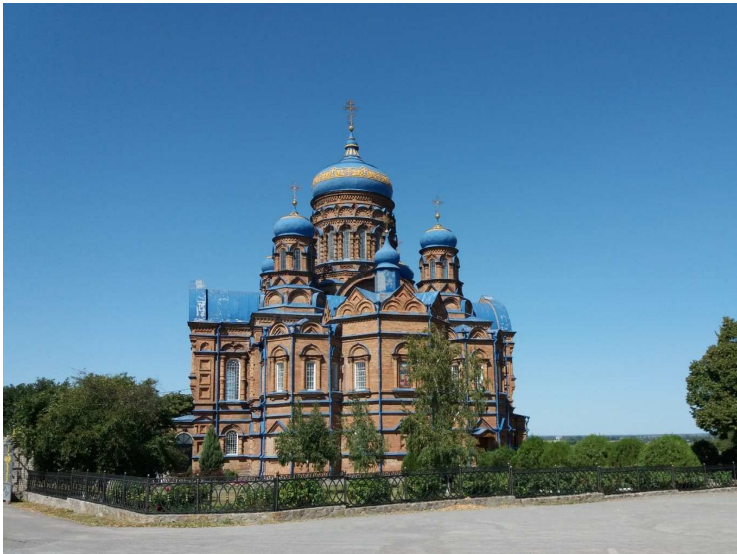
- На території **історичного ареалу ІА** розташовані *об'єкти архітектури*:
- Собор Різдва Богородиці – пам'ятка архітектури місцевого значення.
- Об'єкти архітектури, що пропонуються для взяття на державний облік:
- Тепла домова церква Преображення господня при келії настоятельниці та різних майстернях (ігуменський корпус), 1891 р.
 - Канцелярія з сестринськими келіями (казначейський корпус), 1887 р.
 - Будівля свічкарні та іконописної майстерні (паломницька), 1908 р.
 - Свята брама зі свічними лавками, крамницями (будівля пекарні та корівника), 1891 р.
 - Сестринські келії (терапевтичне відділення районної лікарні), 1890-ті рр.
 - Чоловіча церковно-приходська школа (Козельщинська центральна районна бібліотека), 1910–1912 рр.
- На території історичного ареалу знаходяться також:
- *об'єкти історії* – могила ігумені Агнії, першої настоятельки монастиря з 1891 по 1896 рр.; могила ігумені Олімпіади I, другої ігумені Козельщинського Різдва Богородиці монастиря з 1896 по 1915 рр.; могила Боровського Георгія Костянтиновича, священнодіяча; могила схимігумені Серафими;
 - *історична забудова* – «кутовий будинок» по вулиці Монастирська, 29; будинок воротарок по вул. Монастирська, 16; будинок по вул. Монастирська, 35 (будинок для сестер); «Странноприимный дом» (територіальний центр соціального обслуговування), 1887 р.; Господарська споруда (гараж) на території монастиря, 1900-ті рр.;
 - *а також залишки монастирських стін.*

Інші споруди на території ареалу не мають історико-культурної та архітектурної цінності. Частина споруд і будівель віднесено до дисгармонійних, а саме: руїни будівлі ресторану по вул. Монастирській 13а; будівля пологового будинку по вул. Монастирській, 20; житловий будинок та господарські споруди по вул. Суворова, 14 вздовж огорожі монастиря; виробничі споруди по вул. Суворова між садибами 6–8; котельня по вул. Суворова; споруди з залишками стін по вул. Монастирській, 29 та 29а.

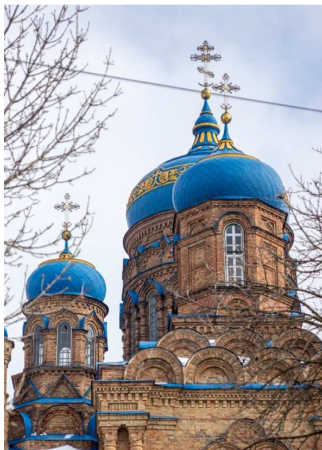
ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СМТ КОЗЕЛЬЩИНИ

Сучасний стан

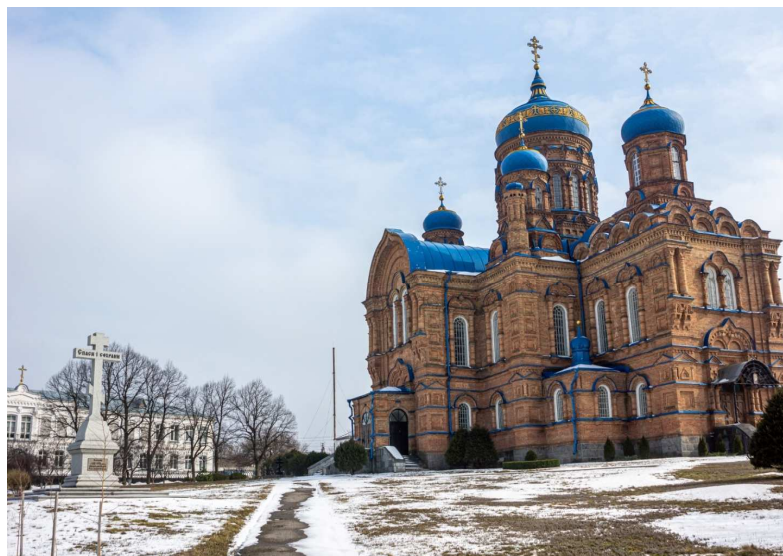
ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

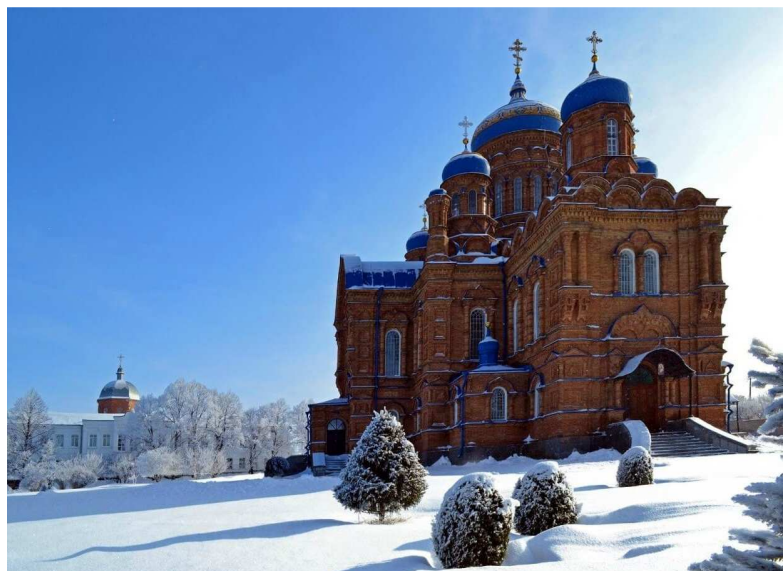
Собор Різдва Богородиці. Східний фасад. 2018 р.

Фрагменти фасадів собору. 2018 р.

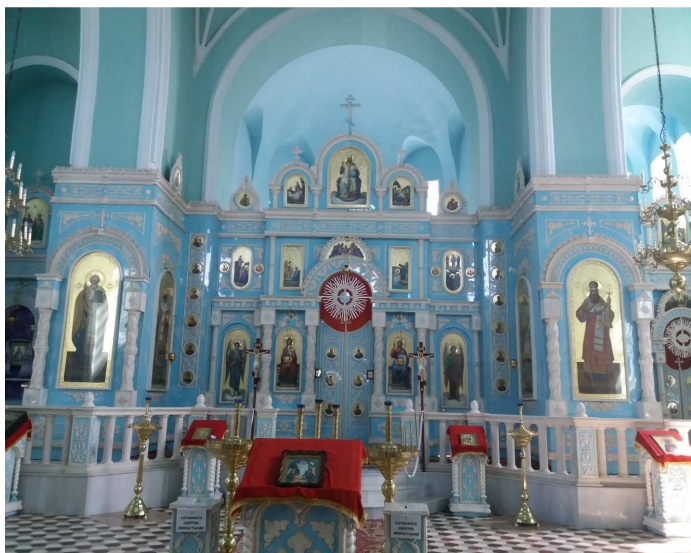
Собор Різдва Богородиці. Північно-західний фасад. 2021 р.

Собор Різдва Богородиці. Північно-західний фасад. 2017 р.

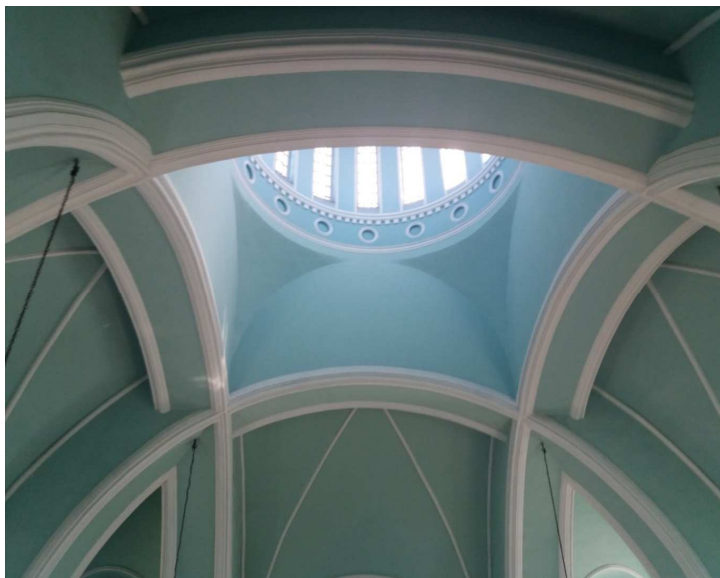
Собор Різдва Богородиці. Інтер'єр молитовного залу.
Світлина 2018 р.

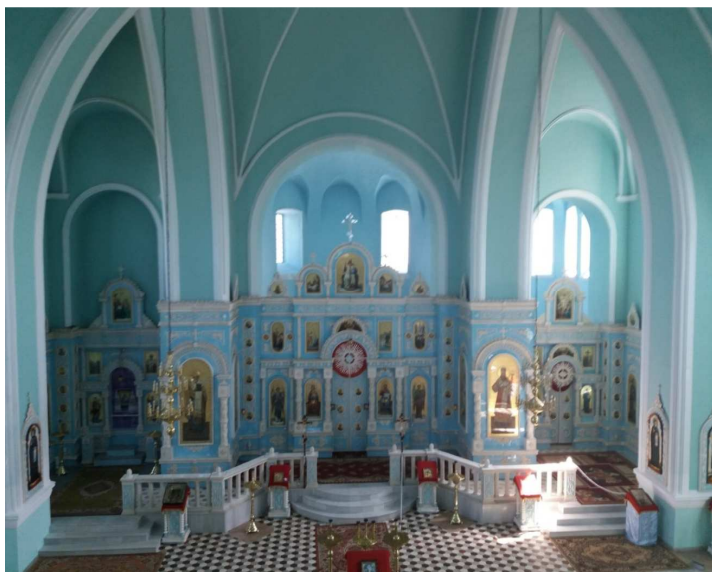
Собор Різдва Богородиці. Іконостас
Світлина 2018 р.

Собор Різдва Богородиці. Фрагменти оригінальної плитки підлоги
Світлина 2018 р.

Собор Різдва Богородиці. Аркове скріплення барабану

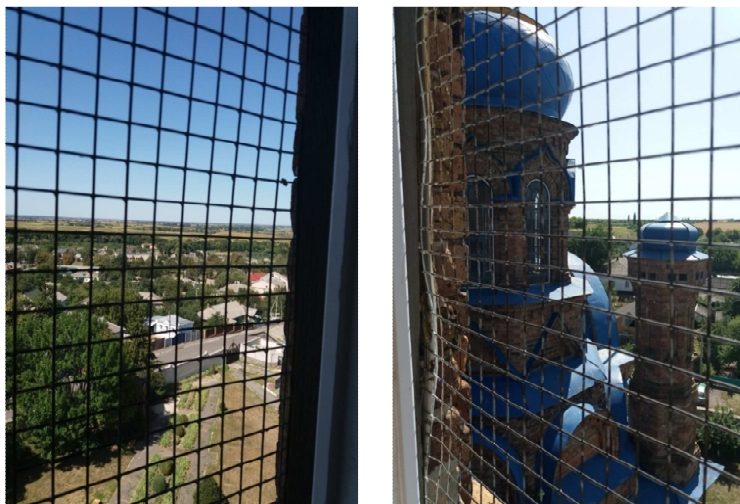
Вид молитовного залу з хору другого ярусу
Світлини 2018 р.

Собор Різдва Богородиці

Дзвіниця собору. Сходи та дзвони.
Світлина 2018 р.

Собор Різдва Богородиці
Види на околиці містечка з дзвіниці монастиря.
Світлина 2018 р.

Південно-західна околиця монастиря.
Світлина 2018 р.

Собор Різдва Богородиці. Барабан головного куполу, вид з дзвіниці монастиря.
Світлина 2018 р.

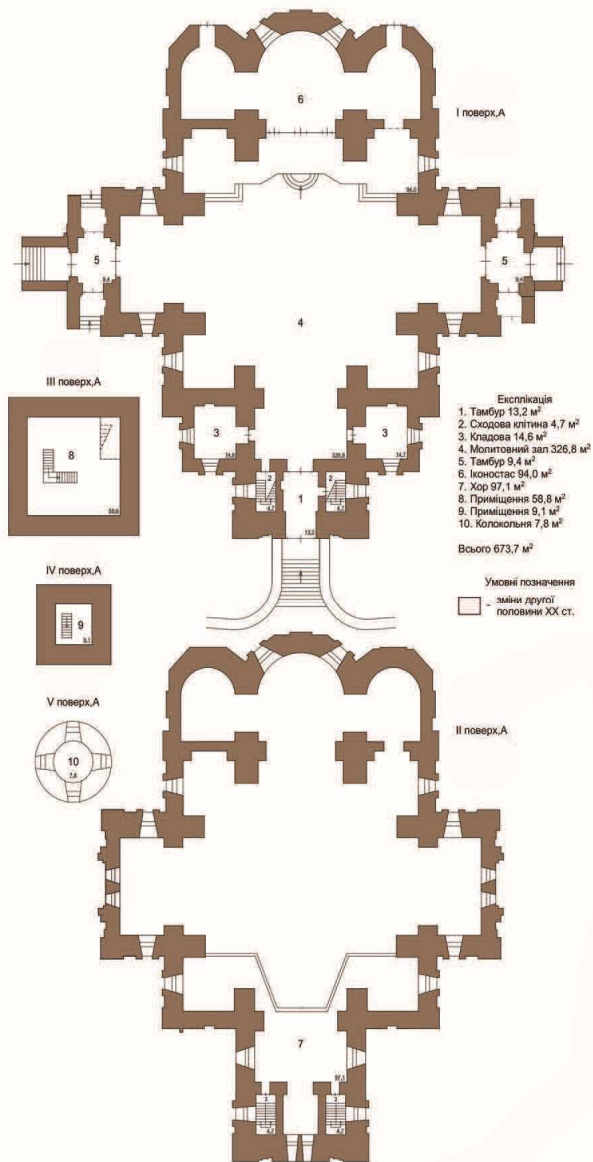
Двір монастиря з боку головного в'їзду.
Світлина 2018 р.

Східний двір собору з цвинтарем (праворуч могили ігумень).
Світлина 2018 р.

Деталі фасадів собору. Світлина 2021 р.

Собор Різдва Богородиці. Плани поверхів

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

**Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів.
Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам**

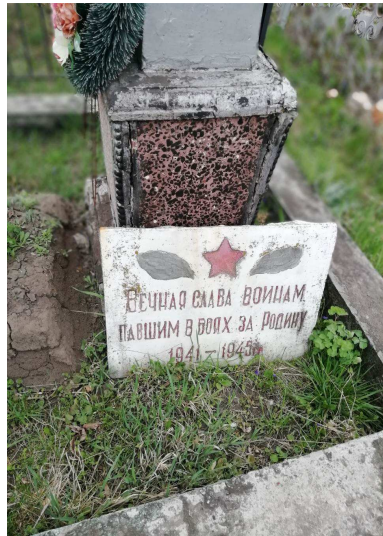
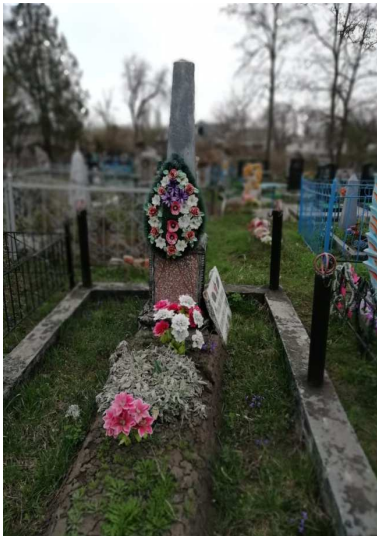
Світлина 2018 р.

Фрагменти комплексу
Світлини 2018 р.

Братська могила борців за владу Рад

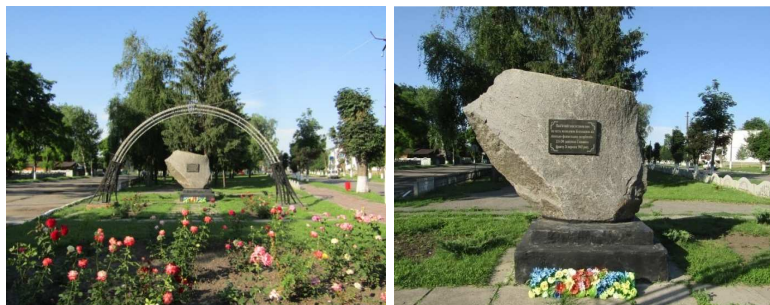
Могила невідомого радянського воїна
Світлина 2019 р.

Братська могила підпільників і радянських воїнів (1941)
Світлина 2018 р.

ЩОЙНО ВИЯВЛЕНІ ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ

**Пам'ятний знак на честь звільнення селища
від німецько-фашистських загарбників**

**ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КОЗЕЛЬЩИНИ,
ЩО ПРОПОНУЮТЬСЯ ДЛЯ ВЗЯТТЯ НА ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК**

ЗА ВИДОМ «АРХІТЕКТУРА»

**Комплексе будівель монастиря, у складі:
Тепла домова церква Преображення господня при настоятельній келії
та різних майстернях, 1891 р. (ігуменський корпус)
Світлини 2018 р.**

Головний фасад (західний). Праве крило

Головний фасад. Фрагмент головного входу та ліве крило

Головний фасад. Вид з північного заходу

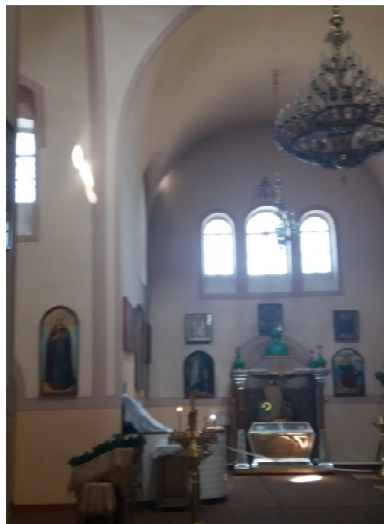
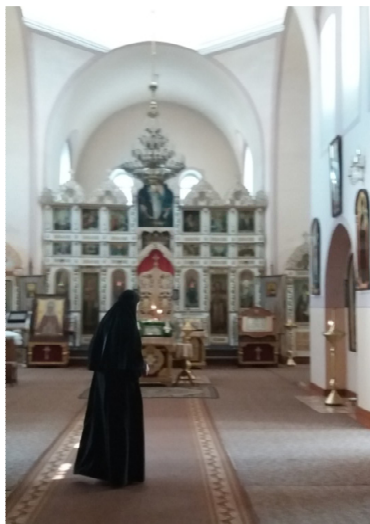
Південний фасад будівлі

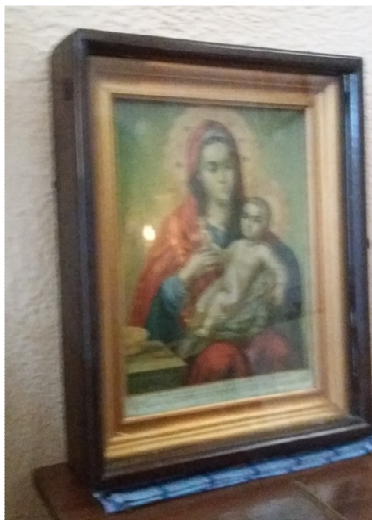
Фрагменти східного фасаду будівлі. Тепла церква Преображення господня

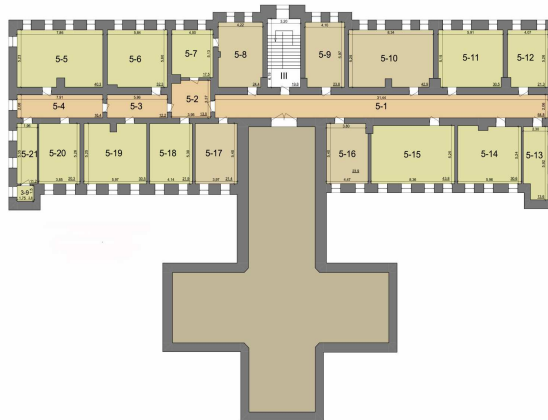
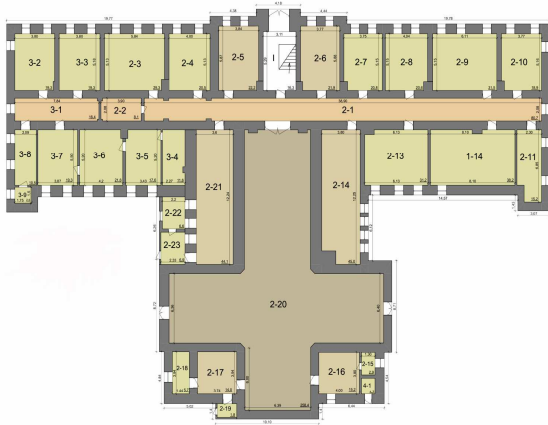
Східний фасад. Фрагменти

Інтер'єри молитовного залу церкви Преображення господня

Інтер'єри молитовного залу церкви Преображення господня

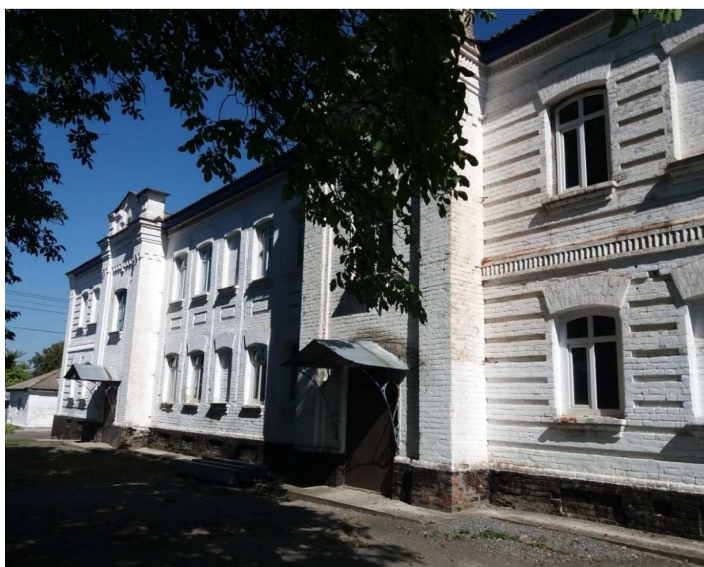

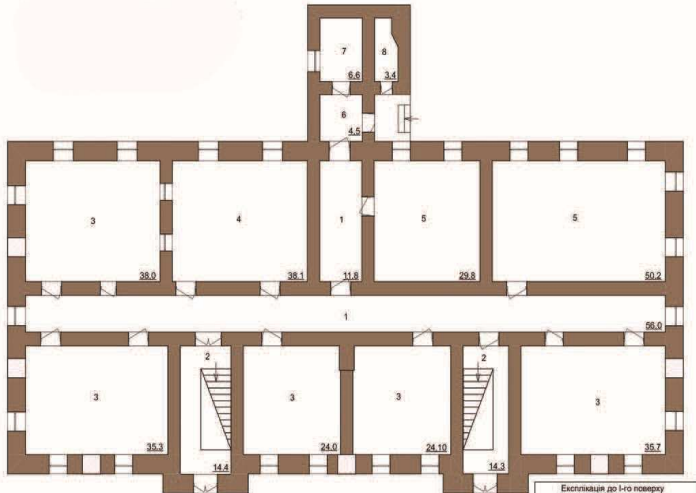
Плани цокольного, першого та другого поверхів

Канцелярія з сестринськими келіями, 1887 р.
(казначейський корпус)
Світлина 2018 р.

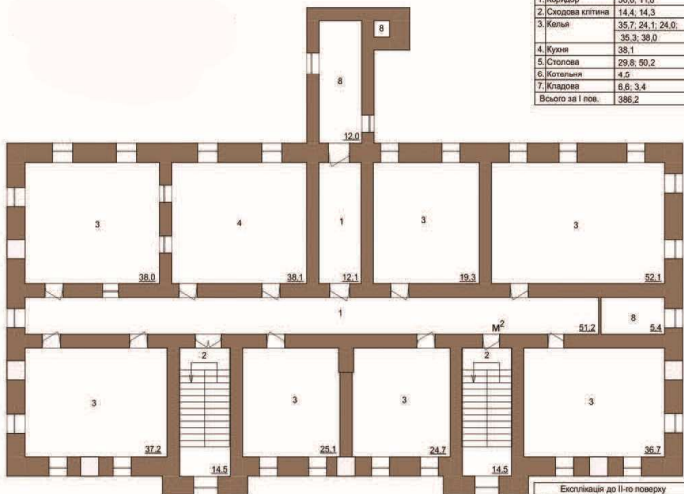

Головний фасад

Експлікація до 1-го поверху	
№ Назва приміщення	Площа, м ²
1 Коридор	96,0 11,8
2 Складові клітини	14,4 14,3
3 Келія	35,7 24,1 24,0 35,3 39,0
4 Курни	38,1
5 Складова	29,8 50,2
6 Котельня	4,5
7 Кладова	6,6 3,4
Всього за 1 пов.	386,2

Експлікація до 2-го поверху	
№ Назва приміщення	Площа, м ²
1 Коридор	51,2 12,1
2 Складові клітини	14,5 14,5
3 Келія	36,7 24,7 25,1 37,2 38,0 19,3 52,1
4 Курни	38,1
6 Котельня	4,5
7 Кладова	5,4 12,0 0,7
Всього за 1 пов.	384,1
Всього за два поверхи	770,3

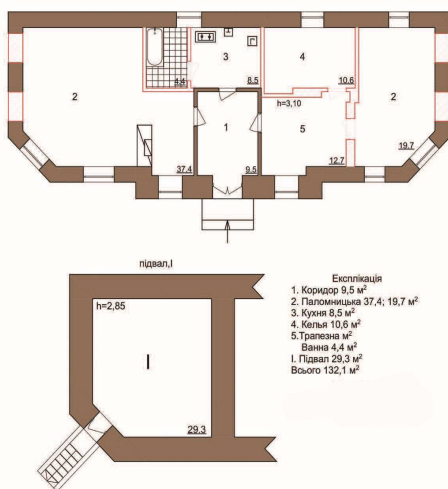
Усіма позначення змін другої половини XX ст.

Плани поверхів

Будівля свічкарні та іконописної майстерні, 1908 р.
 (паломницька)
 Світлина 2018 р.

Головний фасад (південний фасад)

План I поверху та план підвалу

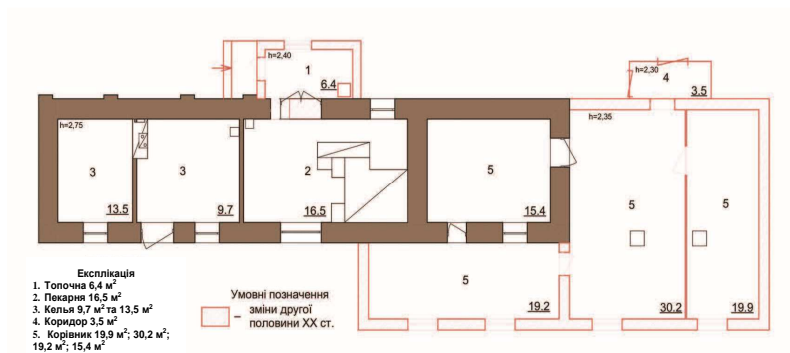
Свята брама з крамницями, 1891 р.
(будівля пекарні та корівника)

Південний фасад

Північний фасад: залишки деталей і декору
Світлина 2018 р.

План будівлі з сучасними добудовами

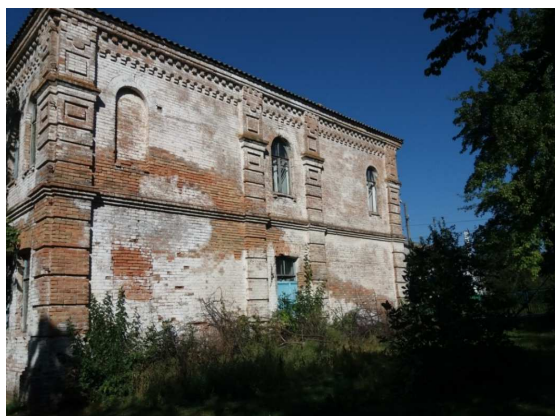
Сестринські келії, 1890-ті рр.
(терапевтичне відділення районної лікарні). Світлина 2018 р.

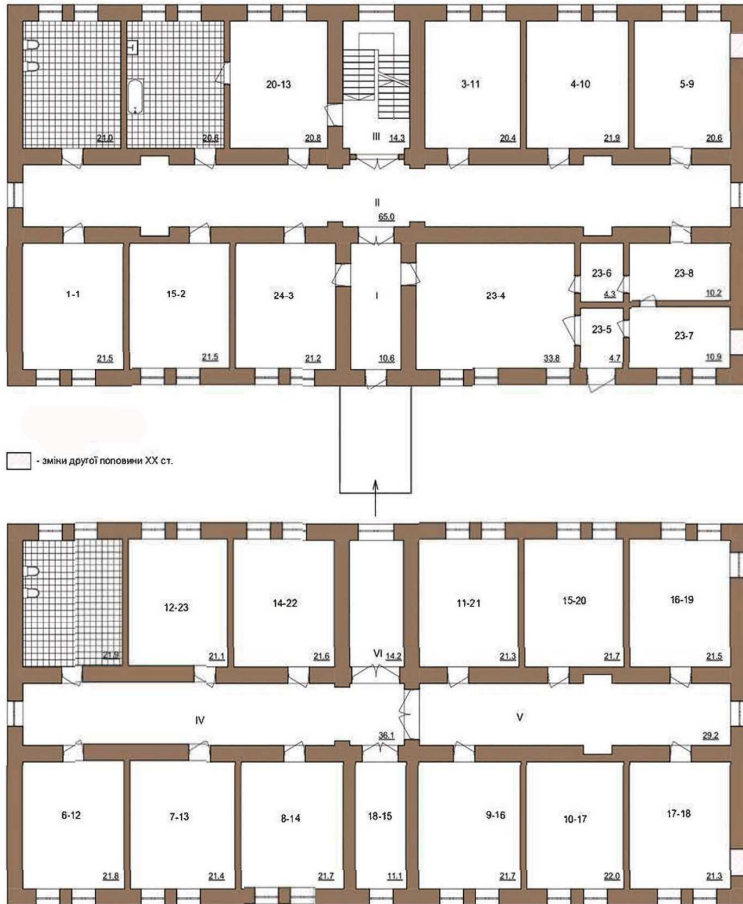
Головний фасад (східний фасад)

Фрагменти головного фасаду

Боковий фасад

Сестринські келії, 1890-ті рр.
Плани поверхів на 2019 р.

Церковно-приходська школа для хлопчиків, 1910–1912 рр.
(Козельщинська центральна районна бібліотека)
Світлина 2018 р.

Фасади будівлі по вулиці Остроградського

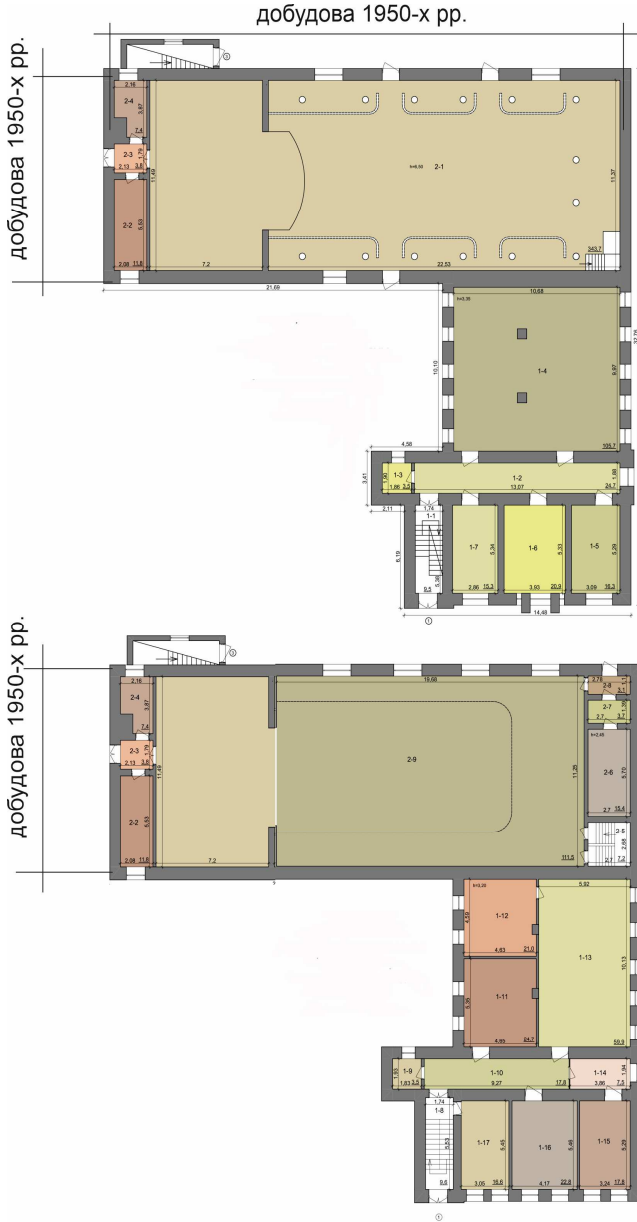
Курдонер по вулиці Остроградського перед будівлею

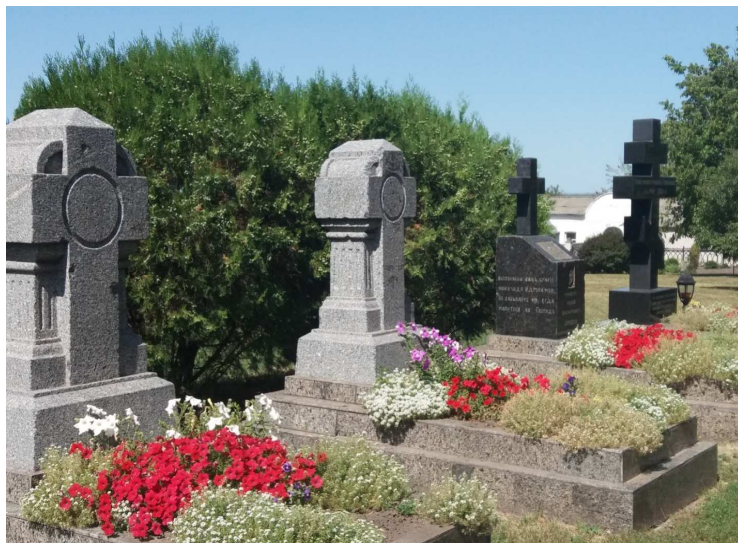
Фасад будівлі по вулиці Монастирській

Світлина 2018 р.

ЗА ВИДОМ «ІСТОРІЯ»
Комплекс могил на соборному цвинтарі

Зліва направо:

Могила ігумені Агнії, першої настоятельки монастиря з 1891 по 1896 рр.

Могила ігумені Олімпіади I, другої ігумені Козельщинського

Різдва Богородиці монастиря з 1896 по 1915 рр.

Могила Боровського Григорія Костянтиновича, благочинного, священодіяча

Могила схимігумені Серафими

Автентичний надгробок могили Олімпіади I
Світлини 2018 р.

**Місце поховань монахинь Козельщинського жіночого
Різдва Богородиці монастиря (близько 100 могил), у складі:**

Могила ігумені Іраїди, священодіячки

Могила схимонахїні Макарїї Дяченко

ЗА ВИДОМ «НАУКА І ТЕХНІКА»

Споруда монастирського водопроводу (імовірно басейн-резервуар), 1905 р.

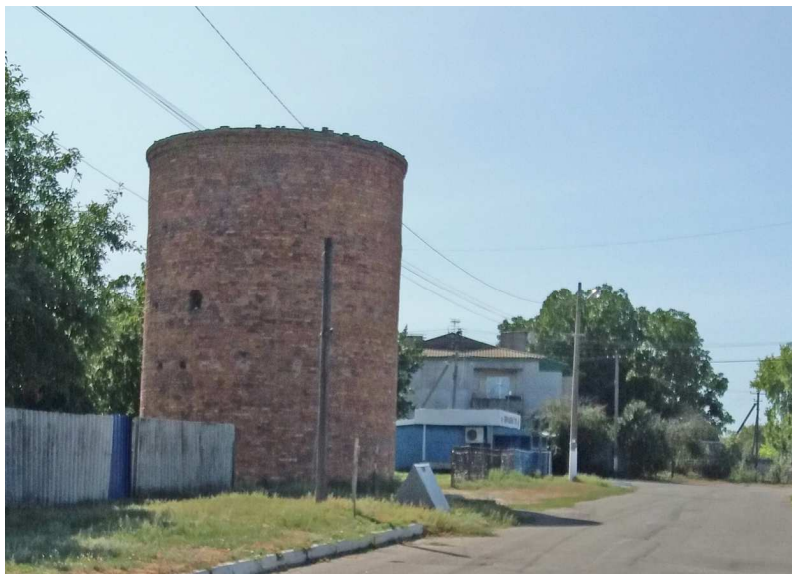

Обвалування споруди та арковий свод

Внутрішній вид споруди. Світлина 2018 р.

Силосна башта, 1890-ті рр.

Світлина 2018 р.

ВИСНОВКИ

Козельщина в своїх межах має такі важливі елементи історико-культурної спадщини:

1. Значні історичні будівлі кінця XIX – початку XX ст., в тому числі пам'ятка архітектури місцевого значення – собор Різдва Богородиці, котрий домінує у композиції центру селища та у басейні долини річки Крива Рудка.

2. Незначна кількість рядових історичних будівель різного ступеня історико-архітектурної цінності, більша частина яких зосереджена у центрі та на території колишніх монастирських земель.

3. Переважно збережений масштаб центру селища, котрий сформований в основному вже повосенню забудовою.

4. Збережене в основному історичне планування середини XIX ст.

5. Виразний природний ландшафт схилів, що собору з окремих зон центру селища та з долини річки.

6. Частина ставка на території маєтку Капністів.

7. Наявність сучасних монументів і пам'ятних знаків, які доповнюють історичне середовище центру селища.

8. Цінні в естетичному і рекреаційному плані околиці селища разом з природно-заповідним фондом: природні гідрогеологічні заказники «Ударник» та «Хорунжівський».

Негативні явища, що визначені на території селища стосовно історико-культурної спадщини:

– Відсутність комплексності і ансамблевості у сучасній забудові центру селища.

– Надмірна кількість дисгармонійних споруд у центрі селища, наявність дисгармонійних споруд біля архітектурних пам'яток та цінних історичних споруд, особливо у зоні монастиря.

– Низький рівень благоустрою центру міста.

– Відсутність комплексних археологічних досліджень на території селища.

З метою збереження і оновлення історико-архітектурної спадщини Козельщини пропонується комплекс заходів:

– проведення інвентаризації та паспортизації об'єктів культурної спадщини селища;

– розроблення проекту регенерації монастиря Різдва Богородиці та відповідних заходів з метою поступового знесення дисгармонійних споруд, збереження цінної фонові забудови, регламентації нового будівництва на території історичного ареалу;

– проведення комплексних археологічних робіт на території історичних меж монастиря;

– збереження цінних природних ландшафтів;

– в історичному центрі селища створити пішохідну зону з високим рівнем благоустрою та авторським дизайном;

– створення та розвиток туристичної інфраструктури;

– розроблення системи веломаршрутів для селища з облаштуванням велодоріжок та велостоянок.

РОЗДІЛ 6

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН

с/мт КОЗЕЛЬЩИНА ТА ПРОЕКТ ЗОН ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК

Відповідно до закону України «Про охорону культурної спадщини» з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів навколо них повинні встановлюватися зони охорони пам'яток, до яких відносяться охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі і режими використання зон визначаються цією науково-проектною документацією та затверджується центральним органом у сфері охорони культурної спадщини.

6.1 Основні принципи охоронного зонування с/мт Козельщина

Виходячи з проведеного авторами дослідження, з урахуванням композиційного аналізу та пейзажно-видової структури містечка на території Козельщини визначена номенклатура територій і зон охорони пам'яток:

- зони охоронюваного ландшафту;
- зони охорони археологічного культурного шару;
- території пам'яток архітектури національного та місцевого значення, їх охоронні зони та зони регулювання забудови пам'яток місцевого значення.

Принципи охоронного зонування Козельщини визначаються:

- диференціацією зон охорони пам'яток та відповідних їм режимів використання і забудови територій;
- потребою захисту і відтворення композиційної ролі ансамблю монастиря в архітектурному середовищі населеного пункту, як головної містобудівної домінанти містечка;
- максимальним збереженням ландшафтної підоснови населеного пункту;
- максимальним збереженням зелених насаджень населеного пункту, в тому числі центрального парку;
- збереженням і охороною об'єктів, що залишилися від монастиря та його господарських територій;
- збереженням і посиленням композиційного впливу собору Різдва Богородиці;
- необхідністю забезпечення візуального зв'язку між собором Різдва Богородиці, центром, парком біля ставка та залізничною станцією, що створює виразний глибино-просторовий ансамбль;
- використанням потенційної можливості Собору сформувати виразний силует населеного пункту з автомобільної дороги Полтава – Кременчук;
- визначенням територій пам'яток по можливості в межах земельних ділянок, які вони безпосередньо займають.

Охорона зона пам'ятки призначена для забезпечення її фізичного і безпечного існування.

Проектом визначені наступні типи зон охорони:

1.Р. – Центральна комплексна зона охорони пам'яток національного та місцевого значення. Вона охоплює територію монастиря, частину історичного центру селища та включає території об'єктів (пам'яток; щойно виявлених об'єктів культурної спадщини; об'єктів, пропонувані до внесення у державний реєстр як пам'ятки місцевого значення; історичної забудови), охоронні зони пам'яток, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту та зони археологічного культурного шару (див. 224–225 с.).

Для інших об'єктів культурної спадщини населеного пункту (індивідуальні могили, пам'ятні знаки, меморіальні комплекси, меморіальні пам'ятки та пам'ятки історії), які не відіграють містобудівної ролі, а є акцентами архітектурного середовища, охоронні зони визначаються в межах земельних ділянок, які вони займають. Оскільки ці території незначні за площею, в масштабі історико-архітектурного опорного плану вони відображені схематично. Детально ці зони фіксуються у складі облікової документації на відповідні пам'ятки, як це визначено чинним законодавством.

Зони регулювання забудови оточують зони охорони пам'яток та забезпечують збереження містобудівної ролі пам'яток в композиції, побудові панорам і силуетів, внутрішніх видових кадрів. Вони забезпечують збереження акцентно-домінантних взаємозв'язків в композиції, масштабних співвідношень розпланування і забудови, масштабу історичного середовища та архітектурну єдність нових будівель з історичними домінантами. Проектом визначено межі зон регулювання забудови.

До **зон охоронюваного ландшафту ОЛ** віднесено:

- локальна озеленена територія центрального парку вздовж вулиці Остроградського **ОЛ-1**;
- ландшафт нижнього парку біля ставка **ОЛ-2**;
- цінні природні і антропогенно-природні ландшафти, що формують історичні особливості сприйняття пам'ятки архітектури місцевого значення – собору Різдва Богородиці **ОЛ-3, ОЛ-4, ОЛ-5, ОЛ-6, ОЛ-7** як в межах селища, так й на прилеглих до Козельщини територіях (**ОЛ-8** та **ОЛ-9**).

До **зон охорони археологічного культурного шару** віднесено:

- **A1** – перша ділянка зони охорони археологічного культурного шару: територія в межах історичних стін монастиря, його колишньої закритої території та територій для приїжджих прочан, частина центру міста;
- **A2** – друга ділянка зони охорони археологічного культурного шару: південно-східна околиця монастиря разом з колишніми монастирськими спорудами та господарськими територіями монастиря;
- **A3** – третя ділянка зони охорони археологічного культурного шару: північно-східна околиця селища з рештками кургану III (вздовж вулиці Остроградського, 1);
- **A4** – четверта ділянка зони охорони археологічного культурного шару: східна околиця селища з курганным могильником (на південь від вулиці Виноградна).

6.2 Межі територій та зон охорони пам'яток

6.2.1 Центральна комплексна зона охорони ансамблю монастиря Різдва Богородиці

1.Р. – Центральна комплексна зона охорони пропонуваної пам'ятки національного значення Собору Різдва Богородиці та будівель монастирського комплексу охоплює квартали в межах вулиць, провулків та схилів:

- по межі селища вздовж залізниці на північний схід до вулиці Чкалова;
- по вулиці Чкалова на південний схід до перетину з вулицею Остроградського;
- по вулиці Остроградського на південний захід до перетину з вулицею Лесі Українки;
- по вулиці Лесі Українки на південний схід до перетину з вулицею Олеса Гончара;
- по вулиці Олеса Гончара на південний захід до перетину з вулицею Суворова;
- по вулиці Суворова на південь до перетину з вулицею Правди;
- по вулиці Правда на південь по існуючій межі населеного пункту, по південній межі населеного пункту до перетину з вулицею Степовою;
- по вулиці Степовій на північний захід до межі старого кладовища;
- по західній межі кладовища, на північний схід по межі кладовища до перетину з вулицею Монастирською;
- по вулиці Монастирській вздовж монастирської балки старого кар'єру на захід до перетину з вулицею Котляревського;
- по вулиці Котляревського на північний схід до перетину з вулицею Сковороди;
- по вулиці Сковороди на північний захід до вулиці Остроградського;
- по вулиці Остроградського на південний захід до перетину з вулицею Сковороди на північний захід до перетину з вулицею Б. Хмельницького;
- на південний захід вздовж межі садиби Б. Хмельницького, 20 до залізниці; далі по межі міста на північний схід.

Межі зон охорони пам'яток архітектури на території населеного пункту визначені з урахуванням рельєфу, розпланувальних та історичних меж садіб, закріплених домоволодінь, кварталів і площ та з включенням тротуарних частин вулиць перед головними фасадами споруд.

В межах **центральної комплексної зони охорони ансамблю монастиря**, загальною площею в **90,01** га, знаходяться наступні зони:

1.Р.1. – територія собору Різдва Богородиці в існуючих сучасних межах.

1.Р.2. – територія Теплої домової церкви Преображення господня при келії настоятельки та різних майстернях (нині ігуменський корпус).

1.Р.3. – територія будівлі Канцелярії з сестринськими келіями (казначейський корпус).

1.Р.4. – територія будівлі свічкарні та іконописної майстерні (паломницька).

1.Р.5. – територія будівлі Святої брами з крамницями (пекарня та корівник).

1.Р.6. – територія будівлі Сестринських келій (терапевтичне відділення районної лікарні).

1.Р.7. – територія будівлі Церковно-приходської школи для хлопчиків (Козельщинська центральна районна бібліотека).

1.Р.1.1. – комплексна охоронна зона собору та ансамблю монастиря Різдва Богородиці.

1.Р.1.2. – перша ділянка зони регулювання забудови собору та ансамблю монастиря (I категорії).

1.Р.1.3. – друга ділянка зони регулювання забудови (I категорії).

1.Р.1.4. – третя ділянка зони регулювання забудови (I категорії).

1.Р.1.5. – четверта ділянка зони регулювання забудови (I категорії).

1.Р.1.6. – п'ята ділянка зони регулювання забудови (I категорії).

1.Р.1.7. – шоста ділянка зони регулювання забудови (II категорії).

1.Р.1.8. – сьома ділянка зони регулювання забудови (II категорії).

1.Р.1.9. – восьма ділянка зони регулювання забудови (II категорії).

1.Р.1.10. – дев'ята ділянка зони регулювання забудови (II категорії).

1.Р.1.11. – десята ділянка зони регулювання забудови (II категорії).

1.Р.1.12. – одинадцята ділянка зони регулювання забудови (II категорії)

за межами населеного пункту.

В центральній комплексній зоні знаходяться також:

ОЛ-1 – перша ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію центрального парку Перемоги.

ОЛ-2 – друга ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію нижнього парку із ставком.

ОЛ-3 – третя ділянка зони охоронюваного ландшафту, котра включає старий кар'єр цегельного заводу біля монастиря.

ОЛ-4 – четверта ділянка зони охоронюваного ландшафту, котра включає монастирську балку вздовж вулиці Монастирської, 26–46 та старе кладовище по вулиці Степовій.

ОЛ-5 – п'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, що включає землі вільні від забудови вздовж вулиці Степової (східна сторона на околиці селища) в межах Козельщини.

ОЛ-6 – шоста ділянка зони охоронюваного ландшафту, що включає землі вільні від забудови вздовж залізниці на північному сході селища від залізниці до межі садіб.

ОЛ-7 – сьома ділянка зони охоронюваного ландшафту, що включає сільськогосподарські землі вільні від забудови на півдні від вулиці Правди в межах Козельщини.

Центральна комплексна зона охорони містить також:

A1 – першу ділянку охорони археологічного культурного шару: «**Монастирській комплекс**», що включає історичні межі комплексу монастиря

в історичних межах монастирських стін та за їх межами разом з територіями вільного доступу для прочан.

A2 – другу ділянку охорони археологічного культурного шару: «**Господарські і виробничі території монастиря**», що включає колишні господарські землі монастиря разом з кар'єром цегельного заводу.

Центральна комплексна зона включає також **IA – центральний історичний ареал**.

Межі територій пам'яток та зон охорони можуть підлягати уточненню при розробленні відповідної землевпорядної документації.

За межами центральної комплексної зони охорони ансамблю монастиря в межах населеного пункту знаходяться **локальні зони охорони археологічного культурного шару**:

A3 – третя ділянка охорони археологічного культурного шару з рештками кургану III, що знаходиться на північно-східній околиці селища (вздовж вулиці Остроградського, 1).

A4 – четверта ділянка охорони археологічного культурного шару з курганням могильником, що знаходиться на східній околиці селища (на південь від вулиці Виноградна).

За межами населеного пункту знаходяться також наступні зони охорони культурної спадщини Козельщини:

ОЛ-8 – восьма ділянка зони охоронюваного ландшафту, що включає сільськогосподарські землі вільні від забудови на півдні від вулиці Правди до вулиці Дружби та автомобільної дороги Полтава – Кременчук за межами Козельщини, де Схемою планування територій Полтавської області передбачена проектна нова сільбища територія селища.

ОЛ-9 – дев'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, що включає сільськогосподарські землі вільні від забудови за залізницею вздовж дороги на Омельниче.

A5 – п'ята ділянка зони охорони археологічного культурного шару з курганом II, що знаходиться на південно-східній околиці селища на схід від керамзитового заводу.

A6 – шоста ділянка зони охорони археологічного культурного шару з рештками кургану IV, що знаходиться на східній околиці селища (на схід від вулиці Правди).

1.Р.1. – територія собору Різдва Богородиці в існуючих сучасних межах монастиря, що позначені стінами монастиря, невисоким дерев'яним штахетником та проїздом до ігуменської на півночі. Площа території – 0,94 га.

1.Р.2. – територія Теплої домової церкви Преображення господня при келії настоятельки та різних майстернях (нині ігуменський корпус) в існуючих сучасних межах разом з господарськими спорудами на сході, півночі та півдні монастиря від паркану на заході по межі монастирської стіни на півночі та сході. Площа території – 0,84 га.

1.Р.3. – територія будівлі Канцелярії з сестринськими келіями (казначейський корпус) обмежується монастирськими стінами та проїздом до будівлі на півночі. Площа території – 0,47 га.

1.Р.4. – територія будівлі **свічкарні та іконописної майстерні** (паломницька) обмежується північним проїздом до ігуменської та стінами монастиря. Площа території – 0,05 га.

1.Р.5. – територія будівлі Святої брами з крамницями (пекарня та корівник) обмежується північним проїздом до ігуменської та стінами монастиря. Площа території – 0,1 га.

Разом ці території складають **сучасну територію монастиря в межах стін**, яка відноситься до земель комунальної власності з цільовим призначенням для громадських та релігійних громад (кадастрові номери ділянок 5322055100:30:002:0125 та 5322055100:30:002:0127). Територія монастиря в існуючих межах – **2,4 га**.

1.Р.1.1. – **комплексна охоронна зона собору та ансамблю монастиря Різдва Богородиці** визначена з урахуванням історичних меж монастиря та окремих охоронних зон Собору Різдва Богородиці, ігуменського корпусу з теплою церквою, сестринських келій, Святих воріт та іконописної майстерні, що визначені з урахуванням оптимального зорового сприйняття пам'яток під кутом у 30 градусів. Площа її становить – 4,34 га. Вона включає:

- на півночі – зону садибної забудови від сучасної огорожі монастиря до вулиці Котляревського (колишня площа перед Святою брамою монастиря);

- на сході обмежується вулицею Суворова;

- на півдні – від сучасної огорожі монастиря до провулку на південній околиці монастиря з територією садиб Монастирська 47 (нині паломницька монастиря), 24 та територією напівпідземної споруди водопроводу монастиря;

- з заходу включає територію районної лікарні вздовж кромки схилу, територію сучасних житлових садиб Монастирська 18, 16, 14 до вулиці Котляревського.

В межах зони **1.Р.1.1** – знаходиться також:

1.Р.6. – територія **сестринських келій (терапевтичне відділення районної лікарні)**. Межі території даної пам'ятки визначаються від проїзду до лікарні на півночі, від вулиці Монастирська на сході, межею лікарні на півдні та історичною межею стін монастиря на заході. Площа зони – 0,24 га.

Навколо комплексної охоронної зони собору та монастирського комплексу встановлюються **зони регулювання забудови I та II категорії**.

1.Р.1.2. – **Перша ділянка зони регулювання забудови собору та монастирського комплексу (I категорії)**, з обмеженням нового будівництва і реконструкції існуючих будівель. Площа – 1,14 га.

Межі зони 1.Р.1.2 регулювання забудови I категорії визначено:

- від перетину вулиць Остроградського і Суворова вздовж парної сторони вулиці Суворова на північ до вулиці Котляревського;

- по вулиці Котляревського на захід до вулиці Монастирської;

- по вулиці Монастирській (непарна сторона) на північ до перетину з вулицею Остроградського;

- по вулиці Остроградського на північний схід (від садиби Остроградського 79/11 до садиби Остроградського 77/6) до вулиці Суворова.

Окреслена територія зони регулювання забудови I категорії має на меті забезпечення повноцінного збереження композиційної ролі ансамблю монастиря та районної бібліотеки, обмежує перетворення середовища та потребує нейтралізації їх дії дисгармонійних споруд або їх знесення.

В межах зони 1.P.1.2 виділяється зони:

1.P.1.7. – територія церковно-приходської школи для хлопчиків (районна бібліотека), загальною площею в 0,16 га, межі якої визначаються існуючою територією. Охоронна зона церковно-приходської школи для хлопчиків (районна бібліотека) співпадає з територією будівлі, а зона регулювання забудови суміщається з зоною **1.P.1.2**.

1.P.1.3. – друга ділянка зони регулювання забудови (I категорії), граничної висоти 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (два поверхи). Площа – 3,27 га. Включає територію кварталу в межах вулиці Остроградського, Лесі Українки, Зоряна та Суворова.

1.P.1.4. – третя ділянка зони регулювання забудови (I категорії), граничної висоти 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (два поверхи). Площа – 6,11 га. Включає територію трьох житлових кварталів в межах вулиць Зоряна, Лесі Українки, Калинова та Суворова.

1.P.1.5. – четверта ділянка зони регулювання забудови (I категорії); граничної висоти 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (два поверхи). Площа – 3,35 га. Включає територію двох кварталів в межах вулиць Монастирська від межі садиби за № 3/48 до садиби за № 9/52, Остроградського та Суворова. Північна межа зони визначається межею нижнього парку зі ставком та граничить з зоною охоронюваного ландшафту ОЛ-2.

1.P.1.6. – п'ята ділянка зони регулювання забудови (I категорії); граничної висоти 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (в один поверх). Площа – 2,34 га. Включає частину території кварталу в межах вулиць Остроградського, Монастирська, Котляревського, Сковороди. Південно-східна межа зони визначається: південно-західною та південною межею садиби Остроградського, 9, північно-східною межею садиби Остроградського, 105а, північно-східною межею садиби Котляревського, 18.

1.P.1.7. – шоста ділянка зони регулювання забудови (II категорії); граничної висоти 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (в один поверх). Площа – 4,21 га. Включає територію двох кварталів в межах вулиць Котляревського та Монастирської.

Межує з комплексною охоронною зоною собору й комплексу монастиря **1.P.1.1** та зонами охоронюваного ландшафту **ОЛ-3** та **ОЛ-4**. Межа зони визначається:

- вздовж вулиці Котляревського від № 13 до № 29 до провулку;
- по провулку на південь до перетину з вулицею Монастирською;
- по вулиці Монастирській на північний схід до межі лікарні і комплексної охоронної зони монастирського комплексу **1.P1.1**;
- вздовж межі охоронної зони монастирського комплексу **1.P1.1** (західні межі лікарні, садиб Монастирська, 18, 16, 14 до вулиці Котляревського;
- по вулиці Монастирська від садиби № 22 на південь до садиби № 26;

- по вулиці Монастирська від садиби № 26 на захід до садиби № 44;
- на північ вздовж садиби № 44 до кромки старого кар'єру цегельного заводу;
- на схід вздовж кромки старого кар'єру цегельного заводу та межі садиби Монастирська, 22.

1.Р.1.8. – **сьома ділянка зони регулювання забудови** (II категорії); граничної висоти 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (два поверхи). Площа – 3,08 га. Включає територію житлового кварталу в межах вулиць Калинова, Лесі Українки, Олесь Гончара та Суворова.

1.Р.1.9. – **восьма ділянка зони регулювання забудови** (II категорії); граничної висоти від 10 м до 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (від трьох до одного поверху). Площа – 10,05 га. Включає територію чотирьох кварталів в межах вулиць Остроградського, Суворова, Спортивна (колишня Котовського) та Чкалова. На півночі межує з зоною охоронюваного ландшафту **ОЛ -2**.

1.Р.1.10. – **дев'ята ділянка зони регулювання забудови** (II категорії); граничної висоти від 10 м до 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу будівлі (від трьох до одного поверху). Площа – 10,4 га. Включає територію двох кварталів в межах:

- вулиці Монастирської від залізниці на південь до вулиці Остроградського;
- вулиці Остроградського (парна сторона від № 54/8 до № 88/7) на захід до вулиці Сквороди;
- вулиці Сквороди на північ до вулиці Хмельницького, 20;
- по західній межі садиби Хмельницького, 20 до залізниці;
- вздовж залізничної колії на схід до станції та перетину з вулицею Монастирською.

1.Р.1.11. – **десята ділянка зони регулювання забудови** (II категорії); граничної висоти 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу (в один поверх). Площа – 2,72 га. Включає територію на північній околиці монастиря від комплексної охоронної зони монастиря 1.Р.1.1 до вулиці Правди.

Межі зон охоронюваного ландшафту визначаються зонами видимості собору, наявністю їх в найбільш виразних картинах, видах і панорамах монастиря та зафіксовані на кресленні № 6. Межі зон та їх площівизначені у пункті 5.2.3.

1.Р.1.12. – **одинадцята ділянка зони регулювання забудови** (II категорії), граничної висоти 15 м від денної поверхні землі до початку карнизу (5 поверхів). Площа – 228,33 га. Включає перспективні території для розвитку селища від вулиці Дружби до містечка авіаторів та траси Полтава – Кременчук. **Зона знаходиться за межами населеного пункту.**

6.2.2 Зони охоронюваного ландшафту

Проектом пропонується встановити **зони охоронюваного ландшафту** у селищі в межах населеного пункту та за його межами. Межі всіх зон позначені на плані зон охорони (див. 224–225 с.).

ОЛ-1 – перша ділянка зони охоронюваного ландшафту – центральний парк Перемога в межах вулиць Монастирська, Остроградського непарна сторона та вулиця Остроградського парна сторона. Площа – 1,51 га. Входить до центральної комплексної охоронної зони комплексу монастиря Богородиці **1.Р**. Містить пам'ятки історії та інші історичні об'єкти (Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам – односельчанам; Пам'ятний знак на честь звільнення від німецько-фашистських загарбників; пам'ятник – погруддя Остроградському).

Це антропогенний садово-парковий ландшафт, який активно приймає участь у формуванні внутрішніх панорам центру селища разом з собором Різдва Богородиці.

ОЛ-2 – друга ділянка зони охоронюваного ландшафту площею 9,90 га, включає територію нижнього парку селища зі ставком. Межі визначаються залізничною колією, вулицею Чкалова, вулицею Котовського та північними межами садиб Горького 40а, 46 та 48, вулицею Монастирською. Це територія колишнього пейзажного парку маєтку Капністів, що переходив у природні луки річки Крива Рудка. Ландшафт парку формує зовнішні панорами смт Козельщина з залізничної колії, автодороги, населених пунктів Омельниче та Хорунжевка, а також є суттєвою складовою зорових видів на Козельщинський Різдва Богородиці монастир.

ОЛ-3 – третя ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає озеленений кар'єр старого цегельного заводу монастиря, має площу – 0,7 га. Активно приймає участь у формуванні внутрішніх видів на монастир з території оточуючих садиб.

ОЛ-4 – четверта ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію старого закритого кладовища по вулиці Степовій разом з монастирською балкою вздовж західного відрізка вулиці Монастирській від садиби № 26 до 46. Площа – 4,69 га. З території кладовища розкриваються найкращі внутрішні панорами на монастир, а балка є суттєвою складовою цих зорових панорам. Зона містить також пам'ятки історії та об'єкти пропонувані до внесення до переліку пам'яток історії.

ОЛ-5 – п'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію нового кар'єру монастиря на його південній околиці вздовж південної сторони вулиці Степової та вздовж західної сторони проектною вулиці, що пропонується прокласти від вулиці Монастирська, 26 до вулиці Дружби в районі АЗС. Площа зони становить – 2,22 га. Новий кар'єр був частково засипаний у радянські часи при прокладці вулиці Степової та засаджений деревами. Тут генеральним планом 1968 року була спроба сформувати новий парк. На даний час гай у балці активно бере участь у зовнішніх пейзажах, що містять монастир.

ОЛ-6 – шоста ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію на північному сході селища між залізницею та забудовою. Площа зони становить – 11,05 га. Це природний ландшафт, який активно бере участь у пейзажах, зовнішніх панорамах Козельщини, що містять монастирський комплекс, при русі в поїзді.

ОЛ-7 – сьома ділянка зони охоронюваного ландшафту в межах Козельщини, включає території сільськогосподарського призначення на південь від вулиці Правди до межі смт. Площа зони становить – 4,21 га.

За існуючими межами смт Козельщини:

ОЛ-8 – восьма ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію від вулиці Степової до автомобільної дороги Кременчук – Полтава на перспективних територіях, що підлягають під нову житлову забудову. Складається з декількох ділянок, які позначені на схемі прилеглих територій до смт на листі 6, відповідно до проектних вулиць, бульварів та житлових кварталів. Площа території – 39,61 га.

ОЛ-9 – дев'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію за залізницею вздовж дороги на Омельниче. Площа території – 41,57 га.

Це цінні природно-антропогені ландшафти, які є не лише суттєвою складовою зовнішніх панорам селища, що містять силует собору Різдва Богородиці, але й забезпечують сприйняття монастирського комплексу з траси, долини річки за залізницею та на головному в'їзді до Козельщини.

Загальна площа зон охоронюваного ландшафту в межах селища Козельщина становить – 34,28 га, за межами міста 81,18 га.

6.2.3 Зони охорони археологічного культурного шару

A1 – перша ділянка зони охорони археологічного культурного шару: **«Монастирській комплекс»**, в центральній частині містечка включає історичну територію закритої частини монастиря Різдва Богородиці та монастирські території відкритого доступу для прочан. Площа – 7,69 га. Межі зони визначено відповідно до історичних меж монастиря:

– на сході вулицею Суворова від вулиці Остроградського до меж історичних стін монастиря на півдні;

– з півдня через кутовий будинок та залишки стін через вулицю Монастирську по південній межі лікарні;

– на заході по історичній межі монастирських стін (вздовж східної сторони стіни нового корпусу лікарні, по західній межі садиб Монастирська, 18 та 16), далі по західній межі садиб Монастирська, 14, поліклініки за адресою Монастирська, 12 та будівлі інспекції соціального захисту по Остроградського 81/10;

– на півночі по вулиці Остроградського від садиби за № 81/10 до садиби 77/6, перетину з вулицею Суворова.

На території **A1** знаходяться існуючі пам'ятки архітектури місцевого значення – Собор Різдва Богородиці та об'єкти архітектури, що пропонуються

для взяття на державний облік як пам'ятки архітектури місцевого значення, а саме: тепла домова церква Преображення господня при келії настоятельниці та різних майстернях (ігуменський корпус), канцелярія з сестринськими келіями (казначейський корпус), будівля свічкарні та іконописної майстерні (паломницька), господарська споруда (гараж), Свята брама з крамницями (будівля пекарні та корівника), сестринські келії (терапевтичне відділення районної лікарні), церковно-приходська школа для хлопчиків (Козельщинська центральна районна бібліотека).

А також Комплекс могил на соборному цвинтарі та значні й рядові історичні будівлі: «странноприимный дом», церковно-приходська школа для хлопчиків і монастирська аптека (центр соціального обслуговування населення), будинок сестринських келій по вулиці Монастирська, 35 (житловий будинок); будинок воротарок вул. Монастирська, 16 (житловий будинок); сестринські келії (лікарня) по вулиці Монастирська, 20а.

А2 – друга ділянка зони охорони археологічного культурного шару: «Господарські і виробничі території монастиря» охоплює ділянку площею – 8,65 га. Включає виробничі і господарські території монастиря, а також виявлені історичні значні та рядові будівлі, а саме:

– будинки причта по вул. Монастирська, 47, 48 та 26 (нині житлові будинки); господарські споруди по вул. Монастирська 47б; залишки монастирських стін; сестринські келії по вул. Монастирська, 35 (житловий будинок);

– а також споруда монастирського водопроводу (басейн-резервуар), що пропонується для взяття на державний облік як пам'ятка техніки місцевого значення; старий кар'єр монастирського цегельного заводу.

Локальні зони:

А3 – третя ділянка зони охорони археологічного культурного шару з рештками кургану III, що знаходиться на північно-східній околиці селища (на садибі по вулиці Остроградського, 1). Охоплює ділянку площею – 0,28 га.

А4 – четверта ділянка зони охорони археологічного культурного шару з курганным могильником (2 кургани), що знаходиться на східній околиці селища (на південь від вулиці Виноградна). Межі ділянки позначені на проекті зон охорони. Площа ділянки – 1,14 га. (див. 224 с.).

А5 – п'ята ділянка зони охорони археологічного культурного шару з курганом II, що знаходиться на південно-східній околиці селища за існуючими межами смт на схід від керамзитового заводу. Межі ділянки позначені на проекті зон охорони. Охоплює ділянку площею – 0,78 га. (див. 224 с.).

А6 – шоста ділянка охорони археологічного культурного шару з рештками кургану IV, що знаходиться на східній околиці селища (на схід від вулиці Правди) за існуючими межами смт. Охоплює ділянку площею – 0,28 га. Межі ділянки позначені на проекті зон охорони (див. 224 с.).

При розробці зон охорони археологічного культурного шару та режиму їх використання було взято до уваги, що зазначені пам'ятки розташовані не суцільно, межі більшості їх, внаслідок слабкої вивченості території, можуть бути визначені лише гіпотетично, а культурний шар на окремих ділянках має різну

потужність. Тому вони повинні бути відкориговані при проведенні додаткових археологічних досліджень.

Всього площа зон охорони археологічного культурного шару в межах населеного пункту Козельщини становить 17,76 га, поза межами смт – 1,06 га.

6.2.4 Зони охорони пам'яток історії, меморіального мистецтва, техніки

Території наявних пам'яток історії:

1. Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам (уточнена назва – *Меморіальний комплекс: Братська могила воїнів Червоної армії, загиблих у роки II Світової війни. Пам'ятний знак полеглим воїнам – односельчанам*) – в межах бруківки навколо пам'ятки та газону на відстані 2,0 м від бокових стел. Площа – 0,05 га.

2. Братська могила борців за владу Рад (уточнена назва – *Братська могила загиблим у роки Громадянської війни (1919р.)*) – в межах майданчику навколо пам'ятного знаку, означеного металевими стовпчиками.

3. Могила невідомого радянського воїна (уточнена назва – *Могила невідомого воїна Червоної армії, загиблого під час оборони Козельщини (1941р.)*) – в межах могили 2,0 м × 1,0 м, де встановлено стелу и дошку з надписом.

4. Братська могила підпільників і радянських воїнів (уточнена назва – *Братська могила підпільників і воїна Червоної Армії, 1941 р.*) – в межах металевої огорожі двох надгробків.

Щойно виявлені об'єкти культурної спадщини:

1. Пам'ятний знак на честь звільнення від німецько-фашистських загарбників (уточнена назва – *Пам'ятний знак на честь військових дивізій, які звільнили селище Козельщина від гітлерівських загарбників (1943)*) – в межах забрукованого майданчику разом з партерним газоном і доріжками до пам'ятного знаку між тротуарами парку. Площа території – 0,02 га.

Об'єкти культурної спадщини, що пропонуються для внесення в державний реєстр як пам'ятки місцевого значення (пропозиції).

Комплекс могил на соборному цвинтарі (у складі: могила ігумені Агнії, першої настоятельки монастиря з 1891 по 1896 рр.; могила ігумені Олімпіади I, другої ігумені Козельщинського Різдва Богородиці монастиря з 1896 по 1915 рр.; могила Боровського Григорія Костянтиновича, благочинного, священнодіяча; могила схимігумені Серафими) – в межах всього північно-східного газону охоронної зони собору:

- вздовж під'їзду до ігуменського корпусу на сході і півночі;
- вздовж доріжки до Святих воріт на північному сході;
- вздовж мощення навколо собору та на півдні вздовж алеї, що веде від ігуменського корпусу до східного входу у собор.

Площа території – 0,14 га, позначена на плані смт позначені на проекті зон охорони (див. 224 с.). Межі території визначаються ймовірним знаходженням ще історичних поховань в цій частині цвинтаря.

Місце поховань жертв Голодомору 1932–1933 рр. – в межах 10 м радіусу від встановленого пам'ятного знаку на місці поховань. Площа – 0,03 га.

Місце поховань монахинь Козельщинського жіночого Різдва Богородиці монастиря на центральному кладовищі (близько 100 могил, у складі могила ігумені Іраїди, священнодіячки; могила схимонахині Макарії Дяченко, могила невідомої монахині) – межі визначаються смугою в радіусі 10 м від встановленого спільного пам'ятного знаку та існуючих могил. Площа території – 0,22 га. Враховуючи недослідженість території межі можуть уточнюватися при виконанні облікової документації.

Охоронні зони всіх об'єктів визначаються в межах земельних ділянок, які вони займають.

Споруда монастирського водопроводу – в межах 20 м радіусу від обвалування споруди. Площа охоронної зони споруди співпадає з територією споруди та становить – 0,26 га.

Силосна башта – в межах 16 м радіусу від стін споруди, співпадає з охоронною зоною. Площа території становить – 0,12 га.

6.3 Режими використання територій та зон охорони пам'яток

З метою забезпечення збереження пам'яток, визначення конкретних обмежень господарської діяльності встановлюються відповідні режими використання і забудови територій:

- територій пам'яток;
- охоронних зон пам'яток;
- комплексних зон охорони пам'яток;
- зон охорони локальних пам'яток;
- зони регулювання забудови I категорії;
- зони регулювання забудови II категорії;
- зони охоронюваного ландшафту;
- зони охорони археологічного культурного шару;
- зони охорони археологічного культурного шару.

Режим використання територій пам'яток архітектури, техніки та історії включає заборону будівництва, не пов'язаного з реставрацією, музеєфікацією та реабілітацією пам'яток, регенерацію історичної забудови, прокладанням чи реконструкцією мереж, які необхідні для функціонування пам'ятки. На територіях пам'яток допускається лише реставрація і реабілітація об'єктів культурної спадщини.

Режим використання територій пам'яток передбачає:

- збереження історичного розпланування та цінного історичного благоустрою;
- необхідність проведення археологічних досліджень та музеєфікацію археологічних об'єктів;

- забезпечення сприятливого для пам'ятки гідрогеологічного режиму, пожежної безпеки, захисту від динамічних навантажень та інших негативних техногенних і природних впливів;

- проведення робіт щодо реставрації і пристосування пам'яток і об'єктів культурної спадщини, упорядження та озеленення територій за проектами, погодженими з відповідними органами культурної спадщини.

Не дозволяється в межах територій пам'яток:

- прокладання транспортних комунікацій;
- інженерних мереж, які порушують підземні частини будівель, споруд або гідрологічний режим території;

- влаштування повітряних ліній електромереж і наземних трансформаторних пунктів;

- обладнання, благоустрій, які не відповідають вимогам охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища.

На території пам'яток забезпечується охорона археологічного культурного шару, проведення археологічних досліджень з музеєфікацією виявлених розкопками об'єктів. Будь-яким земляним роботам, будівельним роботам, пов'язаним з розкриттями, мають передувати археологічні дослідження (розкопки). У проектно-кошторисній документації на будівництво необхідно передбачати кошти на проведення археологічних досліджень перед початком земляних робіт.

Рішення про затвердження і погодження містобудівної документації різного роду в межах територій пам'яток національного значення та зон їх охорони здійснюється виключно Міністерством культури України, яке є центральним органом державної влади у сфері охорони культурної спадщини (ст. ст. 1, 5, 6, 24, 32, 34 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Погодження проектної документації та дозволу на проведення робіт на території пам'яток місцевого значення надає обласний орган виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та обласний орган з питань містобудування та архітектури.

Режим використання територій охоронних зон пам'яток архітектури, техніки та історії включає проведення реставрації та реабілітації пам'яток, забезпечення охорони традиційного характеру історичного середовища, усунення споруд і насаджень, котрі порушують середовище та перекривають види на об'єкт, відтворення втрачених цінних історичних об'єктів. Не допускається будівництво, не пов'язане з реставрацією, музеєфікацією та реабілітацією пам'яток та об'єктів культурної спадщини, регенерацією історичної забудови, прокладанням чи реконструкцією інженерних мереж, необхідних для функціонування пам'яток.

На території **1.Р.1.1. – комплексної охоронної зони собору та монастирського ансамблю:**

- зберігаються всі пам'ятки, об'єкти культурної спадщини, цінне історичне розпланування, забудова, включаючи значні, традиційні та фонові будівлі, елементи озеленення та ландшафту;

- за спеціальними проектами погодженими з відповідними органами охорони культурної спадщини, виконуються роботи, пов'язані з консервацією, реставрацією, пристосуванням, музеєфікацією пам'яток, благоустроєм їх територій;

- забезпечуються необхідні для пам'яток гідрогеологічні умови та захист від техногенних впливів;

- забороняються містобудівні, архітектурні та ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи, прокладання інженерних і транспортних мереж, складів, гаражів та інших будівель та споруд, які можуть спотворити традиційний характер середовища пам'яток;

- створюються сприятливі умови для огляду пам'яток та їх оточення;

- провадиться впорядкування, санація зелених насаджень, що перешкоджають огляду пам'яток архітектури;

- забезпечується проведення археологічних досліджень і музеєфікації археологічних об'єктів, резервування недосліджених ділянок культурного шару, як еталону.

- здійснюється візуальна нейтралізація дисгармонійних будівель і споруд, шляхом їх реконструкції або поступового знесення.

Садибна забудова в межах охоронної зони **1.Р.1.1.** – обмежується для розвитку, забороняються надбудови, збільшення поверховості будинків і споруд.

В межах охоронних зон пам'яток забороняється:

- нове будівництво та будівництво промислових підприємств, естакад та ділянок транспортних магістралей;

- розміщення елементів зовнішньої реклами та малих архітектурних форм, що порушує історичне середовище і заважає огляду пам'яток;

- розміщення елементів реклами вище першого поверху, які закривають огорожі, архітектурний та скульптурний декор фасадів, таблички з назвами вулиць, номерами будинків, таблички з позначенням місця знаходження елементів мереж інженерних комунікацій та інші таблички з соціально-необхідною інформацією;

- розміщення нових надземних рекламних конструкцій (біг-бордів, сіті-лайтів, вказівників);

- будівництво, земляні роботи і впорядження, що порушують засади збереження пам'ятки та традиційного характеру її середовища.

В межах охоронних зон обмежується розміщення реклами та малих архітектурних форм. Улаштування доріг і доріжок, в окремих випадках невеликих автостоянок, зовнішнього освітлення, озеленення та впорядження, розміщення, інформаційних стендів та вітрин, реклами, які стосуються пам'ятки, та забезпечення інших форм благоустрою, викликаних умовами сучасного використання, але такими, що не порушують традиційного характеру середовища пам'ятки та природного ландшафту, що підпорядкований пам'ятці можуть виконуватись лише за погодженням із відповідним органом охорони культурної спадщини і відповідним органом з питань містобудування і архітектури (ст. ст. 24, 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Рішення про затвердження і погодження містобудівної документації різного роду в межах охоронної зони пам'яток здійснюється відповідним органом державної влади у сфері охорони культурної спадщини (ст. ст. 1,5, 6, 24, 32, 34 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

6.3.1 Режим використання зон регулювання забудови

Для територій всіх зон регулювання забудови *загальний режим* використання передбачає збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, можливість здійснення реконструкції будівель і споруд. Ступінь реконструктивних заходів визначається історико-культурною цінністю споруд, особливостями їх об'ємно-просторової композиції, вимогами до збереження традиційного характеру середовища та збереження містобудівної ролі пам'яток.

У зоні регулювання забудови зберігаються цінні історичні розпланування і забудова, озеленення і благоустрій, елементи природного ландшафту, забезпечуються сприятливі умови для сприйняття і візуального розкриття пам'яток та збереження їх композиційної ролі. На всіх ділянках зони регулювання забудови забороняється розміщення нових промислових, транспортних, складських та інших споруд, які створюють великі вантажні потоки, забруднюють повітряний і водний басейн. Обмежується будівництво транспортних магістралей, розв'язок, естакад, мостів та інших інженерних споруд, які можуть спотворити традиційний характер середовища. На території зон забезпечується:

- збереження відкритих просторів;
- збереження виразних елементів природного ландшафту;
- закріплення і відтворення значимості пам'ятки в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного міста;
- дотримання та/або відтворення містобудівної ролі об'єктів культурної спадщини в архітектурно-просторовій композиції історичному середовищі міста;
- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття пам'яток;
- забезпечення археологічного нагляду за проведенням земляних робіт в межах зони охорони археологічного культурного шару;
- поступова ліквідація дисгармонійних споруд.

Рішення про затвердження і погодження містобудівної документації різного роду в межах охоронної зони пам'яток здійснюється відповідним органом державної влади у сфері охорони культурної спадщини (ст. ст. 1,5, 6, 24, 32, 34 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Всі види проектних, будівельних, дорожніх та інших видів робіт в межах зони регулювання забудови пам'яток потребують погодження відповідного органу державної влади у сфері охорони культурної спадщини.

1.Р.1.2 – перша ділянка зони регулювання забудови I категорії з обмеженням нового будівництва

З метою збереження і відтворення композиційної ролі монастирського комплексу в межах зони **1.Р.1.2.** забезпечується:

- збереження наявних елементів історичного розпланування, історичної парцеляції;
- збереження пам'яток, значної і рядової історичної забудови;
- збереження характерних містобудівних утворень, виразних елементів ландшафту;
- закріплення і відтворення значимості пам'ятки в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;
- дотримання та/або відтворення містобудівної ролі об'єктів культурної спадщини в архітектурно-просторовій композиції історичному середовищі міста;
- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття пам'яток;
- забезпечення археологічного нагляду за проведенням земляних робіт в межах зони охорони археологічного культурного шару.

Особливістю даної зони **1.Р.1.2.** є необхідність відтворення цінних візуальних якостей і видів на монастирський комплекс, тому необхідно знесення і впорядкування дисгармонійних споруд. Дозволяється лише їх заміна пішохідними алеями та зеленими насадженнями партерного типу, що не заважають візуальному сприйняттю монастиря та собору, збереженню пам'ятки та не порушують її оточення. Пропозиції щодо нейтралізації дії дисгармонійних споруд (див. 118–120 с). В першу чергу знесенню підлягає руїни будівлі ресторану. Забороняються добудови, надбудови до інших дисгармонійних споруд.

Колишня церковно-приходська школа для дівчаток підлягає реконструкції, з метою відтворення і виявлення автентичних елементів об'єкту, дах замінюється на скатний. В зоні цілком обмежується нове будівництво. Нове будівництво може бути обґрунтовано лише після перевірки умов видимості монастиря.

В межах зони обмежується розміщення реклами та малих архітектурних форм. Улаштування доріг і доріжок, в окремих випадках невеликих автостоянок, зовнішнього освітлення, озеленення та впорядження, розміщення, інформаційних стендів та вітрин, реклами, які стосуються пам'ятки, та забезпечення інших форм благоустрою, викликаних умовами сучасного використання, але такими, що не порушують традиційного характеру середовища пам'ятки та природного ландшафту, що підпорядкований пам'ятці можуть виконуватись лише за погодженням із відповідним органом охорони культурної спадщини і відповідним органом з питань містобудування і архітектури (ст. ст. 24, 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини та відповідними органами з питань містобудування та архітектури. До початку будівельних та земляних робіт необхідно проведення археологічних досліджень, всі земляні роботи проводяться під наглядом археологів.

**1.Р.1.3. – друга ділянка зони регулювання забудови (I категорії),
граничної висоти забудови 7 м від денної поверхні землі
та обмеженим новим будівництвом**

Ступінь допустимих перетворень у зоні **1.Р.1.3** визначається як мінімальна. На території зони діє загальний режим використання і забудови територій, а також регламентується нова забудова за типом, стилем і розмірами. Дозволяється реконструкція існуючих будівель за умови, якщо вона кардинально не змінює розміри будівель у плані та не виходить за межі граничної висоти. Нове будівництво в межах зони регулювання забудови регламентується за висотою, довжиною фасадів, масштабом споруди, ступеню деталізації, пластичним і кольоровим вирішенням, функціональним використанням, зокрема:

- висота об'єктів нового будівництва обмежується на рівні **граничної висоти забудови до 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу** (два поверхи);
- будівлі повинні мати скатний дах;
- будівлі повинні бути садибного типу;
- з метою збереження «прозорів»²¹⁸ по вулиці Остроградського, які відкривають види на церкву і собор, відстань між будинками повинна бути не менш ніж 9 м.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається зонінг-планом населеного пункту. Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини та відповідними органами з питань містобудування та архітектури.

**1.Р.1.4. – третя ділянка зони регулювання забудови (I категорії),
граничної висоти забудови 7 м від денної поверхні землі**

Ступінь допустимих перетворень у зоні **1.Р.1.4** визначається як обмежена. Існуюча забудова склалася, потенціал реконструкції території невеликий. Цінними в цій зоні є види на монастир по вулицях Зоряній, Шевченка, Калинової

²¹⁸ *Примітка 2.* «Прозорів» – це необхідні проміжки між будинками вздовж вулиці, що забезпечували світло та візуальний зв'язок кожної садиби з природним і міським оточенням. Необхідність прозорів визначалася «Кормчою книгою», що містила основи давньоруського містобудівного законодавства.

та провулку Зоряному, а також види по городах садиб на монастир. Тому в цій зоні повинна зберігатися існуюча парцеляція земельних ділянок, існуючі зони цільового призначення земель під городи, існуюча щільність забудови.

Нове будівництво в межах зони регулювання забудови регламентується за розплануванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом споруди, зокрема:

- висота об'єктів нового будівництва обмежується на рівні **граничної висоти забудови до 7 м від денної поверхні землі до початку карнизу** (два поверхи);

- будівлі повинні мати скатний дах;

- будівлі повинні бути садибного типу;

- зберігаються відкритість просторів городів, що розкривають види на собор;

- обмежується будівництво будинків і споруд на південній стороні (непарна сторона) провулка Зоряного;

- закріплюються і відтворюються візуальні зв'язки просторів з монастирським комплексом.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. Погодження проектною документацією та дозволу на проведення будівельних робіт надаються відповідними органами державної влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.5. – четверта ділянка зони регулювання забудови (I категорії), граничної висоти забудови 7 м

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.). Ступінь допустимих перетворень у зоні – обмежена.

Існуюча нова забудова зберігається, регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

- **гранична висота забудови 7 м** до початку карнизу будівлі (два поверхи);

- рекомендується влаштовувати **скатний дах** в будівлях;

- нова забудова повинна бути **садибного острівного типу** громадськими й житловими будинками.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. При реконструкції існуючих споруд і будівель дотримуються визначених вище граничних параметрів нової забудови.

Погодження проектною документацією та дозволу на проведення будівельних робіт надаються відповідними органами державної влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.6. – п'ята ділянка зони регулювання забудови (І категорії) граничної висоти забудови в 5 м

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій, а також регламентується нова забудова за типом, стилем і розмірами. Ступінь допустимих перетворень – обмежена. На території зони забезпечується:

- закріплення і відтворення значимості пам'ятки в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;
- дотримання та/або відтворення містобудівної ролі об'єктів культурної спадщини в архітектурно-просторовій композиції історичному середовищі міста;
- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття пам'яток;
- забезпечення археологічного нагляду за проведенням земляних робіт в межах зони охорони археологічного культурного шару;
- поступова ліквідація дисгармонійних споруд;
- реставрація та відтворення історичних будівель.

На території зони регулювання забудови І категорії допускається нове будівництво і реконструкція, що підпорядковується основним закономірностям історичної забудови, із забезпеченням нейтрального архітектурно-просторового вирішення щодо містобудівного впливу об'єктів культурної спадщини, із застосуванням сталого для вказаної частини традиційного середовища міста модулю, традиційного будівельного матеріалу тощо.

Нове будівництво та реконструкція в зоні регулювання забудови І категорії регламентується за розташуванням, функціональним призначенням, висотою, прийомми забудови, стильовими характеристиками, масштабом, масштабністю членувань, матеріалом і кольором з дотриманням відповідності архітектури нових будинків і споруд пам'ятці.

При цьому регламентується:

- висота об'єктів нового будівництва обмежується на рівні **граничної висоти забудови 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу** (один поверх);
- будівлі повинні мати **скатний дах**;
- забудова повинна бути **садибного острівного типу з прозорами** вздовж вулиці між будівлями, що розкривають види на монастир, для цього відстань між будинками по вулиці Остроградського не менш ніж 9 м.

В межах зони обмежується розміщення реклами та малих архітектурних форм. Улаштування доріг і доріжок, в окремих випадках невеликих автостоянок, зовнішнього освітлення, озеленення та впорядження, розміщення, інформаційних стендів та вітрин, реклами, які стосуються пам'ятки, та забезпечення інших форм благоустрою, викликаних умовами сучасного використання, але такими, що не порушують традиційного характеру середовища пам'ятки та природного ландшафту, що підпорядкований пам'ятці

можуть виконуватись лише за погодженням із державним органом охорони культурної спадщини і відповідним органом з питань містобудування і архітектури (ст. ст. 24, 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами державної влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.7. – Шоста ділянка зони регулювання забудови (II категорії) граничної висоти забудови в 5 м

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.). Ступінь допустимих перетворень у зоні – обмежена.

Регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

– **гранична висота забудови в один поверх**, не більше ніж 5 м від денної поверхні землі до початку карнизу (даху);

– можливо влаштування додаткового одного мансардного поверху;

– будівлі повинні мати **скатний дах**;

– забудова **садибного острівного типу** громадськими й житловими будинками;

– поступово нейтралізується вплив дисгармонійної забудови;

– зберігається щільність і поверховість існуючої забудови;

– зберігаються всі незабудовані простори.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. При реконструкції існуючих споруд і будівель дотримуються визначених вище граничних параметрів нової забудови.

Зона входить у **A2** зону охорони археологічного культурного шару II категорії. В зоні можливе розташування підземних ходів, масових поховань та фундаментів історичних споруд монастиря. **До початку будівельних, розпланувальних робіт та прокладки інженерних робіт необхідно виконання археологічних розвідок та археологічних досліджень.**

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.8. – Сьома ділянка зони регулювання забудови (II категорії) граничної висоти забудови в 7 м (два поверхи)

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.). Ступінь допустимих перетворень у зоні – обмежена.

Регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

- **гранична висота забудови 7 м** від денної поверхні землі до початку даху або карнизу (два поверхи);
- будівлі повинні мати **скатний дах**;
- забудова **садибного острівного типу** громадськими й житловими будинками для збереження «прозорів» – зорових видів, що відкривають види на монастир;
- зберігаються всі незабудовані простори городів, з котрих відкриваються види на монастир.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. При реконструкції існуючих споруд і будівель дотримуються визначених вище граничних параметрів нової забудови.

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.9. та 1.Р.1.10. – Восьма та дев'ята ділянки зони регулювання забудови (II категорії) перемінної висоти забудови

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.). Ступінь допустимих перетворень у зоні – обмежена.

Регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

- **гранична висота забудови по вулиці Остроградського** (парна сторона вулиці) – **10 м** від денної поверхні землі до початку даху або карнизу (три поверхи), далі повинна зменшуватися по вулиці Шкільна (Горького) **до 7 м** (два поверхи), а по вулицях Спортивна (колишня Котовського) і Хмельницького – **до 5 м** від денної поверхні землі до початку даху (один поверх). В середині кварталів по вулиці Гоголя висота будівель обмежується до 7 м;
- рекомендується **скатний дах будівель**;
- забудова **садибного острівного типу** громадськими й житловими будинками.
- рекомендовані відстані між будинками не менш ніж 10 м по вулицях, для збереження «прозорів», що відкривають види на монастир.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. При реконструкції існуючих споруд і будівель дотримуються визначених вище граничних параметрів нової забудови.

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.11. – Десята ділянка зони регулювання забудови (II категорії) граничної висоти забудови в 5 м

На території зони регулювання забудови пам'яток діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.). Ступінь допустимих перетворень у зоні – обмежена.

В зоні знесенню підлягає дисгармонійна забудова, територія якої може використовуватися **лише під відкриті простори і зелені насадження**, з цих територій відкривається найкращі види на собор. Зберігаються та озеленяються незабудовані території. Регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

- **гранична висота забудови 5 м** від денної поверхні землі до початку даху або карнизу (один поверх);
- будівлі повинні мати **скатний дах**;
- забудова **садибного острівного типу** громадськими будинками;
- по вулиці Правди відстань між будинками не повинна бути менше ніж 12 м × 22 м.

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. При реконструкції існуючих споруд і будівель дотримуються визначених вище граничних параметрів нової забудови.

Зона входить у **A2** – другу ділянку зони охорони археологічного культурного шару. В зоні можливе розташування підземних ходів, інженерних споруд і мереж та залишків фундаментів історичних споруд монастиря. **До початку будівельних, розпланувальних робіт та прокладки інженерних мереж необхідно виконання археологічних розвідок та археологічних досліджень.**

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

1.Р.1.12 – Одинадцята ділянка зони регулювання забудови (II категорії) граничної висоти забудови в 15 м (за межами селища)

Для збереження цінного виду на монастир з вулиці Дружби та траси пропонується залишити смуги бульварів, що віднесені до зони охоронюваного ландшафту **ОЛ-8**, а за їх межами встановити зону **1.Р.1.12.**, на території якої діє загальний режим використання і забудови територій зон регулювання забудови (див. 205 с.).

Ступінь допустимих перетворень у зоні – максимальна. Регламентується нова забудова за типом і розмірами наступним чином:

- **рекомендується гранична висота забудови 15 м** до початку даху або карнизу (п'ять поверхів);
- рекомендується **скатний дах** для всіх будівель;

– перспективна забудова громадськими й житловими будинками (периметральна або садибна, що уточняється при виконанні проекту детального планування території).

Можливе функціональне використання територій і споруд визначається генеральним планом та зонінг-планом населеного пункту. На даний час ділянка знаходиться за межами населеного пункту, тому при розробці детального планування території її режим може бути відкоригований. Мета регулювання нової забудови збереження візуального зв'язку територій з монастирським комплексом.

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини та з питань містобудування та архітектури.

6.3.2 Режим використання територій в зонах охоронюваного ландшафту

Режим використання цих зон забезпечує збереження історичного природного каркасу містечка, візуальних зв'язків природної підоснови з архітектурними домінантами і фоновією забудовою, ліквідацію чи візуальну нейтралізацію будівель, споруд і насаджень, що спотворюють природний ландшафт.

ОЛ-1 – Перша ділянка зони охоронюваного ландшафту визначена для збереження садово-паркового ландшафту центрального парку Перемога. Можливі в цій зоні ландшафтні реконструкції, використання прийомів ландшафтного дизайну та нові посадки рослин. Пропонується **реконструкція благоустрою, мощення та малих архітектурних форм** зі збереженням існуючих цінних елементів благоустрою, меморіальних пам'яток історії.

Режим зони охоронюваного ландшафту:

- знесення дисгармонійної споруди;
- регламентується площа озеленення парку, яка повинна бути не менше ніж 70 % від загальної площі зони;
- забороняється на території будівництво будь-яких капітальних і тимчасових будівель, споруд, кіосків;
- передбачається збереження цінного планування, цінної декоративної рослинності;
- збереження існуючих меморіальних пам'яток та об'єктів культурної спадщини;
- передбачає регламентацію малих архітектурних форм за стилістикою у центрі міста, біля пам'яток архітектури і історії.

На території зони забороняються наступні види робіт, а саме:

- посипання сіллю тротуарів у зимовий період;
- паління листя восени;
- паркування автомобілів;
- влаштування сміттєзвалищ;

- миття автомашин;
- проїзд автомашин на територію, окрім технічних, для здійснення благоустрою та посадок рослин.

ОЛ-2 – Друга ділянка зони охоронюваного ландшафту (нижній парк з водоймою). Можливі в цій зоні ландшафтні реконструкції, використання прийомів ландшафтного дизайну, нові посадки рослин, облаштування набережної вздовж ставка. Пропонується **реконструкція благоустрою, мощення та малих архітектурних форм** зі збереженням існуючих цінних елементів благоустрою. Реконструкція існуючих споруд та благоустрою парку проводиться лише на підставі проекту парку. Функціональне зонування парку може передбачати розміщення спортивної зони. При необхідності розвитку рекреаційної інфраструктури парку, розміщення мінімальної кількості споруд та їх проекти виконуються лише після відповідного проекту реконструкції парку.

На території повинний переважати відкритий простір – водойма, газони, спортивні майданчики та луки.

Режим зони охоронюваного ландшафту:

- регламентується площа озеленення парку, а саме газонів та луків, яка повинна бути не менше ніж 60 % від загальної площі зони без площі водойми;
- забороняється на території будівництво будь-яких капітальних і тимчасових будівель, споруд, кіосків;
- передбачається збереження цінного планування, цінної декоративної рослинності;
- збереження цінної рослинності, захист берегових та лучкових територій, захист зелених насаджень, створення сприятливої гідрогеологічної обстановки та чистоти водойми. Проводяться санітарні вирубки дикої рослинності та самосіву, котрі закривають основні точки обзору на монастир та населений пункт;
- відкриті галявини та простори лук можуть використовуватись для епізодичних масових свят та гулянь без будівництва капітальних будівель, а також як лугопарки та гідропарки з відповідними технічними заходами та впорядкуванням, що не впливають негативно на ландшафт та не змінюють його характеру.

На території забороняються наступні види робіт, а саме:

- посипання сіллю тротуарів у зимовий період;
- паління листя восени;
- влаштування сміттєзвалищ;
- миття автомашин;
- проїзд автомашин на територію, окрім технічних для здійснення благоустрою та посадок рослин.

ОЛ-3 – Третя ділянка зони охоронюваного ландшафту (старий кар'єр цегельного заводу монастиря). Зона знаходиться в зоні охорони археологічного культурного шару **A2** і потребує додаткових археологічних досліджень. Режим зони:

- Рослинність дика, самосів на території улоговини підлягає очищенню та регулюванню.

– Необхідні також санітарні рубки деревної та чагарникової рослинності для забезпечення візуального розкриття пам'яток та собору.

– Забезпечення пішохідних зв'язків навколо улоговини.

Можливо використання території під сквер. На цій території можуть знаходитися підземні ходи, залишки підземних споруд та масові поховання, тому використання ділянки може бути уточнено після проведення археологічних досліджень.

ОЛ-4 – Четверта ділянка зони охоронюваного ландшафту, що охоплює зону старого кладовища (ОЛ-4.1) та монастирської балки (ОЛ-4.2).

ОЛ-4.1 – Кладовище на момент дослідження вже є закритим. На його території зберігаються існуючі пам'ятки історії та поховання. На території можуть проводитися офіційні заходи, що організуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також заходи, ініційовані юридичними і фізичними особами, громадськими організаціями для вшанування пам'яті загиблих та померлих.

Режим перетворень мінімальний:

– Облаштування та благоустрій меморіальних могил і пам'ятних знаків на кладовищі;

– Закріплення і відтворення значимості пам'яток в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;

– Збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття монастиря;

– Обмежується розміщення реклами та рекламних носіїв;

– Обмежується розміщення автостоянок.

Стоянка автотранспорту, туалети, тимчасові торгові об'єкти можуть розміщуватися поза межами кладовища.

ОЛ 4.2 – Території монастирської балки можуть бути використанні для рекреацій, але з мінімальним рекреаційним навантаженням (4–6 люд/га) та з мінімальним упорядженням та для традиційної діяльності, що не порушує ландшафт (постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 318, п. 14). Режим перетворень зони мінімальний, а саме:

– можливо здійснення господарської діяльності, котра не порушує характеру ландшафту і не потребує будівництва капітальних будівель і споруд;

– на окремих ділянках балки можуть здійснюватися сінокоси, випас худоби, проводитися городні сільськогосподарські роботи;

– рослинність дика, самосів на території балок підлягає очищенню та регулюванню;

– необхідні також санітарні рубки деревної та чагарникової рослинності для забезпечення візуального розкриття на пам'ятки архітектури та забезпечення пішохідних зв'язків.

Всі будівельні і містобудівні роботи, ландшафтні перетворення в зоні можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини та відповідними органами містобудування та архітектури.

ОЛ-5 – П'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, включає територію колишнього нового кар'єру цегельного заводу монастиря. В зоні зберігається природний ландшафт, існуюче озеленення. Забороняється будівництво капітальних будівель і споруд, шляхові і земляні роботи, що змінюють охоронюваний ландшафт.

Дозволяється:

- за спеціальним дозволом нове будівництво лише пов'язане з забезпеченням туристичної інфраструктури населеного пункту, окремими локальними об'єктами рекреації, музеями тощо, але відповідних органів охорони культурної спадщини та за умови дотримання 70 % озеленених територій парку. Нове будівництво регламентується за висотою – 5 м (один поверх);

- на окремих ділянках можуть здійснюватися сінокоси, випас худоби, проводиться городні сільськогосподарські роботи без встановлення господарських споруд.

На території зони забороняються наступні види робіт, а саме:

- паркування автомобілів;
- влаштування сміттєзвалищ;
- миття автомашин.

ОЛ-6 – Шоста ділянка зони охоронюваного ландшафту, знаходиться вздовж залізниці на північно-західній околиці. Режим зони охоронюваного ландшафту:

- регламентується площа озеленення зон (газони і луки), яка повинна бути **не менше ніж 70 %** від загальної площі зони;

- забороняється на території будівництво будь-яких капітальних і тимчасових споруд, кіосків;

- передбачає збереження цінної декоративної рослинності;

- зберігаються простори луків;

- закріплення і відтворення значимості пам'яток в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;

- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття пам'яток і собору;

- обмежується розміщення реклами та рекламних носіїв;

- обмежується розміщення автостоянок.

На окремих ділянках можуть здійснюватися сінокоси, випас худоби, проводиться городні сільськогосподарські роботи без встановлення господарських споруд.

ОЛ-7 – Сьома ділянка зони охоронюваного ландшафту, на південь від вул. Правди. Загальний режим зони охоронюваного ландшафту:

- забороняється на території будівництво будь-яких капітальних і тимчасових будівель, споруд та кіосків;

- передбачається збереження цінної декоративної рослинності (за наявності) та влаштування парків і скверів;

- знесення дисгармонійних споруд;

- закріплення і відтворення значимості пам'яток в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;
- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття монастиря;

- обмежується розміщення реклами та рекламних носіїв;

- обмежується розміщення автостоянок.

В межах зони можуть здійснюватися сінокоси, випас худоби, проводитися городні та сільськогосподарські роботи без встановлення господарських споруд.

ОЛ-8 та ОЛ-9 – Восьма та дев'ята ділянка зони охоронюваного ландшафту, які включають території за межами населеного пункту. Загальний режим зон охоронюваного ландшафту:

- на території забороняється будівництво будь-яких капітальних і тимчасових будівель, споруд та кіосків;

- регламентується площа озеленення зон (газони і луки), яка повинна бути **не менше ніж 60 %** від загальної площі зони;

- передбачається влаштування парків, бульварів і скверів;

- знесення дисгармонійних споруд (при наявності);

- закріплення і відтворення значимості пам'яток в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі населеного місця;

- збереження оглядових точок, найсприятливіших для візуального сприйняття монастиря;

- обмежується розміщення реклами та рекламних носіїв;

- обмежується розміщення автостоянок.

В межах зони до освоєння територій нової забудови за межами містечка можуть здійснюватися сінокоси, випас худоби, проводитися городні та сільськогосподарські роботи без встановлення господарських споруд.

6.3.3 Режим використання територій пам'яток археології та археологічного культурного шару

В межах населеного пункту пам'яток археології не має, але для виявлення об'єктів археології передбачається встановлення зон охорони археологічного культурного шару. У передбачених межах цих зон забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та попереднього проведення археологічних розвідок.

Будь-яким земляним роботам, будівельним роботам, пов'язаним з розкриттями, мають передувати археологічні дослідження. У проектно-кошторисній документації на будівництво в обов'язковому порядку передбачаються кошти на проведення археологічних досліджень перед початком земляних робіт.

A1 – Перша ділянка зони охорони культурного археологічного шару – «Монастирський комплекс».

A2 – друга ділянка зони охорони культурного археологічного шару – «Господарські і виробничі території монастиря».

На території зон охорони археологічного культурного шару встановлюється єдиний режим, що передбачає проведення додаткових науково-дослідних робіт з вивчення архітектурно-планувальної структури монастирського комплексу та обов'язкову археологічну експертизу ділянки запроєктованих земляних, будівельних або меліоративних робіт.

Всі земляні роботи в межах зони охорони археологічного культурного шару проводяться після погодження з обласним органом охорони культурної спадщини. У разі виявлення об'єктів археології обов'язковим є проведення подальших археологічних досліджень на всій площі запроєктованих робіт.

Після завершення археологічних досліджень ділянки культурного шару, виявлені й залишені на місці цінні фрагменти стародавніх будівель і споруд підлягають охороні, консервації та музеєфікації як нерухомі об'єкти культурної спадщини. **У разі їх відсутності** вивчені ділянки археологічного культурного шару, за рішенням відповідних органів охорони культурної спадщини, виключаються зі складу зон охорони археологічного культурного шару.

В разі взяття на державний облік визначених об'єктів або виявлення нових об'єктів здійснюється коригування меж і режиму використання території зони охорони археологічного культурного шару, а саме – на територіях пам'яток, в межах, визначених їх обліковою документацією, передбачається запровадження режиму використання території пам'яток археології.

A3; A4; A5 та A6 – Третя, четверта, п'ята та шоста ділянки охорони археологічного культурного шару. На території зон пропонується єдиний режим, що передбачає проведення земляних та меліоративних робіт після погодження з обласним органом охорони історико-культурної спадщини.

Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного або історичного характеру, виконавець робіт зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і протягом однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини, на території якого проводяться земляні роботи (п. 1 ст. 36 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»). Земляні роботи можуть бути відновлені лише згідно з письмовим дозволом відповідного органу охорони культурної спадщини після завершення археологічних досліджень відповідної території (п. 2 ст. 36 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»).

У разі **відсутності пам'яток** вивчені ділянки археологічного культурного шару, за рішенням відповідних органів охорони культурної спадщини, виключаються зі складу зон охорони археологічного культурного шару.

У разі взяття на державний облік визначених об'єктів або виявлення нових об'єктів здійснюється коригування меж і режиму використання території зони охорони археологічного культурного шару, а саме – на територіях пам'яток, в межах, визначених їх обліковою документацією, передбачається запровадження режиму використання території пам'яток археології.

6.4 Межі та режими використання історичного ареалу

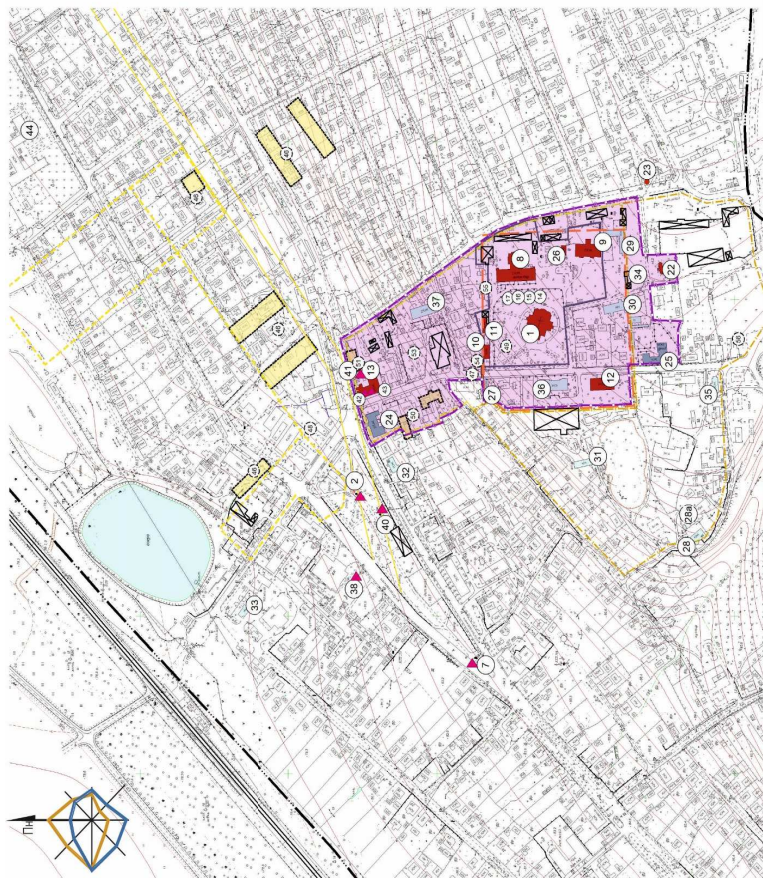
IA – центральний історичний ареал Козельщини визначено на підставі натурних досліджень, аналізу історичних і архівних матеріалів з урахуванням ступеня збереженості історико-культурної спадщини та ступеня її цінності.

Режими використання територій у межах історичного ареалу визначаються режимами використання територій та зон охорони пам'яток, які розташовані в його межах.

У межах історичного ареалу пріоритетним напрямом містобудівної діяльності є збереження традиційного характеру середовища, охорона пам'яток і їх раціональне використання, збереження і відтворення містоформуючої ролі об'єктів культурної спадщини.

Частина території історичного ареалу, а **саме території пам'яток**, належать до земель історико-культурного призначення.

На території **центрального історичного ареалу IA** передбачається збереження функцій монастиря та загальноміського центру при обмеженні розміщення нових об'єктів з функціями, які мають тенденцію до активного розвитку будівельних об'єктів, розширення територій і збільшують транспортні потоки. Також головним завданням є нейтралізація ролі дисгармонійних споруд шляхом їх знесення або перебудови. В історичному ареалі має зберігатися існуючий характер забудови у відповідності до типу міського середовища, переважно у вигляді окремо розташованих малоповерхових будівель по типу садиби. На ділянках з наявністю дисгармонійних споруд має бути проведена регенерація середовища на підставі проектної документації, погодженою відповідним органом у сфері охорони культурної спадщини.

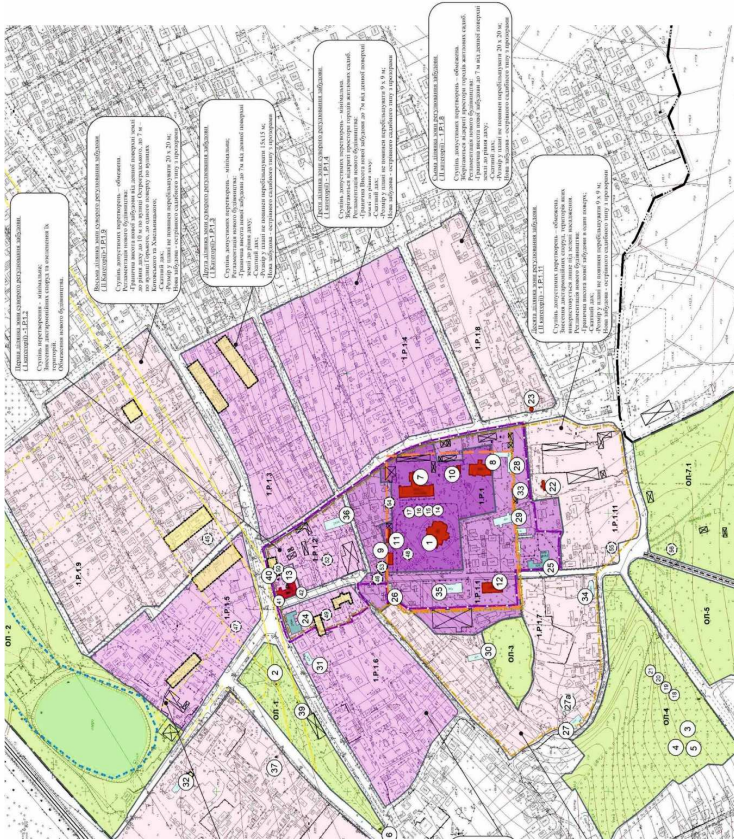
- Межа населеного пункту
- План міста місцевого значення
- Історичні будівлі пам'яті
- Райони історичних будівель
- Діагностичні споруди
- Історичні межі монастирських стін
- Межі історичного ареалу
- Межі монастиря разом з територією для прощан
- Господарсько-виробничі зони монастиря
- Будівля з скарбним ландшафтом (проектна)
- Залишені ворота
- Експлікація об'єктів
- Експлікація знищених об'єктів
- Об'єкти історії - поховальні пам'ятки
- Об'єкти історії - дурогоральні пам'ятки
- Археологічні об'єкти
- Втрачені вулиці
- Втрачені території
- Втрачені будівлі

Фрагмент історико-архітектурного опорного плану смт Козельщина

**ПРОЕКТ ЗОН ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХИТЕКТУРИ
с.мт. КОЗЕЛЬЩИНА**

Проект зон охорони пам'яток с.мт Козельщина

Проект зон охорони пам'яток смт Козельщина (фрагмент)

ВИСНОВКИ

У процесі вивчення архівних, літературних і картографічних джерел, натурального обстеження Козельщини, її природної підоснови, візуально-композиційної структури, розвитку розпланування і типології історичної забудови вирішено наукове завдання – категоризації пам'яток і об'єктів культурної спадщини Козельщини з визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток.

Проаналізовано етапи історичного розвитку історичного поселення, його планування та забудови, виявлено особливості його просторової композиції. Виконаний перелік об'єктів культурної спадщини за типами пам'яток, що відповідає чинному законодавству, існуючий перелік, доповнений новими об'єктами культурної спадщини – пам'ятками архітектури місцевого значення, ціною фоновою забудовою, пам'ятниками науки і техніки. Виконана фотофіксація пам'яток та об'єктів культурної спадщини містечка, натурний аналіз пейзажно-візуальної структури міста, виявлено ступінь композиційного впливу пам'яток національного значення та природного каркасу на архітектурне середовище Козельщини.

Це дозволило розробити науково-проектну документацію – історико-архітектурний опорний план смт. Козельщини та проект зон охорони пам'яток, котрий визначає межі і режими використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування.

Комплексні історико-архітектурні наукові дослідження Козельщини виконано вперше. Вони базуються на існуючих дослідженнях історичної спадщини населеного пункту, але носять комплексний характер, враховують сучасний стан архітектурного середовища Козельщини, зміни у нормативній та законодавчій базі, використовують сучасні методики розробки історико-архітектурних опорних планів та нові методи історико-демографічного аналізу і аналізу історичних аналогів.

Дослідженням підтверджено правомірність віднесення Козельщини до категорії історичних міст та визначено її культурну спадщину як головну містоформуючу базу при розробці нового генерального плану населеного пункту.

**СПИСОК НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КОЗЕЛЬЩИНИ**

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СМТ КОЗЕЛЬЩИНА

№ з/п	Найменування об'єкта культурної спадщини	Датування	Місцезнаходження об'єкта культурної спадщини	Вид об'єкта	Номер і дата рішення про взяття на облік/Міркультури про внесення до реєстру	Охоронний номер (за наявності)	Примітки
ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ							
1.	Собор Різдва Богородиці	1906 р.	Смт Козельщина, вул. Монастирська 25а Центр селища	архитектури	Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1984 р. № 165	–	
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ							
2	Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельцям.	1941, 1943; реконструкція 1957, 1986 та 2002 рр.	Смт Козельщина, вул. Остропрадського, Центр селища, центральний парк Перемоги	іст. орії	Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1982 р. № 247	–	Уточнити назву: Меморіальний комплекс: Братська могила воїнів Червоної армії, загиблих у роки II Світової війни. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельцям
3	Братська могила борців за владу Рад	1973 р.	Смт Козельщина, центральне кладовище	історії	Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1982 р. № 247	–	Уточнити назву: Братська могила загиблим у роки Громадянської війни (1919 р.)
4	Могила невідомого радянського воїна	1941 р., реконструкція 1972 р.	Смт Козельщина, центральне кладовище	історії	Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1982 р. № 247	–	Уточнити назву: Могила невідомого воїна Червоної армії, загиблого під час оборони Козельщини (1941 р.)
5	Братська могила підпільників і радянських воїнів	1941 р., реконструкція 1975 р.	Смт Козельщина, центральне кладовище	історії	Рішення виконкому Полтавської облради народних депутатів від 23.04.1982 р. № 247	–	Уточнити назву: Братська могила підпільників і воїна Червоної Армії (1941 р.)

ЩОЙНО ВИЯВЛЕНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

№ з/п	Найменування об'єкта культурної спадщини	Датування	Місцезнаходження об'єкта культурної спадщини	Вид об'єкта	Номер і дата рішення про взяття на облік/Мінкультури про внесення до реєстру	Існуючий охоронний номер (за наявності)	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8
ЩОЙНО ВИЯВЛЕНІ ОБ'ЄКТИ АРХЕОЛОГІЇ							
6	Курганний могильник (група з 2 курганів)	Не встановлено	Смт Козельщина, на схід від вулиці Виноградної, на незабудованій території, що віддана під городи	Об'єкт археології	Постанова колегії УКА Від 10.02.1992 р.	-	Розкопки не проводилися, потребує додаткових археологічних досліджень для прийняття рішення щодо внесення у реєстр
ЩОЙНО ВИЯВЛЕНІ ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ							
7	Пам'ятний знак на честь звільнення від німецько-фашистських загарбників	1985, Реконструкція 2014 р.	Смт Козельщина, вул. Острозького, центр селища, центральний парк	Об'єкт історії	Наказ управління культури ОДА від 19.10.2010 р. № 358		Уточнити назву: Пам'ятний знак на честь військових дивізій, які звільнили селище Козельщина від гітлерівських загарбників (1943 р.)

**ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КОЗЕЛЬЩИНИ,
ЩО ПРОПОНУЮТЬСЯ ДЛЯ ВЗЯТТЯ НА ДЕРЖАВНИЙ ОБ'ЄКТ**

№ з/п	Найменування об'єкта культурної спадщини (сучасне)	Вид (види) об'єкта культурної спадщини	Місце знаходження об'єкта культурної спадщини	Датування	Примітки
1	2	3	4	5	6
ЗА ВИДОМ «АРХІТЕКТУРА»					
ЗНАЧНА ІСТОРИЧНА ЗАБУДОВА, ЩО ПРОПОНУЄТЬСЯ ДО ВЗЯТТЯ НА ДЕРЖАВНИЙ ОБ'ЄКТ					
Комплекс будівель монастиря, у складі:					
8	Тепла домовя церква Преображення Господня при келії настоятельки та різних майстернях (Ігуменський корпус)	Об'єкт архітектури	На території монастиря, вул. Монастирська, 25б (колишня Леніна)	1891 р.	
9	Канцелярія з сестринськими келіями (казначейський корпус)	Об'єкт архітектури	На території монастиря, вул. Монастирська, 25в (колишня Леніна)	1887 р.	
10	Будівля свічкарні та іконописної майстерні (паломницька)	Об'єкт архітектури, історії	На території монастиря, вул. Монастирська, 25г (колишня Леніна 17)	1908 р.	Пропонований статус будівлі свічкарні та іконописної майстерні подвійний – об'єкт архітектури та об'єкт історії
11	Свята брама з краницями (будівля пекарні та корівника)	Об'єкт архітектури	На території монастиря, Монастирська 25д (колишня Леніна)	1891 р.	
12	Сестринські келії (герапетичне відділення районної лікарні)	Об'єкт архітектури	вул. Монастирська, 20 (колишня Леніна)	1890-ті рр.	
13	Церковно-приходська школа для хлопчиків (Козельщинська центральна районна бібліотека)	Об'єкт архітектури	Вул. Остроградського, 79/11	1910–1912 рр.	У 1955–1957 рр. до будівлі добудований кінозал

ЗА ВИДОМ «ІСТОРІЯ»					
	Комплекс могил на соборному цвинтарі, у складі:				
14	Могила ігумені Агнії, першої настоятельки монастиря з 1891 по 1896 рр.	Об'єкт історії	на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці	1896 р., реконструкція 2012 р.	
15	Могила ігумені Олімпіади І, другої ігумені Козельщинського Різдва Богородиці монастиря з 1896 по 1915 рр.	Об'єкт історії	на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці	1915 р., реконструкція 2012 р.	
16	Могила Боровського Григорія Костянтиновича, благодійного, священнодіяча	Об'єкт історії	на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці	1909 р., реконструкція 2012 р.	
17	Могила схимігумені Серафими	Об'єкт історії	на території монастиря, на цвинтарі з боку східного фасаду собору Різдва Богородиці	2012 р.	
18	Місце поховань жертв Голодомору 1932–1933 рр.	Об'єкт історії	у старій частині кладовища за адресою вулиця Степова	7 листопада 1996 р.	
19	Місце поховань монахинь Козельщинського жіночого Різдва Богородиці монастиря (близько 100 могил), у складі:	Об'єкт історії	в центральній частині старого кладовища смт Козельщина	1890-ті р. – 1929 р.,	На місці поховань встановлений пам'ятний знак
20	Могила ігумені Іраїди, священнодіячки	Об'єкт історії	-/-	1997 р.	
21	Могила схимонахині Макарії Дятченко	Об'єкт історії	-/-	1996 р.	
ЗА ВИДОМ «НАУКА І ТЕХНІКА»					
22	Споруда монастирського водопроводу (басейн-резервуар)	Об'єкт техніки	вулиця Монастирська (колишня Леніна), на території колишнього пожежного депо біля водопровідної свердловини	1905 р.	
23	Сипіосна башта	Об'єкт техніки	на східній околиці монастиря, на розі вулиць Монастирська та Суворова, на садибі Олесея Гончара, 16а	1890-ті рр.	

ІСТОРИЧНА ЗАБУДОВА смт КОЗЕЛЬЩИНИ

№	Найменування об'єкту	Місце знаходження об'єкту	Датування	Вид об'єкту	Сучасне використання		Примітки
					3	4	
ЗНАЧНІ БУДІВЦІ							
24	«Страннопримний дом» (богадільня), церковно-приходська школа для хлопчиків і монастирська аптека	Вул. Остроградського, 81/10 (колишня Радянська)	1887 р.	архітектура	Центр соціального обслуговування населення	Втрата автентичної складової: головний історичний фасад по вулиці Остроградського спалюваний, декор знищений, стіни облицьовані плиткою.	7
25	Будинок причта	Вул. Монастирська, 47 (колишня Леніна)	1886 р.	архітектура	На даний час паломницька монастиря, у радянські часи - контора радгоспу, пенсійний фонд	Втрата автентичної складової: історичний фасад облицьований плиткою, втрачений декор, є сучасні добудови. На території будівлі збереглися залишки історичних льохів та складів.	
РЯДОВІ БУДІВЦІ							
26	Господарська споруда (гараж)	На території монастиря Монастирська, 25ж	1896 р.	архітектура	Господарська споруда	Мас сучасну добудову	
27	Будинок воротарок	Вул. Монастирська, 44	1908 р.	архітектура	Житловий будинок	Декор будівлі втрачений внаслідок утечлення стін	
28	Будинок причта	на південь від кар сру старого цетельного заводу	1890-ті рр.	архітектура	Житловий будинок	Мас сучасні добудови. Втратив первісний вигляд та планування, але декор в основному зберігся	
28а	Льох	вул. Монастирська, 44	1890-ті рр.	архітектура	Льох	Був частиною монастирської стіни.	
29	«Кутювий будинок» (будинок для водопроводу)	вул. Монастирська, 27	1900-ті рр.	архітектура	Житловий будинок	Спалюваний добудовами, декор монастирської стіни зберігся фрагментарно	

Продовження

1	2	3	4	5	6	7
30	Будинок сестринських келій	вул. Монастирська, 35	1890-ті рр.	архітектура	Житловий будинок	Має сучасні добудови та перепланування, декор фасадів зберігся в окремих місцях, під будівлею підвал
31	Будинок для прачка	Монастирська, 48	1908 рр.	архітектура	Копишне терапевтичне відділення, зараз житловий будинок	
32	Крамниця	вул. Остроградського, 85	1900-ті рр.	архітектура	Комерційні функції: магазин, банк, страхова компанія	Має сучасні добудови та перепланування, декор зберігся фрагментарно
33	Споруда з мастку Капністів	вул. Монастирська, 4	1860-ті рр.	архітектура	Пункт міліції, зараз не використовується	Залишилися лише окремі автентичні елементи історичної споруди, об'єкт спаложений добудовами
34	Залишки монастирських стін	На території садіб Монастирська, 29 та 29а	1890-ті рр.	архітектура	До стін добудовані господарські та житлові споруди	Залишилися лише окремі автентичні елементи стіни
35	Будинок для прачка	Монастирська, 26	1900-ті рр.	архітектура	Зараз житловий будинок	Об'єкт спаложений добудовами, але декор на фасаді залишився
36	Сестринські келії (одноповерхова будівля)	На території центральної районної лікарні, Монастирська, 20а	1890-ті рр.	архітектура	Зараз і у радянські часи лікарня	Декор головного фасаду будівлі спаложений при обліщованні плиткою, дворовий фасад частково зберіг декор та автентичні деталі
37	Двокласна жіноча Різдва Богородиці церковно-приходська школа при Козельщинському монастирі. При ній гуртожиток для дівчат.	вулиця Суворова, 21	1890-ті р./ 1960-ті р.	архітектура	Будівля у 1,5 поверхи, використовується під офісні та складські приміщення	Спаложена добудовами, декор знищений. До фрагментів будівлі школи зроблені добудови та надбудови.

ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ

№	Найменування об'єкту	Місце знаходження об'єкту	Датування	Вид об'єкту	Сучасне використання	Примітки
38	Пам'ятний знак учасникам ліквідації аварії на Чорнобильській атомній електростанції	У центрі селища, біля районного будинку культури, Остроградського 56	2010 р.	історія		
39	Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932–1933 рр.	Нове кладовище за межами населеного пункту	1993 р.	історія		Встановлений 1993 р. біля автовокзалу, 2006 р. перенесений на територію монастиря, 2017 р. перенесений на нове кладовище
40	Пам'ятник – погруддя Остроградському	У центрі селища, в центральному парку по вулиці Остроградського	2016 р.	історія		
41	Пам'ятний знак учасникам бойових дій на території інших держав	У центральній частині селища, у курдонері біля Козельницької районної бібліотеки (Остроградського 79/11)	2011 р.	історія		

МЕМОРІАЛЬНІ ДОШКИ В СМТ КОЗЕЛЬЩИНИ

№ п/п	Найменування об'єкта	Місце знаходження об'єкта	Датування	Примітки
42	Меморіальна дошка Олесю Гончару	На будинку центральної районної бібліотеки (вулиця Остроградського, 79/11); на фасаді по вулиці Остроградського	2017 р.	
43	Меморіальна дошка пам'яті солдат і офіцерів Війська Польського, польських партизанських та цивільних громадян	На будинку центральної районної бібліотеки (вулиця Остроградського, 79/11); на фасаді по вулиці Монастирській	2013 р.	
44	Меморіальна дошка учаснику АТО/ООС Рома К. С.	На Будинку Козельницької ЗОШ І-ІІІ ступенів по вулиці Г орького, 10а	2017 р.	
45	Меморіальна дошка на честь письменника Олеся Гончара, котрий працював у редакції районного газети «Розгорнутим фронтом»	Смт Козельщина, вул. Монастирська, 15 будинок колишньої св'яцарні монастиря	Наказом управління культури ОЛДА від 19.10.2010, № 358 внесена до щойно виявлених об'єктів куль-турної спадщини.	На 1.01.2018 р. меморіальна дошка втрачена. Не включати об'єкт в державний реєстр

ВТРАЧЕНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

№ на плані	Найменування	Місце знаходження	Рік утворення об'єкту / рік знищення об'єкту	Примітки
1	2	3	4	5
46	Маєток князя Капніста з парком та ставком	Вул. Монастирська – Остроградського – Чкалова – Котовського	Не встановлені	На момент дослідження не має даних про зовнішній вигляд та архітектуру цінність об'єкту
47	В'їзні ворота (Червона брама)	На вулиці Монастирська, примикали до стіни будинку вогорарок, за адресою Монастирська, 16	1989 р./ 1930-ті р.	Зовнішній вигляд добре видний на литографіях монастиря 1892 р. та фото 1910 р.
48	Дерева капличка для ікони	У парку маєтку Капністів, нині територія центрального парку	1881 р./ рік знищення невідомий	Тимчасова капличка, в яку була перенесена ікона Козельницької божої матері до побулдови дерев'яного собору Різдва Богородиці
49	Дерев'яний храм Різдва Богородиці з приділом в ім'я Марії Магдалини та дзвіницею	В 500 сажнях на північ від нового мурованого собору на території монастиря	Храм побудований 1882 р., освячений 6,09,1882 р./ розібраний орієнтовно у 1906 р.	Храм розібраний після побудови нового собору та проданий до Катеринославської губернії
50	Лікарняний корпус з аптекою	Вулиця Монастирська, 12–14	1889 р./ 1940-ті рр.	Зараз на цьому місці територія нової поліклініки та районної аптеки
51	Будинок для приїжджаючих прочан	Орієнтовно між будівлями по вулиці Остроградського, 79 та 77, (між бібліотекою та універмагом)	1887 р./ рік знищення невідомий	Зараз на цьому місці зелені курдонер по вулиці Остроградського
52	Історичні межі закритої частини монастиря (монастирські стіни)	Нанесені на креслення	1888 р./ після 1929 р.	Монастирські стіни зруйновані, в сучасних межах площа монастиря зменшилася
53	Капличка над колодязем	В садку будівлі для приїжджаючих прочан, Монастирська, 13а	До 1891 р./ рік знищення невідомий	Зовнішній вигляд добре видний на литографіях монастиря 1892 р.
54	Бакалійна крамниця	Монастирська, 17	До 1891 р./ 1943 р.	

1	2	3	4	5
55	Капличка в монастирській стіні	В монастирській стіні ліворуч від Святих воріт	До 1891 р./ 1930-ті рр.	Зовнішній вигляд добре видний на літогравюрах монастиря 1892 р.
56	Сарай для млина і локомотива	На перетині вулиць Монастирська та Степова, (Монастирська, 53), на тій місці побудували радгоспну столову	1898 р./ 1943р.	
57	Приміщення для цегляного заводу	На сході від перетину вулиць Монастирська та Степова	1891р/ 1990-ті рр.	Використовували у радянські часи як заправку радгоспу
ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЗА МЕЖАМИ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ЩОЙНО ВИЯВЛЕНІ ОБ'ЄКТИ АРХЕОЛОГІЇ				
58	Курган I	За існуючими межами смт Козельщина, на південь від будівель керамзитового заводу	На час виконання документації датування не встановлено	Постанова колегії УКА Від 10.02.1992 р.
59	Курган II	За існуючими межами смт Козельщина, на схід від керамзитового заводу	Датування не встановлено на час виконання документації	Постанова колегії УКА Від 10.02.1992 р

Список використаних архівних та літературних джерел

Архівні матеріали

1. ДАПО. – Ф.Р. – 5170. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 74.
2. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 62. – Арк. 27 зв.
3. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8 – Спр. 83. – Арк. 26. Р
4. Про перелік об'єктів культурної спадщини Полтавщини (історія та монументальне мистецтво) Наказ Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації № 358 від 19.10.2010 р. // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.
5. Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР 2.4.534-2.16.23 // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського
6. Проект генерального плану пгт Козельщина Полтавской области (1968 г.). – Украинский государственный проектный институт Укргорстройпроект, г. Харьков. – Пояснювальна записка, креслення (5 шт.)// РАВМА Козельщинської РДА.
7. Проект генерального плана пгт Козельщина Полтавской области, (1978г.) – Украинский государственный проектный институт Укргорстройпроект, г. Харьков. – Пояснювальна записка, креслення (8 шт.)// РАВМА Козельщинської РДА.
8. Рішення Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. «Про затвердження переліку пам'яток історії та культури, взятих на державний облік і охорону» // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.
9. Розпорядження представника президента України Полтавської ОДА від 14 грудня 1993 р. № 531 «Про передачу приміщень Різдва Богородиці (Козельщинського) жіночого монастиря в селищі Козельщина чернечій громаді Української православної церкви». – 3 арк. // РАВМА Козельщинської РДА.
10. Собор Рождества Богородицы 1900 г. в пгт Козельщина Полтавской области. Обследование. Киев, 1978 г. Украинское специализированное научно-реставрационное производственное управление Госстроя Украины. – Історична довідка, креслення, акти обстеження // Робочий архів Відділу містобудування, архітектури, житлово-комунального господарства та з питань надзвичайних ситуацій Козельщинської районної державної адміністрації (РАВМА Козельщинської РДА).
11. ЦАМО РФ. – Ф. 3. – Оп. 86096. – Спр. 24. – Арк. 261; Ф. 33. – Оп. 563783. – Спр. 32; Ф. 33. – Оп. 563784. – Спр. 8; Ф. 33.– Оп. 11458.– Спр. 11, 144, 345; Ф. 58.– Оп. 18001. – Спр. 949, 1004; Ф. 58. – Оп. 18002. – Спр. 509, 962; Ф. 58. – Оп. 818883. – Спр. 127, 586, 644; Ф. 58. – Оп. 818884. – Спр. 47; Ф. 192 гв. ап. – Оп. 13509. – Спр. 1; Ф. 192 гв. ап. – Оп. 692998. – Арк. 2; Ф. 1247. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 11; Ф. 1247. – Оп. 1.–Спр. 5. – Арк. 3; Ф. 1199. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 16, 115; Ф. 1199. – Оп. 2 – Спр. 2. – Арк. 51; Ф. 1512. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 90, 159, 227; Ф. 2. – Спр. 11. – Арк. 26, 27; Ф. 1599. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 2; Ф. 1512. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 95; Ф. 1512. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 24; Ф. 1237. – Оп. 23. – Спр. 9. – Арк. 66, 173, 175; Ф. 1481. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 40; Ф. 1604. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 23, 47; Ф. 1459. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 28; Ф. 1247. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1, 4; Ф. IX відділ, вх. 1324-41, 465 ГАП; Ф. IX відділ. – Спр. 101-32-1, вх. 391; Ф. 1199. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 80; Ф. IX відділ. – Спр. 002-45, вх. 1323-41. – Арк. 57-60; IX відділ. – Спр. 101-1277-2. – Оп. 18001. – Спр. 1007. – Арк. 24; Ф. 3068. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 80, 86;
12. ЦАМО РФ. – Ф. 229. – Оп. 166. – Спр. 53. – Арк. 202.

Неопубліковані матеріали

13. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України): автореф. Дис. д-ра арх. : 18.00.01/ ХДТУБА. – Харків, 2004. – 32 с.
14. Олейник Е. П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города (на примере городов западных областей УССР) : Дис. ...канд. арх. :18.00.04. – Киев : 1989. – 199 с., ил.
15. Осиченко Г. О. Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст (на прикладі Центральної України): дис. канд. арх. 18.00.01 : Харків, ХДТУБА, 2006.
16. Плешкановська А. М. Містобудівне регулювання функціонального використання і забудови міських територій : Автореф. дис. ...канд. техн. Наук : 05.23.20/ КНУБА. – Київ, 2000. – 21 с.
17. Седак А. Д. Градостроительные принципы сохранения и совершенствования исторической среды малых городов (на примере городов западных областей УССР). Дис. ...канд. арх. : 18.00.04. – Киев, 1987. – 203 с. : ил.
18. Царенко С. О. Принципи та методи управління розвитком історичних міст на прикладі Поділля : Дис. ...канд. арх. : 18.00.01. – Київ, 2000. – 224 с.

Історичні джерела

19. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1890 год – Полтава. Типо-литограф. Губернского Правления, 1903.
20. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1897 год [сост. Д. А. Иваненко, секретарь Полтавского губ. Статистич. комитета]. – Полтава : Типогр. Губернского правления, 1897.
21. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1898 год [сост. Д. А. Иваненко, секретарь Полтавского губ. Статистич. комитета]. – Полтава : Типолитография Губернского правления, 1898. – С. 33, 56, 124.
22. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1899 год [сост. Д.А. Иваненко, секретарь Полтавского губ. Статистич.комитета]. – Полтава : Типолитография Губернского правления, 1899. – С. 62, 140, 167.
23. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. – Полтава, 1904.
24. Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году. – Ч. I. – Полтава : в типогр. Губернск. Правл., 1848. – II, 192 с.; Ч. II. – Полтава : в типогр. Губернск. Правл., 1849. – IV, 384 с.; Ч. III. – Полтава : в типогр. Губернск. Правл., 1852. – II, 434, 48 с.;
25. Атлас карт и видов к «Запискам о Полтавской губернии», составленным Н. Арандаренком, в 1846 году. – Полтава : литогр. Губ. правления, 1851. – Отд. вып. – 13 нenum. лист. карт, 41 с. : ил.
26. Боянский П. И. Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год. – Полтава, 1865. – XIV+470+LXV+249+116+200+186+3с+1
27. Василенко В. И. Хозяйственно-экономический обзор Кобеляцкого уезда Полтавской губернии / Издание Кобеляцкой уездной земской управы / В. И. Василенко. – Кобеляки : Типогр. Б. И. Брагилевского, 1895. – 139 с. + 2 табл. – С. 21–22.
28. Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Г. Екатеринославской, Херсонской и Полтавской / Грав. конт. топ. Ментин, 3-й предм. учен. Лисицын, горн. чин. Нагавицын и Зиновьев; Вырез. слова Поповцев и Иванов 7-й. – [Изд. 1850-х гг.]. – Ряд XXV. – Л. 12.

29. Волости и важнейшие селения Европейской России : По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства внутренних дел. – Вып. 3: Губернии Малороссийские и юго-западные : [Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская] / Сост. ст. редактор В. В. Зверинский. – СПб. : 1885. – 333 с. – С. 67.
30. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем (Историко-статистический опыт), вып. I, Полтава : Типо-Литография М. Л. Старожицкого, 1901.
31. Доклады Кобелякской уездной земской управы Кобелякскому уездному земскому собранию XLVIII очередного созыва 1912 года. – Кобеляки : Типография Б. И. Брагилевского, 1912. – С. 172.
32. Коломенский Г. Сборник необходимых сведений о каждом приходе и адрес-календарь духовенства Полтавской епархии. Ч. 1 : Полтавский учебный округ. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1890. – VIII, 310 с.
33. Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава : Типо-литогр. Л. Т. Фришберга, 1902. – XXXIV, 656 с.
34. Лешенко Н. Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). – Киев : Изд-во АН УССР, 1959. – С. 296.
35. Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: (Сборник топографических сведений) / Николай Макаренко; ПУАК. – Полтава, 1917. – С. III–IV.
36. Маркевич Н. О народонаселении Полтавской губернии. – Киев : В Университетской Типографии, 1855. – 52 с., 65 табл. – С. 2, 5; табл. 1, 39.
37. Маркевич Н. Реки Полтавской губернии // Записки Императорского Русского географического общества. – СПб. : в типогр. Имп. Академии Наук, 1856. – Кн. XI. – С. 337–461.
38. Матеріали до опису округ УСРР. Кременчуцька округа. – Харків : 1-ша фото-літо-друкарня, 1926. – С. 33–35, 48.
39. Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Кобелякский уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литогр. И. А. Дохмана, 1906. – С. 8–13.
40. Модзалевский В. Л. Материалы для истории Полтавского полка [вып. III] // Труды ПУАК. – Полтава: Электр. Типогр. Г. И. Маркевича, 1906. Вып. 2. – С. 33.
41. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 2: Е – Киев / В. Л. Модзалевский. – Киев : Типогр. Т-ва Г. Л. Фронцкевич и Ко, 1910. – IV+720+20 с. – С. 389.
42. Модзалевский В. Л. Матерьялы для истории Полтавского полка [вып. III] // Труды ПУАК. – Полтава : Электр. Типогр. Г. И. Маркевича, 1906. Вып. 2. – С. 33.
43. Образ Козельщинской божьей матери. Состав. Прот. С. Гаврилков; 5-е изд. Значительно дополненное. – Полтава : Типография Н. Пигуренко, 1882. – С. 61–62.
44. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XV очередному Кобелякскому земскому собранию за 1878 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1879. – С. 29, 63.
45. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVI очередному Кобелякскому земскому собранию за 1879 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1879. – С. 125.
46. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVII очередному Кобелякскому земскому собранию за 1880 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1880. – С. 207;
47. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XVIII очередному Кобелякскому земскому собранию за 1881 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1881.

48. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XIX очередному Кобелякскому земскому собранию за 1882 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1882. – С. 235.
49. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XX очередному Кобелякскому земскому собранию за 1883 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1883. – С. 179.
50. Отчет и доклады Кобелякской уездной земской управы XXI очередному Кобелякскому земскому собранию за 1884 год. – Полтава : Типография Губернского правления, 1884. – С. 412–413.
51. Попередні підсумки перепису населення 1926 р. // Статистика Кременчуччини. – 1927. – Ч. 2. – 78 с.
52. XXXIII. Полтавская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / [обработан при Комитете Н. Штиглицом]. – СПб. : В типогр. Карла Вульфа, 1862. – С. 69.
53. Падалка Л. В. Прошлое полтавской территории и ее заселение : Исследования и материалы с картами / Издание Полтавск. Ученой Архивной Комиссии. – Полтава : Т-во Печатного Дела, 1914. – 236 с., ил. – С. 99–100.
54. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год [сост. Павел Бодянский]. – Полтава : типография Н. Пигуренко и губернского правления, 1865. – С. 44.
55. Памятная книга и адрес-календарь Полтавской губернии за 1888 год. (сост. Д.А. Трошинский), Полтава, 1887.
56. Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год. – Полтава, 1914.
57. Памятная книжка Полтавской губернии на 1915 год. – Полтава, 1915.
58. Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. – Полтава : Издание Полтавского Губерн. Статист. Комитета. – Электрич. Типограф. Губернского правления, 1916.
59. Пирский Н. Исторический очерк поселений Кобелякского уезда вообще и исторический и церковно-статистический очерк поселений Кобелякского уезда, расположенных по реке Ворскле в частности. – Кобеляки : Типогр. З. Иова и М. Золотаревского, 1908. – 252 с.
60. XXXIII. Полтавская губерния. Список населенных мест по сведениям 1896 года / [обработан при Комитете Н. Штиглицом]. – СПб. : В типогр. Карла Вульфа, 1896. — XXXIII, 262, 1 л. нenum., 1 л. карт.
61. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / Под. ред. П. П. Семенова, В. И. Ламанского. – Т. VII: Малороссия. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – Харків, 520 с., ил., 1 л. карт. – С. 307–308.
62. Рудинський М. Досліди на Полтавщині : I. Клімівка. II. Розшуки на Кременчуччині / Михайло Рудинський // Короткі звідомлення [Всеукр. археол. комітету] за археологічні досліді року 1926: [зб. наук. ст.] / Укр. акад. наук; ВУАК; [гол. ВУАКУ акад. О. Новицький]. – Київ, 1927. – С. 152.
63. Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею / Михайло Рудинський // Збірник, присвячений 35-річчю Музею : зб. наук. пр. / Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка; [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. – Полтава : 1-ша раддрукарня «Полтава-Поліграф», 1928. – Т. I. – С. 40, 45, 50.
64. Русов М. Я. Очерки поселений и построек Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества, том 13, Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, Харьков, 1902, С. 73–120.
65. Сидоренко Г. О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін; Ін-т археол. АН УРСР; УТОШК; [ред. кол. : Д. Я. Телегін (відп. ред.), Г. Т. Ковпаценко, М. П. Кучера]. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 56;

66. Список населенных мест Полтавской губернии / Издан Полтавским Губернским по крестьянским делам Присутствием в 1887 году. – Полтава : Типогр. Губернск. Правления, 1887. – Харків, 632 – 48 с.
67. Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1912 год. – Полтава, 1912. – ХСII, 302 с.
68. Статистика Российской империи. XVI. Выпуск 8. Волости и гмины 1890 года. XXXIII. Полтавская губерния / Издание Центрального Статистического Комитета Министерства внутренних Дел. – СПб. , 1890. – 16 с., 1 л. карт. – С. 5–8.
69. Список населенных мест Кобеляцкого уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год, с приложением карты уезда / Составлен по данным Полтавского Губернского Присутствия; Издание Полтав. Губ. земства. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1903. – 6 л. нenum., 108 с., 1 л. карт.
70. Список населенных мест Полтавской губернии. Составлен по материалам подворно-хозяйственной земской переписи 1910 года. – Полтава : Электрич. Типо-литогр. Фришберга, 1913. – 46, 22, 18, 26, 43, 30, 37, 18, 18, 26, 14, 18, 56, 16, 30, 30.
71. Список населенных мест Полтавской губернии / Издан Полтавским Губернским по крестьянским делам Присутствием в 1887 году. – Полтава : Типография Губернского Правления, 1887. – С. 138–139.
72. Сборник необходимых сведений о всех приходах Полтавской губернии и адрес-календарь духовенства той же епархии. – Полтава, 1895 (составил священник Григорий Коломенский).
73. Справочная и адресная книжка г. Кременчуга на 1875 г. Составлена К. Сторчаковым и Г. Розенталем. – Кременчуг : Типография и литография Германа Розенталя, 1874. – С. 81.
74. Статистика Кременчуччини. Ч. 2. – С. 16.
75. Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. – 1. Таблицы, показывающие экономическое положение хозяйств по поселениям. 2. Экономическое положение хозяйств различной земельной обеспеченности (групповой подсчет). 3. Профессиональные занятия домохозяев и членов их семей. 4. Таблицы, характеризующие положение кустарей и ремесленников. 5. Наемный труд в хозяйствах различных категорий. 6. Список населенных мест уезда. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Электрич. Типо-Литогр. И. Л. Фришберга, 1913. – XXXIV, 364, 30 с. – С. 327–380.
76. Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Кобеляцкий уезд. – Полтава : Т-во Печатного дела (типография быв. Дохмана). Александровская улица, 1913. – С. 18.
77. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Вид. перше. – Київ : Укрполітвидав, 1947. – С. 410–411.
78. Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. По сведениям, полученным от владельцев фабрик и заводов. – Полтава : Типо-литография Губ. Прав. арен. Д. Н. Подземским, 1905 г. – С. 58–59.
79. Хозяйственно-экономический обзор Кобеляцкого уезда Полтавской губернии. Составил и обработал В. И. Василенко. Издание Кобеляцкой уездной Земской управы. – Кобеляки : Типография Б. И. Брагилевского, 1895. – С. 81.
80. Щеглов В. Возведение Рождество-Богородицкой женской общины, в селении Козельщине, Полтавской епархии, в женский общежительный Рождество-Богородицкий монастырь. 1891 года, февраля 17-го дня. – Полтава : Типо-Литогр. Л. Фришберга, 1891. – 31 с.
81. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона в 86 т. Санкт-Петербург, 1890–1907.

Література та інші джерела

82. Авдєєва М. О. Братська могила учасників громадянської війни (1919) / М. О. Авдєєва, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / В. А. Андрієць, М. О. Авдєєва, І. О. Ворона та ін.; ред. кол.: Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, Т. К. Кондратенко та ін.; [упоряд. наук. ред. В. О. Мокляк; передмова В. О. Мокляк, О. Б. Супруненко]; Полт. краєзн. муз. ім. В. Кричевського. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. – С. 91–92.
83. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.). Довідник з адміністративно-територіального поділу / Ю. О. Васильєва, В. Н. Жук, В. В. Коротенко та ін. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с., 7 арк. вкл. карт.
84. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу [Ч. 1 / В. Н. Жук, З. М. Суховська, В. В. Коротенко, Т. П. Пустовіт, З. П. Яненко. – Полтава, Кременчук: Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 206 с.
85. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943–2002). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу. Ч. II / В. Н. Жук, З. М. Суховська, Т. П. Пустовіт, З. П. Яненко. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 8.
86. Андрієць В. А. Братська могила ополченців та воїна Червоної Армії / В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 87–88.
87. Гончар О. Твоя зоря: роман / Олесь Гончар. – Київ: Рад. письменник, 1980. – С. 103.
88. Джерела з історії Південної України. Т. 10: Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XI століття / Упоряд А. Т. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – 434 с. – С. 165, 173.
89. Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 березня 1960 року. – Вид. 1. – Полтава: Полтав. обл. вид-во, 1960. – 122 с.
90. Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 жовтня 1965 року. – Вид. 2-е. – Полтава: [Полтав. обл. друкарня], 1965. – 148 с.
91. Жук В. Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Полтава: Поліграф. підприємство «АСМІ», 2004. – 180 с., іл.;
92. Жук В. Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. – Вид. 3-е, уточн. і доповн. – Полтава: АСМІ, 2007. – 238 с., іл.
93. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ ВК; [упорядк., наук. ред., підг. до друку В. О. Мокляк; ред. археол. частини та передм. В. О. Мокляк, О. Б. Супруненко]. – Полтава: АСМІ, 2015. – 538 с.
94. Зуєв В. Ф. Полтавщина в «Путешественных записках» 1781 року / В. Ф. Зуєв; ЦОДПА; [упорядн. та наук. ред. О. Б. Супруненко; підг. до друку і ком. О. Б. Супруненка, С. Л. Кигим, О. В. Коваленко, В. О. Мокляк]. – Полтава: Археологія, 1999. – С. 20.
95. Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / [Голов. ред. кол.: П. Т. Тронько, М. П. Бажан, І. К. Білодід та ін.; ред. кол. Тому: І. Т. Буланий, Г. С. Бардик, О. А. Бєвзо та ін.]. – Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с., іл.
96. Книга Скорботи України. – Т. 3. – Полтава: Полтав. літератор, 2005. – 824 с.
97. Книга Скорботи України: Полтавська область. — Т. 1: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район, Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зінківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава: Полтав. літератор, 2002. – 400 с.

98. Книга Пам'яті України: Полтавська область. – Т. 5: Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район. – Полтава: Полтав. літератор, 1996. – 800 с. – С. 341–620.
99. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк. У 2-х тт. / В. В. Кривошея. – Чернівці: видавець Лозовий В. М., 2014. – 496 с. – С. 179.
100. Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описом картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівних та рукописних зібраннях) упор. А. В. Пивовар. – Київ: Академперіодика, 2012 – 668 с.
101. Козельщинської селищної об'єднаної територіальної громади // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kozeshynska.gromada.org.ua/pasport-gromadi-15-16-53-08-02-2018/>
102. Козельщинська селищна об'єднана територіальна громада Полтавська область. Загальна інформація // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada/1477>
103. Козельщинська селищна об'єднана територіальна громада Полтавська область. Склад громади // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada/1477/composition>
104. Козельщинський район – без вождя // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kozvisti.com.ua/index.php/k2-categories/podii-fakty-komentari/417-kozeshchynskiy-raion-bez-vozhdia>
105. Ключко В. В. Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олександр та Юренко Олександр / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 92–94.
106. Ключко В. В. Будинок редакції газети «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олександр та Юренко Олександр / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток... – С. 92–94; Синягівська М. У світлиці Олесевої зорі / М. Синягівська // Козельщинські вісті. – смт Козельщина Полтавської обл. – 2008. – 2 квітня. – № 24 (19935). – С. 2
107. Книга Пам'яті України: Полтавська область. Т. 5: Кобеляцький район Козельщинський район Котелевський район. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – С. 346–358.
108. Книга Скорботи України: Полтавська область. Т. 3. – Полтава: Полтавський літератор, 2005. – С. 283, 284, 285.
109. Луговая Л. Н. Отчет об археологических исследованиях разведотряда Полтавского краеведческого музея в составе ЛСРЭ ИА АН УССР на территории Полтавской области в 1986 г. (По подготовке материалов к «Своду памятников») / Л. Н. Луговая, И. С. Мельникова, А. Н. Некрасова; ИА АН УССР; ПКМ // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 1986/306. – 22128–22129; НА ПКМ ВК. – Спр. 03-260/1–2.
110. Литвин Н. На вівтар незалежності покладене життя ще одного нашого земляка / Н. Литвин // Козельщинські вісті. – 2017. – 18 серпня. – № 33 (10457). – С. 1.
111. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР. – Киев: НИИПрградостроительства, КиевНИИТИ, 1982.
112. Методические указания об использовании памятников истории и культуры как градоформирующих факторов при разработке генеральных планов и проектов детальной планировки городов. – М.: Стройиздат, 1988. – 29 с.
113. Мокеев Г. Я. Черты своеобразия в структурах городов восточных и западных славян // Архитектурное наследие / Г. Я. Мокеев. – М.: Стройиздат, 1975. – Вып. 23. – С. 3–13.
114. Мокієнко В. С. Пам'ятний знак учасникам бойових дій на території Демократичної Республіки Афганістан / В. С. Мокієнко, Л. А. Головки // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 109–111.

115. Мокієнко В. С. Пам'ятний знак учасникам ліквідації аварії на Чорнобильській атомній електростанції / В. С. Мокієнко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 111–112.
116. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні: Полтавська область / [упоряд. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт]. – Полтава : Оріяна, 2008. – 1200 с., іл.
117. Науково-видавничий проект: Полтавіка. Полтавська Енциклопедія. Гол. ред. О. А. Білоусько [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history-poltava.org.ua/?page_id
118. Осиченко Г. О. Методичні основи містобудівної регламентації в історичних містах // Містобудування та територіальне планування: Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2005. – Вип.21. – С. 244–255.
119. Осиченко Г. О. Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст // Містобудування та територіальне планування: Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2005. – Вип. 22. – С. 230–241.
120. Павленко В. А. Козельщинський Різдва Пресвятої Богородиці жіночий монастир / В. А. Павленко, В. О. Мокляк, В. А. Андрієць // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. – С. 94–103.
121. Полтавіка. Полтавська енциклопедія: У 12 тт. – Т. 12: Релігія і церква / [гол. ред. О. А. Білоусько; ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорєв]. – Полтава : Полтав. літератор, 2009. – 756, XL с., іл., схеми, карти, табл.
122. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – Київ : УЕ ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с., іл.
123. Полтавська область: Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1976 року. – Харків : Прапор, 1978. – 232 с.
124. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945 (до 65-ї річниці Перемоги над фашизмом). Інформаційно-довідкове видання. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – С. 134.
125. Посухов В. І. Пам'ятний знак польським воїнам / В. І. Посухов // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район / В. А. Андрієць, М. О. Авдєєва, І. О. Ворона та ін.; ред. кол.: Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, Т. К. Кондратенко та ін.; [упоряд., наук. ред. В.О. Мокляк; передмова В. О. Мокляка, О. Б. Супруненко]; Полт. краєзн. муз. ім. В. Кричевського. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. – С. 106–109.
126. Ревегук В. Полтавщина в роки Другої Світової війни (1939–1945). – Полтава, 2004. – С. 135.
127. Ревегук В. Я. Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917–1921 рр. – Полтава : Полтавський літератор, 2017. – С. 17.
128. Романченко Н. Герої не вмирають: у школах увічнили пам'ять загиблих випускників / Н. Романченко // Козельщинські вісті. – 2017. – 20 жовтня. – № 942 (10466). – С. 1–2.
129. Супруненко О. Кургани поблизу с. Солониці на Полтавщині / Олександр Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ; [ред. кол.: Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін.]. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – Вип. X. – С. 42–95.
130. Супруненко О. Галина Сидоренко та археологічна діяльність Полтавського краєзнавчого музею у середині ХХ ст.: До 85-річчя від дня народження відомого полтавського музейника / Олександр Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. 2001–2003 рр.: / УК ПОДА; ПКМ; [редкол.: О. В. Белько, Ю. В. Волошин, Г. І. Галян та ін.]. – Полтава : Дивосвіт, 2004. – [Вип. 1]. – С. 10–22.

131. Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, С. В. Махно, Д. Я. Телегін; Ін-т археол. АН УРСР; УТОПІК; [ред. кол.: Д. Я. Телегін (відп. ред.), Г. Т. Ковпаненко, М. П. Кучера]. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 25, 56.
132. Супруненко А. Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея: (к 100-летию со дня основания) / А. Б. Супруненко // Археологические исследования на Полтавщине: сб. науч. тр. / ПКМ; [редкол.: И. Н. Кулатова, Л. Н. Луговая, А. Б. Супруненко (отв. ред.)]. – Полтава, 1990. – С. 7.
133. Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині / О. Б. Супруненко; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2007. – 124, VIII с. – С. 43,60.
134. Супруненко О. Б. Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі / О. Б. Супруненко; ІА НАНУ; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА; [наук. та відп. ред. Д. Н. Козак]. – Київ ; Полтава: Вид-во «Гротекс», ВЦ «Археологія», 2007. – (Сер.: Старожитності околиць Комсомольська, част. V). – С. 122.
135. Супруненко О. До питання про пограбування курганів на Полтавщині за козацької доби / Олександр Супруненко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. / ЦП НАНУ і УТОПІК; [відп. ред. Д. Я. Телегін]. – Київ, 2000. – Вип. 9. – С. 87–91.
136. Супруненко О. Б. Нові матеріали золотоординського часу з пониззя Псла / О. Б. Супруненко // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОПІК; [ред. кол.: О. М. Титова (гол. ред.), В. І. Акуленко, Л. О. Гріфен та ін.]. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2013. – Вип. 24. – С. 160. – Рис. 2 : 6; О. Супруненко Кургани поблизу с. Солоніці на Полтавщині. – Рис. 8 : 5.
137. Супруненко О. Б. Сарматське поховання у пониззі Псла / О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова // АДУ – 2014: зб. наук. пр. / ІА НАНУ. – Київ : Стародавній світ, 2015. – С. 190–192.
138. Супруненко О. Б. Курганне грабіжництво XVII – XX ст. у Нижньому Припсіллі / О. Б. Супруненко // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОПІК; [ред. кол.: О. М. Титова (гол. ред.), В. І. Акуленко, Л. О. Гріфен та ін.]. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2012. – Вип. 21. – С. 66–75.
139. Супруненко О. Б. Кургани Нижнього Припсілля / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк; ЦП НАНУ і УТОПІК; ІА НАНУ; ЦОДПА. – Київ : ЦП НАНУ і УТОПІК; ПП «Вид-во «Гротекс», 2011. – 478, XXIV с. – С. 6, 400.
140. У Козельщині відкрили дошку пам'яті ув'язненим полякам роки війни // Полтавська думка. – 2013. – 3 жовтня. – № 40 (985). – С. 1.
141. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Вид. перше. – Київ : Укрполітвидав, 1947. – С. 410–411.
142. Чорнобиль-30. Книга слави і пам'яті. Полтавська область / Упорядн. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава : Копі-центр, 2016. – С. 556–558.

ДОДАТОК А

Історичні постаті, що пов'язані з Козельщиною

Агнія (1836–26.06(09.07) 1896 с. Козельщина) – перша ігуменя Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря. В миру – Олександра Миколаївна Щербачева. Народилася в дворянській поміщицькій сім'ї, Перемишльського повіту, Калузької губернії. Освіту здобула вона в будинку батьків. У сімнадцять років вступила в число сестер послушниць Калузького Казанського жіночого монастиря. Спочатку, як було прийнято, вона жила в обителі, проходила випробуваний термін та звикала до статуту монастирського життя, а потім в 1869 була переведена в число сестер тієї ж обителі указом Калузької духовної консисторії. В 1880 році Олександра переселилась в Єлецький Знаменський, жіночий монастир Орловської єпархії, і досить вже приготувавшись і роками і способом життя до зречення від суєти мирської, в 1882 р., 47 років од роду, вона прийняла постриг в чернецтво, з нареченням імені «Агнія». В цьому монастирі Агнія залишалася до 1890 року. В 20 липня 1890 році Агнія була призначена ігуменією Козельщинської жіночої громади за порадом Ювеналія, єпископа Курського, котрий на цей час був намісником Києво-Печерської Лаври. В серпні 1890 року Агнія прибула до Козельщини та плідно працювала там до самої смерті по подальшому облаштуванню нової обителі.

В її управління обителлю з'явився зразковий церковний спів, влаштована на широких і міцних засадах іконописна майстерня, яка з успіхом виконувала і приватні платні художні замовлення, подвоєно приміщення для церковних шкіл, що існують при монастирі, і покращено викладання в них так, що жіноча двокласна Козельщинська школа за завданнями своїм була аналогічна церковно-учительським школам.

Агнії довелося закінчити будівництво богадільні і зимової церкви для сестер послушниць. Нею ж відкриті при монастирі лікарня і аптека, влаштовані два кам'яних корпуси для розміщення сестер. Вона перша в Полтавській губернії почала опалення печей житлових приміщень і навіть монастирської пекарні нафтою, що надзвичайно скоротило витрати на дрова. Вона започаткувала і виготовлення цегли в монастирі, готуючись до будівництва нового храму, проект якого вже був готовий.

Підходячи до гори, на якій розкинулася Козельщинська обитель у цей період, ви побачили б притулок для прочан, житла для церковно-служителів і сестер-послушниць, ви побачили б прекрасні сади на пустельному спочатку пагорбу і господарські двори, необхідні як для світського життя, так і для монастиря. Обитель вже мала значну кількість орної землі, необхідної для прожитку. Агнія створила і внутрішній порядок життя своєї обителі, об'єднала сестер, котрі приїхали сюди з різних місць з різними звичками і нахилами, для спільної справи. Така складна, різноманітна і плідна була діяльність Агнії в стінах обителі.

За важке і велике діло улаштування обителі Агнія, за клопотанням преосвященного Іларіона, Єпископа Полтавського, і з благословення Св. Синоду, була зведена в сан ігумені одночасно з перейменуванням Козельщинської жіночої громади в жіночий монастир 17 лютого 1891 р.

Так 6 червня 1894 р. мати Агнія за старанню службу була нагороджена наперсним хрестом від Св. Синоду.

Значне навантаження на ігуменю позначилося на її здоров'я. Протягом останніх двох років Агнія хворіла, але продовжувала виконувати свої обов'язки і смиренно готувалася до смерті, заздалегідь склала духовний заповіт своїм сестрам. Померла Агнія 26 червня 1896 року. Похована була на території монастиря²¹⁹.

У радянські часи після закриття монастиря соборний цвинтар зі значною кількістю могил був знищений, поверхня землі була вирівняна бульдозером, а надгробки були зруйновані. Місця поховань ігумені Агнії, ігумені Олімпіади I та інших священнослужителів були втрачені.

Інформація про ігуменю Агнію приведена відповідно до матеріалів некрологу, що наведений у Полтавських єпархіальних відомостях, № 24, частина неофіційна за 1896 рік.

Боровський Георгій Костянтинович (8.01.1843–18.07.1909, с. Козельщина Кобеляцького повіту Полтавської губернії, тепер смт Козельщина Козельщинського району) – священнослужитель. Народився у родині священика. Закінчив духовну семінарію. Служив 23 роки священиком у церквах різних повітів губернії. Обирався уповноваженим на єпархіальному та окружному з'їздах. Влаштував церковно-книжковий склад при Свято-Макарівському братстві. Останні 19 років служив настоятелем Козельщинського жіночого монастиря. 05.05.1904. вітав у обителі російського імператора Миколу II. Брав активну участь у побудові соборного храму. Його ім'я було занесене на мармурову дошку, що знаходилася в соборі.

Похований був на цвинтарі біля головного собору монастиря.

Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (ім'я при народженні – **Біличенко Олександр Терентійович**) (3.04.1918., с. Ломівка, Катеринославська губ., тепер в межах м. Дніпро – 14.07.1995., м. Київ) – український письменник, літературний критик, громадський діяч, учасник Другої світової війни, перший лауреат республіканської премії ім. Т. Г. Шевченка (1962), голова Спілки письменників України (1959–1971), академік НАН України (1978), Герой Соціалістичної Праці (1978), Герой України (2005, посмертно), один із засновників Українського фонду культури.

²¹⁹Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная, 1896. – № 24. – С. 702–705.

У 1973 р. підписав колективного листа групи радянських письменників до редакції газети «Правда», щодо О. Солженіцина та А. Сахарова. Від 1973 р. – голова Українського республіканського комітету захисту миру, член Всесвітньої Ради Миру.

Нагороджений орденами Червоної Зірки та Слави 3-го ступеня, трьома медалями «За відвагу». Автор трилогії «Прапороносці» (1946–1948), повістей «Земля гуде» (1947) та «Бригантина» (1975), романів «Тронка» (1963), «Собор» (1968), «Циклон» (1970), «Берег любові» (1976), «Твоя зоря» (1981)²²⁰.

Іраїда (05.1921, Миколаївська область – 22.06.1996., смт Козельщина), священнодіячка. В миру – Кравцова Ірина Семенівна.

Кравцова Ірина Семенівна (ігуменя Іраїда) народилася в багатодітній селянській родині на одному з хуторів нинішнього Кривоозерського району Миколаївської області. Отримала початкову чотирикласну освіту. Під час колективізації родина Кравцових переїхала до Криму. В м. Феодосія працювала робітницею-складачкою в друкарні. Тяжко захворіла, лікарі нічим не могли зарадити. Коли під час гітлерівської окупації почали відкривати храми, дівчина почала їх відвідувати, читала церковну літературу. І хвороба відступила. Після війни поїхала до м. Оренбург, там познайомила з віруючими дівчатами і в неї виникло бажання посвятити своє життя служінню Богу. З благословення владики Мануїла вона у 1946 р. прибуває до Козельщинського Різдово-Богородичного жіночого монастиря, де стає послушницею. У 1949 р. монастир було закрито і вона разом із іншими сестрами переїхала до Лебединського жіночого монастиря на той час Київської (зараз Черкаської) єпархії. У Лебединській обителі в 1951 р. вона приймає рясофор. Коли у 1961 р. влада закрила і цей монастир, повернулася в Оренбурзьку область, де протягом 30 років служила при Покровській церкві в с. Верхня Платівка Новогеоргіївського району. Там на свято Введення у храм Пресвятої Богородиці 1967 р. схимігуменом Петром (Новим) рясофорна черниця Ірина була пострижена у мантію з чернечим ім'ям Іраїда (на честь святої мучениці Іраїди. Підтримувала тісні зв'язки зі своїми українськими сестрами, щороку їздила на поклоніння Козельщинському образу Богородиці.

Після повернення монастиря віруючим у числі перших повернулася до Козельщини. У 1992 р. послушниця одностайно обирають її старшою сестрою. 11 лютого 1993 р. Архієпископ Полтавський і Кременчуцький Феодосій (Дикун) у Христовій церкві архієрейської резиденції у Полтаві посвятив Іраїду в сан ігумені.

На долю ігумені Іраїди випало розпочате чергове відродження Козельщинського монастиря після страшної руйни. За короткий час настоятелька відновила монастирське життя у спустошеній обителі. За допомогою віруючих та жертводавців було здійснено ремонт келій, теплої церкви, розпочалися відновлювальні роботи у соборі.

²²⁰ Ключко В. В. Будинок редакції «Розгорнутим фронтом», в якій працювали Гончар Олесь та Юренко Олесь / В. В. Ключко, В. А. Андрієць // Звід пам'яток... – С. 92–94; Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2003. – С. 155.

Капніст Володимир Іванович (3 липня 1839 м. Кременчук) – граф, поручик лейб-гвардії Преображенського полку (1861), Кременчуцький повітовий предводитель дворянства у 1868–1871 рр. Один з нащадків (онук) відомого письменника Василя Васильовича Капніста та син Івана Васильовича Капніста (губернатор Смоленської губернії у 1842–1845 рр., Московської губернії у 1844–1855 рр.).

Одружений був на Софії Михайлівні Остроградській (народ. 1845 р.), дочки дійсного таємного радника. З 1863 року графиня Софія Михайлівна Капніст (дружина В. І. Капніста, дочка математика Остроградського) стає господаркою села Козельщина, з того часу сім'я більшу частину року мешкає у Козельщині.

Хазяїн Володимир Іванович Капніст вів активну опікунську діяльність у губернії. В. І. Капніст був одним з опікунів Олександрівського реального училища у Кременчуку²²¹.

Капніст Іван Васильович (1794–1795 – 1860 рр.) – Полтавський губернський предводитель дворянства, пізніше-смоленський (1842–1845 рр.) і московський (1844–1855) губернатор. Батько володаря Козельщини – Володимира Івановича Капніста.

Іван Васильович – третій син поета В. В. Капніста. Статський радник з 1842 р в 1844–1852 рр. – сенатор, таємний радник. Був одружений на Пелагеї Григорівні Горленко, дочки губернського секретаря. За нею отримав у придане 430 душ в Пирятинському і Прилуцькому повітах.

У 1831 році разом з князем Рєпніним стояв біля витоків проекту створення 8 козачих полків. Представляв вищі верстви українського дворянства, докладав величезних зусиль до відродження української автономії в Росії.

Капніст Марія Володимирівна (1866–1920 рр.) – графиня, дочка володарів села Козельщини, Володимира Івановича та Софії Михайлівни Капніст. Дружина Врублевського та Петра Яковича Армашевського.

До кінця лютого місяця 1881 року село Козельщина не було нічим примітним. Але ось подія, що здійснилася тут 21 лютого 1881 року, і події наступних часів зробили це село відомим по всій Російській імперії. Цією подією було чудо милості Божої, чудо зцілення хворої доньки графа Капніста, дівчиці Марії, явлене по міцній вірі і гарячій молитві її біля ікони Божої Матері. Ікона з давнього часу становила фамільний спадок, шанований не тільки сім'єю, але і багатьма сторонніми людьми, які знали про існування цієї ікони. На ній зображена Богоматір в хітоні, усипаному зірочками; на колінах Її спочиває Предвічний Немовля, що тримає в правій руці хрест. У нижньому куті правої сторони святої ікони зображена частина столу, на якому стоїть посудина і лежить ложечка. Про походження ікони відсутні достовірні відомості. Судячи з характеру живопису, ікону, очевидно, писав художник італійської школи.

²²¹Справочная и адресная книжка г. Кременчуга на 1875 г. Составлена к. Сторчаковым и Г. Розенталем. Кременчуг. Типография и литография Германа Розенталя, 1874. – С. 81.

Від цієї-то святої ікони і отримала зцілення дочка графа Капніста, дівчина Марія. Під час навчання в Полтавському інституті шляхетних дівчат, вона тяжко захворіла вивихом від неправильного ухилу ноги в сторону. Хвороба перейшла в суглоб іншої ноги і плечей, потім була вражена нервова система. Лікували в Харкові, на Кавказі і в Москві у знаменитих лікарів. Випала нагода звернутися за допомогою до паризького професора Шарко, який повинен був приїхати у Москву. Граф Володимир Іванович відправився у Москву, чекати приїзду професора. Коли прийшла звістка від батька про скорий приїзд доктора, мати і донька почали готуватися до від'їзду. Збираючись в дорогу, Марія почала чистити ризу ікони і міцно молитися перед заступницею. Всю тяжкість недуги, всю скорботу і відчай, хвора вилила перед ликом Божої Матері.

І почута була слізна, гаряча молитва хворої. Раптом вона відчула щось надзвичайне – присутність життя і сили в руках і ногах. З глибокою вірою, з вдячністю все виливали свої почуття перед іконою Божої Матері, під час молебню, негайно ж скосного перед нею парафіяльним священиком. І потреба їхати в Москву відпала. Але залишилася інша мета поїздки – релігійно-моральна.

У Москві граф влаштував збори вчених лікарів. Лікарі, на чолі з Шарко, відмовлялися давати наукове пояснення того, що сталося, і Шарко говорив, що, якби не такі достовірні свідки, як московські професора, то він би вважав за все ця подія є містифікацією. Дуже швидко рознеслася чутка про чудо зцілення. У московську квартиру графа почали стікатися люди для поклоніння чудотворній іконі. Пресвященний Олексій благословив ікону для всенародного поклоніння. Ще до повернення Капністів додому, вся околиця вже знала про благодатні зцілення від Козельщанського образу. Стали збиратися люди для поклоніння образу. Зберігати ікону вдома не стало можливості. З дозволу Полтавського Владика Іоанна граф влаштував тимчасову каплицю, де помістили ікону 23 квітня 1881 року. Іноді до ікони приходило від 5 до 7 тисяч осіб, багатих і бідних, різних станів, для вшанування і молебнів²²². За сприянням Полтавського Владика Іоанна було прийнято рішення про будівництво храму в Козельщині. Так почалася складна і велична історія Козельщинського монастиря.

Інша доля спіткала Марію Капніст. Є свідоцтва про останні дні її життя в Одесі, котрі отримані з листування монахині Антонії та громадського і церковного діяча, отця Олександра Введенського, котрий був у 1920 рр. в Одесі. Отримавши зцілення, Марія дала Богу обітницю ніколи не виходити заміж. Але порушила цю обітницю й вийшла заміж. Її перший чоловік Врублевський виявився гірким п'яницею. Від нього у Марії був син і дочка. Чоловік помер від запою. Потім Марія вийшла заміж за професора Імператорського Київського університету Святого Володимира – Петра Армашевського²²³. Йому кияни зобов'язані артезіанським водопостачанням міста.

²²²Образ Козельщанской божией матери. Составитель прот. С. Гаврилков. Пятое изд. значительно дополненное. – Полтава : Типография Н. Пигуренко, 1882. – 72 с.

²²³История Козельщанской иконы Божией Матери. Режим доступа: <http://svt-aleksiy.ru/tihvinskij-listok-podvorya-patriarha/3-dekabrya-2009-g/hramy-i-svyatyni/kozelskanskaya/>

У роки жовтневого перевороту Армашевський, як і багато інших діячів монархічного спрямування, відійшов від активного політичного життя. Як згадував князь Микола Жевахов: «З приходом революції Петро Якович повністю відійшов від громадської діяльності і замкнувся в своєму кабінеті, бажаючи бути стороннім спостерігачем того сумбуру, який принесли так звані «свободи». Він обробляв курс своєї улюбленої кристалографії, перечитував класиків природознавства, заглиблювався в Євангеліє». Проте, Київська ЧК звернула на нього увагу. В кінці квітня 1919 року Армашевський був заарештований і в перших числах травня розстріляний. Марії після розстрілу чоловіка вдалося втекти на південь до Одеси.

Вона захворіла важко невідомою хворобою, померла у бідності та була похована в 1921 р. на Одеському 3-му кладовищі під прізвищем Армашевська.

Козельський Павло Степанович (р. н. невід. – п. бл. 1740 р.) – представник українського козацько-старшинського, згодом – дворянського роду, наказний та повний кобеляцький сотник Полтавського полку (1718, 1721, 1733, 1738), засновник Козельщини.

Походив із козацького роду Козельських. Його батько – військовий товариш Полтавського полку Козельський Степан Іванович (2-га пол. XVII ст.). Учасник Прутського походу 1711 р. У 1718 р. Полтавський полковник І. Черняк видав універсал на наказне сотництво в Кобеляцькій сотні Полтавського полку П. С. Козельському, який і заснував на землях, що належали сотні, поселення у першій чверті XVIII ст. У 1736 р. був значковим товаришем Полтавського полку. У поході проти турків командував козаками Кобеляцької, Білицької та Сокільської сотень. Займав посаду комісара Полтавського полку для розгляду «обид», які чинили розквартировані російські війська місцевому населенню.

У 1739 р. звільнений із посади кобеляцького наказного сотника «за глибокою старістю і неможливістю справляти військову службу»²²⁴.

Олімпіада І (1834-5(18).04.1915 с. Козельщина) – священнодіячка, в миру Олена Андріївна Дмитрієва, походження купецьке. Ігуменя Красногірського монастирю (1889–1896) та Козельщинської релігійної жіночої громади, а потім Козельщинського монастирю (1885–1889, 1896–1915). Отримала прекрасну освіту, закінчила Керченський Кушніковській інститут. Сім'я володіла повним матеріальним достатком та відрзнялася щирою вірою в Бога. У 18 років Олена прийняла рішення піти в монастир. Її рідна тітка – черниця Клеопатра була сестрою Красногірського жіночого монастиря. До неї і приїхала Олена з наміром прийняти постриг. Вона була прийнята на випробування в Красногірський монастир. Три роки випробувань показали, що Олена не відмовиться від свого рішення та тверда в слухняності. Вона була переведена в число сестер Красногірської обителі указом Полтавської духовної консисторії в 1855 році.

²²⁴ Полтавщина... – С. 364–366; Жук В. Н., Сердюк Г. Д. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. Видання переробл. і доповн. – Полтава : ПП «АСМІ», 2007. – С. 19.

Так 6 листопада 1860 року Владика особисто здійснив постриг Олени в чернецтво з нареченням імені – Олімпіада. Через сім років в 1867 році Олімпіада була призначена благочинною монастиря. За відмінну і старанну службу 23 квітня 1873 року Олімпіаді було оголошено благословення Святого Синоду. Коли в 1879 році в Красногірському монастирі було відкрито трьох класне жіноче спархіальне училище для дітей духовенства, Олімпіада стала старшою наглядачкою училища. Вона старанно працювала в училищі, за що отримала в 1883 році рідкісну для її років і положення нагороду – наперсний хрест від Святого Синоду.

Коли в Козельщині було вирішено влаштувати жіночу громаду, а 1 березня 1885 року було отримано указ Синоду про дозвіл, Олімпіада була призначена на високу посаду начальниці нової громади, що відкривалася. Перші 20 сестер для нової громади також були взяті з середовища черниць того ж Красногірського монастиря.

Олімпіада і сестри прибули в Козельщину 6 квітня 1886 року. У цей момент на пагорбі навпроти садиби Капністів стояли тільки дерев'яна церква і два невеликих будинки: будинок для причту і будиночок для приїжджаючих прочан. В останньому будинку і влаштувалися все новоприбулі. 4 червня 1886 року урочисто відкрито нову громаду в Козельщині. Крім створення нової громади, звичайно ж, всі зусилля Олімпіади були зосереджені на облаштуванні проживання сестер і господарських потребах монастирю. Необхідне збільшення кількості сестер викликало гостру нестачу житла. Назріла необхідність будівництва нового житлового приміщення і теплої церкви. Вже 22 червня 1887 приступили до будівництва двоповерхового корпусу для келій сестер з теплою церквою. Незабаром потім були влаштовані будинок богадільні та два будинки для церковного причта. Через рік при громаді була заснована школа іконопису.

Матушка Олімпіада вважала за свій обов'язок відкрити при громаді церковні школи – чоловічу і жіночу із гуртожитком. У жіночій школі 20 сиріт і діти бідняків користувалися повним утриманням від монастиря. На згадку чудесного порятунку государя і його сім'ї 17 жовтня була відкрита чоловіча школа.

За роки начальствування Олімпіади облаштування монастиря йшло надзвичайно активно. Але в Красногорську звільнилося місце настоятельки в 1889 році і Олімпіаду відправили настоятелькою в рідній монастир. 9 серпня 1890 року вона була присвячена в сан ігумені Красногірського монастиря. Олімпіада продовжувала множити добробут монастиря. Вона дала до монастирських угідь земельні ділянки, зміцнила монастирську гору, рух якої загрожував цілісності споруд монастиря. Тільки земляні роботи з укріплення схилів гори проводилися два роки.

У 1896 році Олімпіаді довелося повернутися в Козельщину в місце свого першого ігуменства, оскільки померла ігуменя Агнія. Олімпіада продовжила розвиток монастиря і будівництво монастирських споруд. За час її ігуменства для монастирських потреб: придбано у різні часи 202 десятини зручної орної і сінокісної землі; придбано 4 садибних ділянки, суміжних з садибою монастиря.

Влаштовано багато нових кам'яних будівель – три корпуси для сестер, чоловіча школа (1912), аптека, лікарня для сестер, пральня, столярна, іконна лавка і кам'яні служби на чорному дворі. За сприяння інженера Н. Погорілко споруджений прекрасний водопровід (1905). Але найголовніше, то звичайно, будівництво кам'яного соборного храму Різдва Богородиці у монастирі. Коли питання про будівництво храму було вирішено, мати Ігуменя їздила в Москву, де оглядала кращі храми, радилася з досвідченими в цій справі людьми, наводила необхідні довідки. Храм будувався господарським способом. Ігуменя особисто керувала справою, входила в усі подробиці: розглядала проекти, укладала умови, оглядала матеріали, вела необхідне листування. Турботи її увінчалися успіхом: храм цей, за визнанням усіх, вражає своєю величчю і красою.

Ігуменя Олімпіада була попечителькою влаштованих нею шкіл. У жіночій школі спочатку було відкрито 20 вакансій для монастирських стипендіаток, але потім завжди приймалося більше: ніхто з дійсно бідних не мав відмови. Мати Ігуменя відвідувала школи, вникала в їх потреби. За турботи про школи Олімпіада була нагороджена Святою Біблією від Синоду.

Стоячи на чолі Обителі, матушка Олімпіада вважала своїм моральним обов'язком відгукуватися на всякі добродійні справи та громадські потреби. Багато благодійних починань отримували від неї щедрі пожертви. У Російсько-Японську війну при Обителі був відкритий лазарет для 10 воїнів. Було дано для потреб військових багато приладдя і церковного начиння, принесено грошову пожертву, руками працюючих сестер виготовлялася білизна для воїнів, готувалися сухарі, і нарешті був відкритий прекрасний, зразково поставлений лазарет на 40 поранених. Так плідне працювала Олімпіада, за що і заслужила найвищих нагород – наперсний хрест з кабінету Його Величності без прикрас (1900) та такий же хрест з прикрасами (1906).

Олімпіада була далеко не пересічною особистістю. Вона відрізнялася світлим розумом, мала рідкісний дар слова. Бесіди її доставляли задоволення, листи вражали глибиною думки, правильністю і красою стилю.

5-го травня 1904 року Олімпіада приймала в обителі царственного прочанина – імператора Миколу II. Імператор після молитви в храмі і огляду обителі відвідав покої матушки і мав з нею розмову.

5 квітня 1915 року мати ігуменя померла і була похована біля нового кам'яного соборного храму, котрий був зведений і завдяки її зусиллям²²⁵.

Олімпіада II (в миру – Вербецька Олена Костянтинівна) (1875 р., х. Вербицький, відносився до с. Горішні Млини Кобеляцького повіту Полтавської губернії (тепер знятий з обліку) – 2.06.1938., ур. Триби Полтавського району Полтавської області) – священнодіячка, третя ігуменя Козельщинського Різдва-Богородичного монастиря, преподобномучениця.

²²⁵Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная, 1915 – № 11, С. 960–965 (начало); Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная, 1915 – № 14, С. 1180–1185 (окончание).

Преподобномучениця Олімпіада II

Походила з козацької родини. Після закінчення Кобеляцької прогімназії працювала помічницею вчительки початкових класів. У 1893–1916 рр. – черниця Козельщинського монастиря. В обителі займала посаду діловода та вела бухгалтерські справи. З 1916 по 1929 рр., до закриття – його ігуменя. На її долю випали тяжкі випробування. Зуміла заховати і врятувати головну монастирську святиню – чудотворну ікону Божої матері Козельщинської. Після ліквідації монастиря разом із сестрами та архімандритом Олександром знайшла прихисток у монастирському скиту Обіточок біля с. Потоки, який був закритий у 1933 р. До 1938 р. підпільно проживала в м. Полтава. Остання відома адреса, де проживала Олімпіада II: будинок № 141 по вул. Фрунзе (тепер Європейська), де її затримали за доносом зрадниці 27.08.1938 р.²²⁶ Ігумені інкримінували участь у штучно сфабрикованому органами НКВС Центрі контрреволюційної фашистської організації церковників (КРФОЦ). Була піддана тортурам. 23.04.1938 р. засуджена Особливою трійкою УНКВС по Полтавській області за ст. ст. 54-8, 54-10, ч. 1, 54-11 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. Розстріляна 2.06.1938 р. разом з іншими діячами церкви, звинуваченими у антирадянській діяльності, в урочищі Триби поблизу м. Полтава.

Реабілітована Полтавською обласною прокуратурою 22.06.1990 р. за відсутністю складу злочину. 18.04.2008 р. засіданням Синоду УПЦ була причислена до лика місцево шанованих святих, а 2.06.2008 р. – як преподобномучениця²²⁷.

Погорелко Микола Костянтинович (1853 – не встановлено) – інженер шляхів сполучення, у різні часи керуючий Фастівської залізницею, Києво-Полтавською лінією залізниці та інспектор Інспекції з будівництва Московсько-Києво-Воронзької залізниці.

²²⁶ Полтавіка... – С. 443–444.

²²⁷ Реабілітовані історією. Полтавська область: науково-документальна серія книг. – Київ; Полтава: АСМІ, 2004. – Кн. 2. – 720 с. – С. 183.

Завдяки розрахункам і безпосередньої участі Миколи Погорелка був запроєктований та виконаний водопровід в Козельщинському монастирі.

Полтавські єпархіальні відомості з приводу відкриття водопроводу в монастирі писали, що 23, 24 та 25 липня 1905 року залишаться пам'ятними днями не тільки для Козельщинського монастиря, а й для всієї навколишньої місцевості. В ці дні відбулося освячення монастирського водопроводу, який був щойно побудований, та день народження ігумені Олімпіади. На урочистості прибули єпископ Полтавський та Переяславський Іоанн, багато духовенства та інтелігенції і маса народу. Після обіду послана була в Київ будівельнику водопроводу, інженеру Миколі К. Погорілко матінкою ігуменею телеграма такого змісту: «Київ, інженеру Погорілко. Сьогодні святительським служінням освячений влаштований завдяки уваги Вашої Високоповажності до нашої обителі водопровід. Многолетствованія Вам з молитвою про благополуччя і досягнення успіху у всіх ваших починаннях. Вдячна ігуменя Олімпіада». В той же день ввечері була отримана відповідь від Миколи Костянтиновича: «Козельщина. Ігумені Олімпіаді. Вкрай зворушений увагою. Радий, що своїми скромними знаннями міг прийти на допомогу монастирю в такому серйозному питанні. Впевнений, що тимчасові дрібні недоліки водопроводу скасуються цими днями і, з Божою допомогою, водопровід буде справно працювати багато років. Погорілко»²²⁸.

Микола Костянтинович Погорілко народився в 1853 р. в сім'ї обер-офіцера. Православний. Закінчив гімназію в м. Харкові, навчався в Петербурзі в інституті Інженерів шляхів сполучення. Закінчив інститут в 1876 р. з правом на чин колезького секретаря²²⁹. На державній службі в відомстві Міністерства шляхів сполучення з 5.08.1876.

Брав участь в Російсько-Турецькій війні. За напад на турецький військовий брандер і його потоплення при переправі наших військ через Дунай (у Рущука) був нагороджений першим орденом «Св. Володимира з мечами» 4 ступеня. Був добре знайомий з видатним російським генералом, героєм Плевни і Шипки – Михайлом Дмитровичем Скобелевим. Брав участь з ним Ахал-Текінській експедиції (Персія 1880–1881). В експедиції був начальником вишукувальної залізничної партії Красноводськ-Ашхабад.

Дружина – Анна Олександрівна. З великим ступенем ймовірності Анна – донька дворянина Олександра Новицького, власника маєтку та земель у Полтавській губернії в с. Хорошки Лубенського району. Оскільки за споминами доньки брата Миколи Костянтиновича Анна Олександрівна володіла маєтком у с. Хорошки.

Брат – Погорелко Олександр Костянтинович (1848–1912), фізик, приват-доцент Харківського університету, професор Харківського міського інституту, міський голова міста Харкова (1900–1912), 12-літнє знаходження

²²⁸Полтавские епархиальные ведомости, 1905 год, № 26 – С. 980–982.

²²⁹Список инженеров путей сообщения окончивших Институт инженеров путей сообщения имп. Александра I. Сост. На 1-е августа 1915. – Пг., 1915.

якого на посаді міського голови називають «епохою Погорілка», а іноді і «золотим століттям Харкова».

З послужного списку Миколи Костянтиновича Погорелка:

Відряджений в розпорядження військового відомства.

У чині титулярного радника з 5.08.1879. На посаді: з 28.11.1880.

5.08.1886. отримав чин Надвірної радника.

13.02.1889. перейшов в приватне підприємство Фастівської залізниці на посаду Заступника керівника і начальника ремонту шляху і будівель. Винагорода: 5 000 рублів.

1891 р. призначений керуючим дорогою. Мешкає в м. Сміла. Винагорода: 8 000 рублів.

1.08.1892. – керуючий Фастівської залізницею (Товариства Фастівської залізниці). Адреса: м. Сміла, Київської губ. Довжина дороги – 334 версти.

Клас посади – VI. Утримання – 7 000 рублів, квартира 1 350 та 4 % від чистого прибутку Товариства ²³⁰.

14.05.1896. отримав чин Статського радника. Утримання – 9 170 рублів ²³¹.

14.01.1902 призначений Керуючим дорогою в Управління Києво-Полтавської лінією. Клас посади – V.

14.04.1902. отримав чин дійсного статського радника.

1904 р. Керуючий Києво-Полтавською лінією залізниці.

12.08.1909. призначений на посаду інспектора Інспекції за будівництвом Товариством Московсько-Києво-Воронезької залізниці залізничної лінії Бахмач – Одеса (м. Київ).

Спостерігав за будівництвом залізничних ліній Новобеліца – Чернігів – Київ, Вересоч – Прилуки, Ворожба – Нижньодніпровськ і Переяславської гілки. Клас посади – V. Утримання – 12 000 рублів ²³².

10.11.1915 призначений спостерігати за будівництвом залізничної лінії Федорівка – Хорли – Скадовськ Товариством Токмацької залізниці. Штатний по Міністерству інженер V класу. Утримання – 11 000 рублів ²³³.

Також будував дорогу Ромни-Кременчук, міст через річку Псел і, так званий Миколаївський міст в Харкові.

²³⁰Список чинам ведомства путей сообщения (исправлен с 14 августа 1892 г.) – СПб., 1892.

²³¹Список личного состава Министерства Путей Сообщения. 1896г. СПб,1896; Список личного состава министерства путей сообщения.1904г. Исправлен по 1.09.1904. СПб., 1904.

²³²Список личного состава Министерства Путей Сообщения. 1911 г. Исправлен по 25.05.1911.(последующие изменения по день выхода внесены по мере возможности). СПб., 1911.

²³³Список личного состава Министерства путей сообщения. Центральные и местные учреждения. Пг., 1916. Исправлен по 20.06.1916 (последующие изменения по день выхода внесены по мере возможности).

Мав нагороди: Святого Станіслава 1-го ступеня (1908)²³⁴; Володимира 4-го ступеня з мечами (1879), Ганни 2 ступеня (1889), Станіслава 2-го ступеня (1882), медаль у пам'ять війни 1877–1878 рр. та Імператора Олександра III.

Є свідчення, що завдяки допомозі Миколи Константиновича Погорелка був доставлений пам'ятник на могилі письменника Є. Гребінки. В журналі «Киевская старина» № 10 за 1901 рік повідомлялось:

«В настоящее время выполнено уже постановление Пирятинского земского собрания от 30.09.1900. относительно постановки памятника на могиле Е. П. Гребенки. Поставлен красивый ажурный чугунный крест на высоком пьедестале. Весь памятник имеет пять аршин высоты. Могила огорожена железной решеткой. На пьедестале сделаны надписи: «Евгений Павлович Гребёнка (родился в х. Убежище 21 января 1812 г., умер в С.-Петербурге 3 декабря 1848 г.)» и «Незабвенному земляку – Пирятинское земство 30 сентября 1900 г.».

В цьому ж номері написано:

1. «В заседании Пирятинского земского собрания от 10.09.1900 р. по предложению гласного Н. В. Стороженка сделано постановление о наименовании Убежищенского начального народного училища, находящегося всего в нескольких сажнях от могилы покойного писателя – «Училищем в пам'ять Е. П. Гребенки» и постановке в классной комнате училища его портрета, каковой и передан для этой цели родственниками Евгения Павловича;

2. «...выразить от имени земского собрания благодарность строителю Киево-Полтавской железной дороги инженеру Погорелко за бесплатную доставку по этой дороге **пам'ятника** на могилу писателя Гребенки и отпуск потребного количества цемента и камня, нужных для его устройства».

М. В. Стороженко, будучи в 1919 р. в еміграції в Югославії, написав мемуарну працю «З моего життя», видану в Києві 2005 р., в якій згадував: «Біля Городища теперечки є зв'язкова станція двох залізниць - Києво-Полтавської і Одесько-Бахмацької, і надана їй назва будівничим Києво-Полтавської залізниці інженером Миколою Костянтиновичем Погорілкою на спомин про українського письменника 40-х років... – «**Гребенка**».

Таким чином, нині існуючу назву Гребінка одержала в 1900 р. також завдяки інженеру М. К. Погорілко.

Серафима (23.09.1918, с. Дем'янівка Хорольського повіту Полтавської губернії, тепер Семенівського р-ну Полтавської обл. – 02.07.2011., смт Козельщина) – священнодіячка, схимігуменя Козельщинського монастиря (1996–2011). В миру Новомодня Неоніла Іадорівна.

Народилася у багатодітній селянській віруючій родині. Старша сестра Юнона стала послушницею в Козельщинському Різдово-Богородичному жіночому монастирі. У 1928 р. прийняла чернечий постриг з іменем Аполінарія.

²³⁴Список личного состава Министерства путей сообщения. Центральные и местные учреждения. Пг., 1915. Исправлен по 15.06.1915 (последующие изменения по день выхода внесены по мере возможности).

Дві її сестри – черниця Магдалина і послушниця Домініка приймали постриг у Полтавському Хрестовоздвиженському жіночому монастирі в 50-х роках ХХ ст.

Шкільні роки пройшли у домашньому навчанні, від старших вона навчилася читати і писати, в сільській школі закінчила 3 класи. З дитинства хотіла бути поруч зі своєю старшою сестрою – черницею Козельщинського монастиря. У 1942 р. після відкриття Козельщинського жіночого монастиря Неоніла Новомодня вступає до обителі й приймає рішення присвятити своє життя Богослужінню. Невдовзі схимігуменом Андріаном була пострижена у мантию з іменем Серафими на честь небесних чинів. Після закриття монастиря в 1949 р. переселилася до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря і перебувала у ньому до закриття обителі в 1960 р. Проживала у смт Семенівка Полтавської обл., а з 1969 р. – у власному будинку в м. Кобеляки разом із кількома сестрами і служила регентом при храмі Покрови Божої Матері. З відродженням обителі у Козельщині повернулася до монастиря.

28.06.1996 р. благочинна Козельщинського Різдва-Богородичного монастиря монахиня Серафима була призначена архієпископом Полтавським і Кременчуцьким Феодосієм (Дикуном) старшою сестрою Козельщинської обителі, з покладанням на неї тимчасового виконання обов'язків ігумені, 26 листопада 1996 р. благочинна Серафима введена в сан ігумені Козельщинського монастиря.

18 грудня 2002 р. у Преображенському храмі Козельщинського Різдва-Богородичного жіночого монастиря Полтавської єпархії ігуменя Серафима (Новомодня) пострижена єпископом Полтавським і Кременчуцьким Філіпом у Велику схиму без зміни імені.

Померла у 2011 році, похована на соборному цвинтарі біля відновлених могил ігумень Агнії і Олімпіади.

Юренко Олесь (Олександр) Степанович (23.04.1912., м. Миколаїв – 1990 р., м. Полтава) – український поет, прозаїк, учасник Другої світової війни.

У 1932 р. закінчив Полтавський індустріальний технікум. Навесні 1933 р. О. С. Юренко повернувся з м. Дніпродзержинськ, де працював на будівництві, і влаштувався на посаду відповідального секретаря Козельщинської районної газети «Розгорнутим фронтом». Першу повість – «Стокозове поле» – опублікував у 1933 р.

З 1941 р. по 1945 р. – на радянсько-німецькому фронті. Після війни очолював літературне об'єднання «Ворскла», що виросло з літературного гуртка при газеті «Зоря Полтавщини» у 1947 р. З 1958 р. по 1966 р. – відповідальний секретар Полтавської філії Спілки письменників України. Один із організаторів та перший директор музею Давида Гурамішвілі в м. Миргород. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями та Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Грузинської РСР.

Його перу належать збірки поезій «Полтавське літо» (1953), «В тополінім краю» (1959), «Неспокійні стежки» (1961), збірка оповідань «Ганнуся» (1965), багатьох пісень²³⁵.

²³⁵ Письменники Полтавщини: довідник / Упоряд. А. М. Дяченко. – Полтава, 1990. – С. 32.

Наукове видання

Осиченко Галина Олексіївна,
Бородич Лариса Володимирівна,
Супруненко Олександр Борисович,
Мокляк Володимир Олександрович,
Сиволап Наталія Миколаївна,
Скирда Антоніна Миколаївна,
Хлюпин Олександр Анатолійович

**КОЗЕЛЬЩИНА:
ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ НАРИС**

Монографія

Відповідальний за випуск *О. А. Попова*

Редактор *О. В. Михайленко*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

Дизайн обкладинки: *О. А. Хлюпін,
Т. А. Лазуренко*

Підписано до друку 02.11.2021 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,05.
Наклад 300. Замовлення № 0522-042.

Видавництво та друк: Олді+
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46а
Свідоцтво ДК № 7546 від 13.12.2021 р.

Тел.: +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua

